

The image shows the interior of a cinema theater. The seats are red and arranged in rows, facing a stage area on the left. The walls are dark, and the ceiling is also dark with some recessed lighting. The overall atmosphere is dim and classic.

de AMSTERDAMSE BIOSCOPEN in het verleden en heden

plus: de geschiedenis van de cinematografie in Nederland en in het bijzonder in Amsterdam
plus: biografieën belangrijke figuren in de geschiedenis van de Amsterdamse bioscooptheaters

<i>Inhoudsopgave</i>	<i>geopend</i>	<i>pag.</i>		<i>geopend</i>	<i>pag.</i>
<i>Geschiedenis cinematografie</i>		5		<i>Biografieën</i>	52
<i>Nog bestaande bioscopen:</i>		11		• Franz A. Nöggerath	53
• The Movies - <i>Haarlemmerdijk 159-161</i>	1912	11		• Jean Desmet	55
• Filmtheater De Uitkijk - <i>Prinsengracht</i>	1912	13		• Abraham Tuschinski	58
• Filmtheater Rialto - <i>Ceintuurbaan 338</i>	1920	16		• Piet Meerburg	62
• Theater Tuschinski (Pathé) - <i>Reguliersbreestraat 26-28</i>	1921	17		• Cor Koppies	65
• City Theater (Pathé) - <i>Kleine-Gartmanplantsoen 15-19</i>	1935	21		• Jan Luhl	68
• Kriterion - <i>Roetersstraat 168-170</i>	1945	25		<i>Voormalige bioscopen:</i>	72
• EYE Film Instituut (Filmmuseum) - <i>Vondelpark/per 5-04-2012 Overhoeks</i>	1974	29		• Bijou Biograph Theater / Damstraat Bioscoop / New York - <i>Damstraat 20</i>	1906-1924 73
• Tropentheater - <i>Linnaeusstraat 2A</i>	1977	32		• Nöggerath - <i>Reguliersbreestraat 34</i>	1907-1983 74
• Bioscoop Cinecenter - <i>Lijnbaansgracht 236</i>	1979	34		• Café Bioscoop Blaauw - <i>Rembrandtplein 8</i>	1909-1915 76
• Filmhuis Cavia - <i>Van Hallstraat 52</i>	1982	35		• Cinema Parisien - <i>Nieuwendijk 69</i>	1910-1987 76
• Cinema De Balie - <i>Weteringschans 10</i>	1982	36		• Opera Bioscoop / Bellevue - <i>Leidsekade 90</i>	1910-1984 78
• Smart Project Space (zie ook pag.146) - <i>Arie Biemondstraat 105-111</i>	1994	40		• Apollo Theater - <i>Haarlemmerdijk 82</i>	1911-1964 80
• Het Ketelhuis - <i>Westergasfabriek, Haarlemmerweg</i>	1999	43		• Pathé Theater - <i>Kalverstraat 122</i>	1911-1925 81
• Melkweg Cinema - <i>Lijnbaansgracht 234A</i>	2000	45		• Olympia - <i>Dapperstraat 84</i>	1911-1922 82
• Pathé De Munt - <i>Vijzelstraat 15</i>	2000	47		• Union Theater - <i>Heiligeweg 34-36</i>	1911-1930 82
• Pathé Arena - <i>Arena Boulevard 600</i> <i>(Amsterdam Zuidoost)</i>	2000	49		• American Bioscoop - <i>Daniël Stalpertstraat 67</i>	1911-1913 83
• Studio K - <i>Timorplein 62</i>	2008	51		• Rembrandt Bioscope - <i>Joden Breestraat 23</i>	1911-1927 83
				• Witte Bioscoop / Capitol / Cineac Damrak - <i>Damrak 64</i>	1911-1983 84

<i>vervolg voormalige bioscopen:</i>	<i>geopend</i>	<i>pag.</i>	<i>vervolg voormalige bioscopen:</i>	<i>geopend</i>	<i>pag.</i>
• Van Lennep Bioscoop - <i>Kinkerstraat 309-311</i>	1911-1914	87	• Plantage / Cinema Hollandia - <i>Nw.Herengracht 117</i>	1912-1960	103
• Familie Bioscoop - <i>Nieuwendijk 11</i>	1911-1916	87	• Cinema Centraal - <i>Nieuwendijk 67</i>	1912-1987	104
• Groot Bioscoop Theater/ Kosmorama/ Luxor Theater/ Blue Movie - <i>Nieuwendijk 128-132</i>	1911-1975	88	• Haarlemmerpoort/Thalia - <i>Haarlemmerplein 33</i>	1912-1915	104
• Cinema de la Monnaie/ Cinema de Munt/ Plaza - <i>Kalverstraat 226</i>	1912-1972	89	• Tavenu/Prinsessebioscoop/ Cinema Hollandia - <i>Haarlemmerdijk 161</i>	1912-1969	105
• Bioscoopzaaltje - <i>Goudsbloemstraat 52-54</i>	1912-1914	92	• Olympia Paleis <i>Overtoom 135-137</i>	1913-1914	106
• Bioscoopzaaltje <i>Goudsbloemstraat 80</i>	1912	92	• Goudsbloem - <i>2e Goudsbloemdwardsstraat</i>	1913-1914	106
• Bioscoopzaaltje <i>Tuinstraat 144-146</i>	1912	92	• Dam Bioscoop - <i>Damstraat 23</i>	1913-1914	106
• Edison - <i>Haarlemmerstraat 12A</i>	1912-1913	93	• Wester Bioscoop/ Roode Bioscoop/ Ons Genoegen - <i>Haarlemmerplein 7</i>	1913-1918	107
• Edison - <i>Elandsgracht 92</i>	1912-1962	93	• Rozen Theater/ Asta Theater/ Capitol - <i>Rozengracht 117</i>	1913-1971	108
• Concordia/ Victoria - <i>Rapenburg 16B</i>	1912-1915	95	• Nassau Bioscoop/ Centrum/ Thalia - <i>Lijnbaansgracht 31-32</i>	1913-1933	110
• Odeon - <i>Coehoornstraat 6</i>	1912-1914	95	• Rubens Bioscoop - <i>Waterlooplein 80-82</i>	1913-1918	111
• Prinsen Theater/ Nova Theater - <i>Prinsengracht 245A</i>	1912-1960	96	• Oostersche Bioscoop - <i>Weesperstraat 60-62</i>	1913-1914	111
• Scala/ Rex/ Parisien - <i>Haarlemmerstraat 31-39</i>	1912-1989	97	• Ceintuur Bioscoop - <i>Ceintuurbaan 280</i>	1913-1921	111
• Cinema Palace/ Roxy - <i>Kalverstraat 224</i>	1912-1983	99	• Van Swinden Theater - <i>1e Van Swindenstraat 72-76</i>	1913-1965	111
• Beurs Bioscoop/ De Vereeniging - <i>Warmoesstraat 139</i>	1912-1913	101	• Tip Top Theater - <i>Jodenbreestraat 25-27</i>	1914-1942	112
• Odeon - <i>Singel 460</i>	1912-1916	101			
• Juliana / Thalia - <i>Nieuwendijk 29</i>	1912-1922	103			

<i>vervolg voormalige bioscopen:</i>	<i>geopend</i>	<i>pag.</i>	<i>vervolg voormalige bioscopen:</i>	<i>geopend</i>	<i>pag.</i>
• Passage Bioscoop - <i>Nieuwendijk 186</i>	1919-1959	115	• Zonnehuis - <i>Zonneplein 30</i>	1949-1975	133
• Rembrandt Theater - <i>Rembrandtplein 19</i>	1919-1943	115	• Flora - <i>Amstelstraat 20-28</i>	1953-1980	134
• Victoria - <i>Nieuwendijk 192</i>	1920-1922	118	• Du Midi - <i>Apollolaan 2</i>	1954-1982	136
• Ceintuur Theater - <i>Ceintuurbaan 282-284</i>	1921-1976	118	• Calypso - <i>Marnixstraat 402</i>	1955-2005	137
• Cinema Royal - <i>Nieuwendijk 154</i>	1922-1976	119	• Leidseplein Theater - <i>Leidseplein 12</i>	1958-1984	138
• National Bioscoop - <i>Linnaeusstraat 20</i>	1922-1965	121	• Cinema West/Cinema International - <i>August Allebéplein 4</i>	1961-1999	138
• Olympia - <i>Bellamystraat 49</i>	1928-1965	125	• Cinerama Bellevue - <i>Marnixstraat 400</i>	1965-2005	139
• Astoria Theater - <i>Mosplein 18</i>	1929-1966	123	• Saskia/Climax - <i>Rembrandtplein 17</i>	1966-1986	142
• Ooster Theater/Bio - <i>Middenweg 18-24</i>	1930-1975	129	• Alfa - <i>Kleine-Gartmanplantsoen 4</i>	1979-1998	142
• Huize De Liefde/Cinema Room - <i>Da Costakade 74-102</i>	1932-1974	123	• Holland Experience 3D Movie Theater - <i>Jodenbreestraat 8-10</i>	1998-2006	143
• Alhambra - <i>Weteringschans 134</i>	1933-1977	124	• Smart Project Space - <i>1e Constantijn Huygensstraat 20</i>	2001-2003	146
• Ambassade/West-End - <i>Jan Evertsenstraat 18B</i>	1933-1970	125			
• Victoria - <i>Sloterkade 162</i>	1934-1976	125	<i>Techniek</i>		
• Archipel/Odeon Theater - <i>Zeeburgerstraat 6</i>	1934-1968	129	• NOTO (geluids-)filmsysteem	1922	120
• Cineac - <i>Reguliersbreestraat 31-33</i>	1934-1996	126	• Cinemascope	1953	135
• Hallen Theater - <i>Jan van Galenstraat 41</i>	1936-1979	128	• Cinerama	1952	140
• Bioscoop Thalia/Cultura/Cinéto! - <i>Tolstraat 160</i>	1942-1979	130	• Blowups	1963	144
• Amstel - <i>Amstelstraat</i>	1943-1945	131	• IMAX	1955	145
• Theater Desmet, v/h Rika Hopper Theater - <i>Plantage Middenlaan 4A</i>	1946-2000	131			
			<i>Literatuurlijst / Links</i>		147
			<i>De nu volgende teksten baseren zich in hoge mate op de publicaties in Wikipedia, waaraan de samensteller zelf regelmatig meewerkte.</i>		
			<i>Het beeldrecht van enkele hier geplaatste foto's berust bij Roloff de Jeu</i>		

De bioscoopgeschiedenis begon in 1894, toen Edison zijn [kinetoscoop](#) demonstreerde aan het publiek. Via dit apparaat konden betalende bezoekers al naar een kort filmfragment kijken. Maar eigenlijk mag dit niet het begin van de bioscoop genoemd worden omdat je met dit apparaat maar met één persoon tegelijk naar het filmfragment kon kijken, dus het was nog geen film voor een massa publiek.

De bioscoopgeschiedenis begon eigenlijk pas echt met de gebroeders Lumière in Parijs op 28 december 1895, want toen werd voor het eerst met hun uitvinding, de Cinematographe, een openbare filmvoorstelling gegeven voor een betalend publiek.

Vanaf dat moment werden de films van de broers erg populair en dus reisden zij met hun Cinematographe de hele wereld rond om voorstellingen te geven. Hierbij deden zij ook Amsterdam aan: vanaf 12 maart 1896 konden bezoekers na het betalen van 50 cent entreegeld een voorstelling van ongeveer een half uur bekijken. Met de komst van de gebroeders Lumière waren de eerste film-

voorstellingen in Nederland een feit. In de 12 maanden erna waren er verscheidene mensen die ook films in Nederland vertoonden, al waren dit meestal tijdelijke voorstellingen die hoorden bij een internationale tournee.

[Bekijk op YouTube een Lumière film uit 1888.](#)

Eerste reisbioscopen

Op 15 juli 1896 dook de eerste Nederlandse reisbioscoop op. In de jaren erna introduceerde Christian Slieker, de eigenaar van deze bioscoop, de film in een groot aantal steden en dorpen. Andere

Boven: Met deze affiches lokten de gebroeders Lumière bezoekers naar de voorstellingen.
Links: Werking en grbuik van de kinetoscoop in een advertentie van de Edison Company.

ondernemers volgden al snel zijn voorbeeld, en zo ontstond in de loop der jaren een permanente bioscoop. Deze bioscopen kwamen veelal terecht op kermissen, want een kermis was de uitgesproken plaats om nieuwe ontdekkingen te laten zien; of het nu mensen of technische apparaten waren.

Teruglopende belangstelling

Rond 1900 gingen mensen zich eindelijk in de film zelf interesseren. Daarvoor maakte het hen niet zoveel uit, als de beelden maar

Boven: The Imperial Bio was de reisbioscoop van Jean Desmet. Tussen 1907 en 1910 reisde Desmet met deze bioscoop door Nederland..

Rechts: De Romeinse filmtempel van Alberts Frères, hier op de Markt in Maastricht

bewogen. Omdat het nieuwtje er nu af was gingen mensen ook kritiek leveren op films, want elke keer werden de zelfde films vertoond en de kwaliteit was ook niet om over naar huis te schrijven. Dit alles zorgde ervoor dat de belangstelling voor de bioscopen rond de eeuwwisseling snel terugliep.

Het aantrekken van publiek

Om toch weer publiek te trekken gingen de kermisbioscopen meer reclame maken voor hun films, zorgden ze voor een luxer aankleding van de filmzaal en kwamen zij met een breder aanbod aan films. Een andere manier om films interessanter te maken was het toevoegen van 'levende' muziek aan de films rond 1905. Films werden begeleid door piano's en violen. Ook kwamen er explicateurs, die uitleg gaven over de getoonde films. Dit alles zorgde

ervoor dat de mensen de weg naar de reisbioscopen weer wisten te vinden.

In Nederland waren het rond de eeuwwisseling de gebroeders Mullens die onder de naam Alberts Frères die veel succes hadden op filmgebied. Dit kwam onder andere omdat hun aankleding van hun bioscoop zeer luxe was en zij veel reclame maakten voor hun bioscoop.

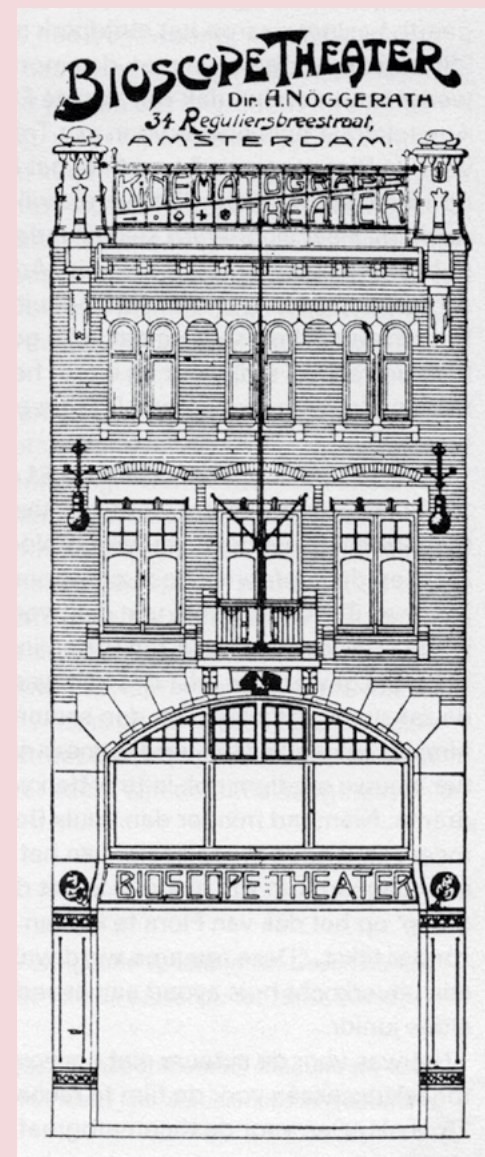
Vaste bioscopen

De eerste vaste bioscopen doken op in 1906, waarbij Tivoli in Rotterdam toch wel de bekendste is. De belangrijkste voorwaarde voor de vaste bioscopen was een vast aantal bezoekers, hierdoor waren ze verzekerd van voldoende inkomsten en konden ze op een plaats blijven.

Groei van bioscopen

Dalende kosten zorgden ook voor meer bioscopen, zo zorgden de daling van de stroomprijs en het huren van films via een distributeur in plaats van kopen bij een filmfabriek voor een flinke kostenbesparing. In de periode 1910-1914 was er een ware wildgroei aan vaste bioscopen; zo hadden sommige grote steden wel 10 of meer bioscopen. Dit alles was een goede zaak voor de vaste bioscopen maar de rondtrekkende bioscopen werden weggeconcurrerd en moesten bijna allemaal hun deuren sluiten. Zij kozen ervoor om een vaste bioscoop te openen of een andere kermisattractie te nemen.

Boven: De eerste vaste bioscoop in Amsterdam: de Nöggerath -1907

Links: De eerste vaste bioscoop in Nederland: Tivoli in Rotterdam -1903

Richtlijnen voor bioscopen

Door de groei van filmindustrie kwam er ook kritiek op de bioscopen en begon ook het vraagstuk over de aard van de film en restricties op basis van leeftijd op te spelen. Zo kwamen er in bepaalde steden keuringscommissies die de bioscopen in de gaten moesten houden.

Omdat er veel kritiek kwam op de bioscopen besloten de bioscoophouders zelf in 1919 een bond op te richten, zodat ze samen sterk zouden staan: de Nederlandsche Bioscoopbond.(NBB). Een echte regelgeving kwam er pas in 1926 door de bioscoopwet.

Na de Eerste Wereldoorlog

Na de 1e wereldoorlog veranderde ook het karakter van de films, was het voorheen een bonte verzameling van allemaal soorten korte films, werden er nu vooral lange speelfilms getoond. Na de introductie van de geluidsfilm in 1930 werd het helemaal anders want vanaf dit moment verdwenen alle korte films en muzikale begeleiding. Vanaf nu werden de voorstellingen voor een groot deel hetzelfde zoals wij ze kennen.

De bioscopen zelf

Bij het veranderen van de films veranderde ook de bioscopen zelf: ze werden groter en luxer zodat ze steeds meer bezoekers konden trekken. Van de reusachtige filmpaleizen is het Tuschinski Theater in Amsterdam wel het bekendste. Al waren er ook nog wel wat minpunten: bioscopen waren meestal alleen in het weekeinde open en in de zomer vaak gesloten.

Drive-in bioscoop

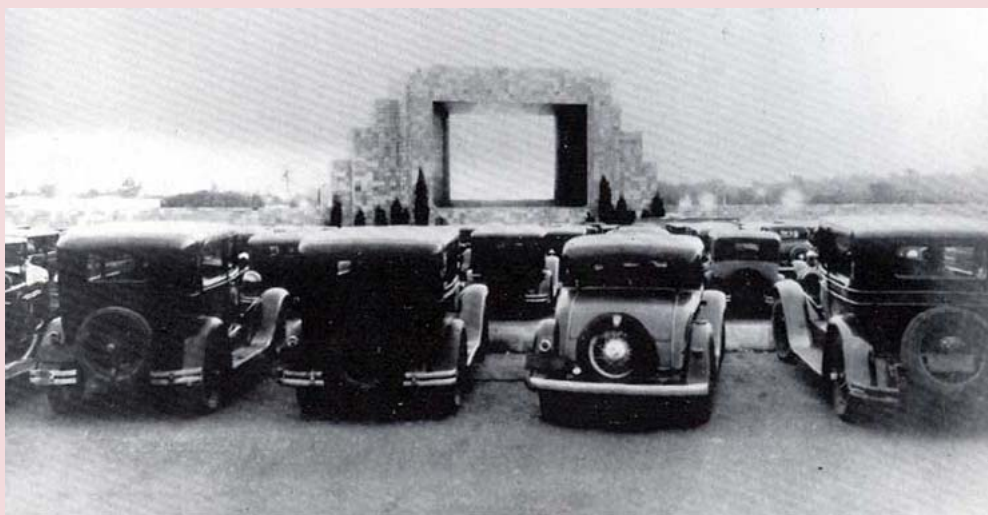
Ook kwam er een compleet nieuwe ontwikkeling op bioscoopgebied. Richard Hollingshead was een jonge verkoopmanager bij de Autoproducten van Whiz van zijn papa, die het hunkering voelden om iets uit te vinden die zijn twee belangen combineerde: auto's en movies.

Hij dacht aan een openluchttheater waarbij filmbezoekers de film vanuit hun eigen auto konden bekijken.

Hij begon op zijn eigen oprijlaan waar hij een oude projector op zijn auto vastmaakte en het scherm vastmaakte tussen twee bomen, als geluid gebruikte hij een oude radio die achter het doek werd opgesteld. Door te testen met de opstellingen van auto's ont-

Boven: Fragment uit de eerste geluidsfilm *The Jazz Singer* 1927. Klik de afbeelding

wikkelde hij uiteindelijk een variant met onder andere hellingen zodat alle auto's een goed zicht hadden.

Zijn eerste echte drive-in theater kwam op 16 mei 1933 in Crescent Boulevard, Camden, New Jersey. De toegangsprijs was 25 cent per auto en 25 cent per persoon.

In het begin waren er veel problemen met het geluid, omdat het geluid alleen uit boxen kwam die vlak bij het scherm stonden. Daardoor konden de auto's die helemaal achterin stonden alles slecht verstaan. Als oplossing werd hier een in-car speaker systeem voor ontwikkeld. Hierbij kreeg iedere auto boxen voor in de auto zodat eenieder alles goed kon volgen. Vooral vanaf de jaren 40 was er een enorme groei bij dit soort bioscopen waar soms wel 5000 auto's terecht konden.

Boven: The Crescent Boulevard drive-in bioscoop in Camden, New Jersey, USA.

Rechts: Abraham Tuschinski vond dat zijn bezoekers recht hadden op een unieke avond uit

Bioscoop publiek

Over het bioscooppubliek is ook weinig bekend, zo is het niet bekend of mannen, vrouwen dan wel kinderen vaker naar de bioscoop gingen en is het ook niet bekend welk soort films favoriet waren. Bij nadere bestudering zien we dat het aantal bioscoopbezoekers tussen de Eerste Wereldoorlog en Tweede Wereldoorlog verdubbelt. Het aantal bioscopen zelf bedroeg in 1939 171 vestigingsplaatsen. Als je naar de bios ging werd je naar je plek begeleid door een ouvreuse, een dame met een zaklantaarn die je naar je stoel leidde. Vervolgens begon het voorprogramma, meestal het Polygoonjournaal n zwart-wit, ingesproken door Philip Bloemendal, met zijn zo vertrouwd stem. Veel nieuwswaarde had dat journaal eigenlijk niet, zeker niet al je vaker dan éénmaal per week naar de bios ging.

Ontwikkelingen vanaf de Tweede Wereldoorlog tot nu

Na de Tweede Wereldoorlog begonnen de bioscopen langzaam weer te herstellen van de oorlog. Bij het begin van de wederopbouw van Nederland begon ook het bioscoopbezoek ook weer sterk toe te nemen. Door de komst van allerlei technische ontwikkelingen nam ook de kwaliteit van de bioscopen toe. Zo ontstond de surround sound waardoor het geluid van alle kanten om je heen kwam in plaats van stereo. In antwoord op de televisie probeerden de bioscopen hun publiek te binden door beeldvergroting door widescreen, Cinemascope en Cinerama. Parallel daaraan werd de beeldkwaliteit verbeterd door het filmspoor verdubbeld van 35mm naar 70mm. Beide formaten film werden sindsdien naast elkaar gebruikt, al naar gelang de uitrusting van de bios-

coop. Ook kwam het voor dat theaters naast 70mm hun 35mm projectoren lieten staan of daar later uit kostenoverwegingen naar terugkeerden.

Er kwamen bioscopen met een extra groot beeldscherm van meer dan 20 m breed. Op deze manier kon je een film heel intens beleven; deze grote schermen werden IMAX genoemd (zie pag. 145). Een heel speciale bioscoop is het Omniscope in Den Haag. Deze grootbeeld bioscoop heeft een koepelvorm waarbij de film het hele oppervlakte van de koepel bestrijkt. Dit is OmniMax, een variant van het eerder genoemde IMAX systeem. Later door de komst van 3-D en 3-D bioscopen was het in sommige bioscopen zelfs mogelijk om films 3-dimensionaal te bekijken.

*Boven: Het Omniscope in Den Haag
Links: Pathé Arena IMAX 3-D theater*

The Movies

The Movies is de oudste nog in gebruik zijnde bioscoop in Amsterdam. The Movies begon in 1912 als Bioscoop Tavenu om in 1915 te wijzigen in Cinema Hollandia. Het complex is gevestigd aan de Haarlemmerdijk 161-163, aan de rand van de Jordaan, en omvat

Boven: The Movies is nu over drie panden verdeeld.

Rechts: Cinema Hollandia begon in het middelste pand. Deze foto is uit de jaren '60.

thans vier zalen. Tot de Tweede Wereldoorlog fungeerde de bioscoop als buurtcinema. Grote films werden eerst vertoond in de grote bioscopen van de stad, waarna ze in de kleine zaaltjes in de vele buurtbioscopen bleven draaien. Na de oorlog concentreerde Cinema Hollandia zich vooral op actiefilms. In de jaren zestig, toen vele buurtbioscopen ten onder gingen, wist de Hollandia te overleven.

The Movies neemt deel aan het samenwerkingsverband Cineville. In 1971 werd de bioscoop verkocht aan Pieter Goedings. Hij wilde de cinema aanvankelijk van naam laten veranderen in 'Piccadilly', maar koos uiteindelijk voor de naam The Movies. Hij veranderde het programma van actiefilms naar kwalitatief betere films. Het art deco interieur bleef echter behouden, waardoor het de bijnaam 'Klein Tuschinski' kreeg. De zaken liepen goed en na enkele jaren wist de nieuwe eigenaar de naastgelegen panden te kopen waardoor er drie extra zalen gecreëerd konden worden. Daarnaast kwam er een bar in de foyer.

In 1989 verkocht Goedings de bioscoop aan enkele beleggers, onder wie Roeland Kerbosch. De laatste kocht enkele maanden later de anderen uit en haalde Matthijs van Heijningen binnen als mede-eigenaar. The Movies werd uitgebreid met een vierde

zaal en een restaurant. Matthijs van Heijningen verliet The Movies in 1997. Roeland Kerbosch verkocht The Movies in oktober 2007 aan de van Lanta-
ren/Venster afkomstige

Kadir Selçuk. Binnen het zeventiende-eeuwse pand van de bioscoop bevindt zich ook een restaurant. De omvang van de bioscoop is bescheiden. Er zijn vier zalen met in totaal 400 stoelen. De programmering van de bioscoop is een middenweg tussen de blockbusters en de kunstzinnige arthousefilms.

Er zijn vergevorderde plannen voor een tweede bioscoop in de historische binnenstad van Dordrecht. The Movies zal zich hier gaan vestigen in een leegstaand pand dat jaarlijks in december dienst doet als residentie van Sinterklaas.

Boven: Het art deco interieur van The Movies. Door deze inrichting kreeg de bioscoop de bijnaam 'Klein Tuschinski'.

Links: Roeland Kerbosch, de huidige exploitant.

Filmtheater De Uitkijk

De Uitkijk is onderdeel van Cineville, heeft één zaal en is gevestigd aan de Prinsengracht bij de Leidsestraat in Amsterdam. Het had als slagzin *Kijk uit naar De Uitkijk... de goede films komen er toch...* en later *Eerst zien, dan geloven*. De Uitkijk werd in 1929 gevestigd in een verbouwd pakhuis waar sinds 1912 de City Bioscope was gevestigd.

De Uitkijk werd in 1929 geopend door de Maatschappij voor Cinegrafie NV die daarmee de eerste bioscoop met een zeer aparte programmering in Nederland creëerde. In 1929 zag Mannus Franken (één van de oprichters van de Filmliga) aan de gevel van de toenmalige City Bioscope aan de Prinsengracht een bordje hangen waarmee het pand te huur werd aangeboden. De City Bioscope was daar al zestien jaar gevestigd. Omdat het commerciële succes uitbleef en er een arbeidsconflict ontstond ging men het filmtheater in 1929 sluiten.

De Nederlandsche Filmliga die in 1927 was opgericht is vanaf 1929 sterk verbonden geweest met De Uitkijk. Doel van de Filmliga was het publiek kennis te laten maken met de avant-garde films van die tijd, films die men in de reguliere bioscopen niet te zien kreeg. De Filmliga beloofde tegenwicht te bieden tegen deze theaters.

Eerst probeerde men het in de bioscoop Centraal aan de Amstelstraat, maar na twee jaar zag men als Maatschappij voor Cinegrafie de mogelijkheid de speciale films in De Uitkijk te gaan draaien. Nadat het pand gehuurd was werden tijdens de opening op 9 november 1929 vier films vertoond: *Heien* van Joris Ivens, *Regen* en *Jardin du Luxembourg* van Joris Ivens en Mannus Franken en als hoofdfilm *La Passion de Jeanne d'Arc* van Theodor Dreier.

Na twee jaar werd de samenwerking tussen de Filmliga en De Uitkijk weer verbroken. De Uitkijk bleef echter onder leiding van directeur Ed Pelster wel bestaan als een filmtheater waar toch nog altijd speciale films

zouden worden vertoond.

In 1933 vond onder leiding van architectenbureau Merkelbach en Karsten een verbouwing plaats: nieuwe stoelen, een nieuwe vloerbedekking en een decoratief witte vleugelpiano waren de meest in het oog lopende veranderingen.

Na 1945 vond het Uitkijk-concept navolging in zowel Amsterdam als daarbuiten. De Maatschappij voor Cinegrafie breidde uit met het Leidsepleintheater in Amsterdam en Studio 2000 in Den Haag. De hervertoningen van *die Dreigroschenoper* van G.W. Pabst, maar ook de *Roversymfonie* van Friedrich Feher beleefden veel succes. Ook Franse en Italiaanse artfilms werden regelmatig geprogrammeerd. In mei 1959 werd die Dreigroschenoper voor de 1000ste

keer vertoond. Bij die voorstelling was de toegangsprijs drie stuivers voor alle rangen. De portier van de Uitkijk, J. F. A. Termeulen heeft 1000 keer aan de deur gestaan om het publiek binnen te laten. Later kwam de Maatschappij voor Cinegrafie in handen van Piet Meerburg, die ook de studentenbioscoop Kriterion exploiteerde, een ander avant-gardetheater in Amsterdam. Door financiële problemen deed Piet Meerburg in 1984 de bioscoop van de hand, maar zes jaar later kocht hij hem weer terug, samen met zijn zoon Krijn. Deze Krijn Meerburg had al een eigen filmdistributiemaatschappij, waar hij zijn brood mee verdiende, maar De Uitkijk is zijn grote liefde. Sinds 2004 heeft hij het theater weer voor zichzelf.

Boven: Het recente interieur van De Uitkijk

Links: Het interieur na de verbouwing van 1933. Deze foto is uit de vijftiger jaren.

35 Jaar was de leiding van het theater in handen van Wim Hulshoff Pol die met zijn deskundige keuze van de te vertonen films en de samenstelling van de programma-folders veel heeft bijgedragen aan het succes. De bedrijfsleidster Jo Nöggerath was net zo verknocht aan De Uitkijk en nam pas na 24 jaar afscheid van haar betrekking en ook de portier Frits Termeulen was sinds 1932 jarenlang de man die de bezoekers het eerst bij de ingang zagen. In 1958 stond hij als tachtigjarige nog aan de ingang.

Het had weinig gescheeld dat tijdens de terugloop van het bezoek in de zeventiger jaren de bioscoop het zelfde lot had ondervonden zoals veel andere bioscopen in die tijd en in een keukencentrum

*Boven: Het interieur van De Uitkijk op het balcon.
Rechts: Krijn Meerburg, de huidige exploitant.*

of Zeeman-filiaal was veranderd. Maar door de opleving van filmclubs en liga's floreert het theater weer als vanouds.

Sinds 1 juli 2007 is de exploitatie van De Uitkijk weer in handen van diezelfde Maatschappij voor Cinegrafie, die inmiddels wel van een NV een BV is omgezet. De BV is nu eigendom van Piet Meerburgs zoon, Krijn Meerburg. In 2007 werd Filmtheater De Uitkijk gerenoveerd. Inmiddels is ook de Stichting Vrienden van de Uitkijk opgericht.

De in de loop der tijd opgebouwde filmcollectie van De Uitkijk met meesterwerken van Renee Clair, Walter Ruttmann, Louis Buñuel en Carl Dreyer is in 1952 overgedragen aan het Filmmuseum in Amsterdam.

Filmtheater Rialto

Rialto is een bioscoop aan de Ceintuurbaan 338 in de Amsterdamse wijk De Pijp. Rialto werd geopend in 1920 en vertoont vandaag kwalitatief hoogwaardige, vernieuwende films, van filmmakers uit alle uithoeken van de wereld, voor een breed en divers publiek. Rialto is het premièretheater van de distributeurs Nederlands Filmmuseum, Contact Film, Cinemien en Park Junior en organiseert geregeld festivals en bijzondere evenementen, zoals lezingen, discussies en inleidingen bij vertoonde films. Ook wordt er tweejaarlijks het CinemAsia filmfestival gehouden. Bij het filmhuis werken meer dan vijftig vrijwilligers.

Het gebouw waarin Rialto gevestigd is, werd gebouwd in 1920 en is ontworpen door architect Jan van Schaik in opdracht van film liefhebber Anton Pieter Du Mée. Bij zijn filmkeuze liet Du Mée zich leiden door idealistische motieven, ze dienden cultureel verantwoord en opvoedkundig te zijn.

Sinds 1982 is de bioscoop in gebruik van de Stichting Amster-

dams Filmhuis. De bioscoop telt drie zalen en daarnaast een café. Rialto neemt deel aan het samenwerkingsverband Cineville.

Boven: Filmtheater Rialto aan de Ceintuurbaan 338.

Links: Het interieur van de Rialto in 1981.

Pathé Tuschinski (oorspronkelijk Theater Tuschinski)

Pathé Tuschinski is een bioscoop met zes zalen in de Reguliersbreestraat in Amsterdam. Het is een der belangrijkste van de negentien Pathé-bioscopen in Nederland.

Het theater werd in opdracht van Abraham Icek Tuschinski gebouwd en werd op 28 oktober 1921 geopend. Het gebouw is een ontwerp van de architect Hijman Louis de Jong, met een dominante inbreng van Tuschinski zelf. De bouw stond onder controle van Willem Kromhout, architect van o.a. het American Hotel en vertrouwenspersoon van Tuschinski. Het theater werd gebouwd in verschillende stijlen, waaronder Amsterdamse School, Jugendstil en Art Deco. De architectuur kan niet los gezien worden van de grote inbreng van beeldend kunstenaars als Christiaan Bartels en Pieter den Besten en interieurarchitect Jaap Gidding. De kosten voor de bouw bedroegen ongeveer vier miljoen gulden. De rijk gedecoreerde gevel in de opvallende, geheel eigen bouwstijl – wel aangeduid met ‘Tuschinski-stijl’ – is geheel bekleed met geglazuurde tegels en keramische sculpturen (Bartels), her en der verfraaid met smeedijzeren decoraties en lampen van de hand van Barend Jordens. Heel veel wandschilderingen zijn van de hand van Pieter den Besten, net als de gehele decoratie van La Gaîté, een klein variété theater op de eerste verdieping boven de entree. Het klapstuk was de reusachtige stalen spinlamp in de grote zaal, ontworpen door Chris Bartels. Ze werd omgeven door sjabloonschilderingen met pauwenmotieven, vermoedelijk van de hand van Willem Kromhout en anders van diens leerling Chris Bartels. Bijzonder is nog het balkon dat zeven meter de zaal insteekt zonder storende ondersteuning door pilaren. Tuschinski wilde met de rijke en weelderige vormgeving van zijn theater een passende omgeving bieden voor de aanstonds onder begeleiding van filmorgel en theaterorkest getoonde filmbeelden en variéte nummers.

Niet alleen op bouwkundig en decoratief gebied werd het theater heel bij-

zonder. Ook de elektrotechnische installatie was zijn tijd vooruit en met het revolutionaire verwarmings- en ventilatiesysteem werd op alle plekken in het theater de temperatuur gelijk gehouden.

In de Tweede Wereldoorlog werd het theater door de Duitsers gevorderd en werd het omgedoopt in Tivoli.

In de periode 1998-2002 vond in opdracht van Pathé een ingrijpende restauratie plaats door Rappange & Partners. Eerst van het exterieur, daarna van het interieur. Uitgangspunt van deze ingrijpende en kostbare restauratie was het filmtheater zoals dat ten tijde van Abraham Tuschinski ontstond. Het oude gebouw heeft drie zalen:

Zaal 1 - grote zaal - 789 stoelen

Zaal 2 - boven - 191 stoelen

Zaal 3 - achterin - 130 stoelen

Boven: De nog niet gerestaureerde foyer in 1997. De tapijten zijn ontworpen door Jaap Gidding en werden van Australische wol geweven door de Koninklijke Vereenigde Tapijtfabrieken; kosten in 1920 f 25.000,-.

Links: De grote zaal

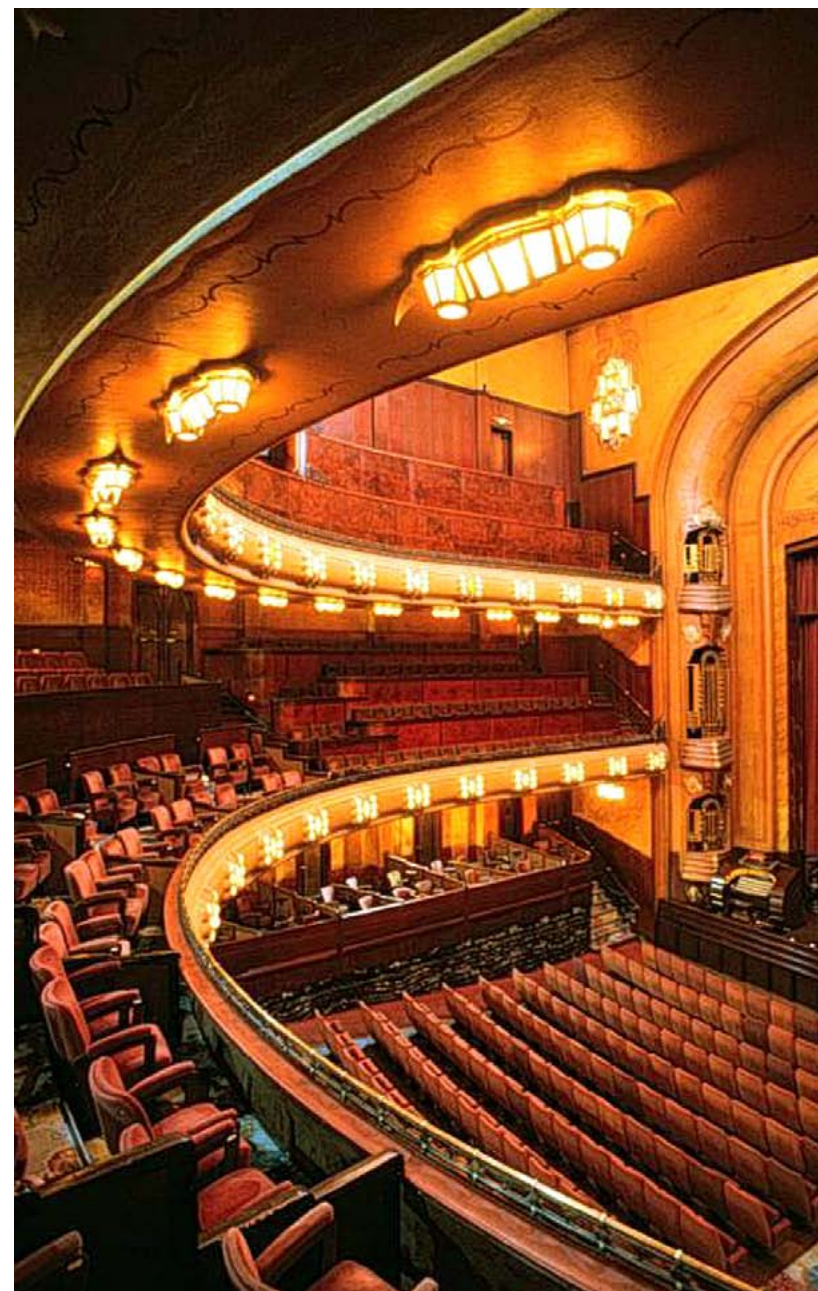
In het nieuwbouwgedeelte zijn nog eens drie zalen: zalen 4, 5 en 6, waarvan één op de begane grond en twee boven. Dit deel is bereikbaar via de oude lobby. Als het oude deel voor genodigden wordt gereserveerd, en soms ook als het druk is, is het nieuwe deel ook van de straat bereikbaar.

Kaartverkoop vindt plaats bij twee loketten buiten en/of aan de bar in de foyer. Als het druk is staat de stoep vol, en staan de mensen zelfs op de trambaan. Alleen als de ingang van het nieuwe gedeelte open is, is daar wel een kaart-

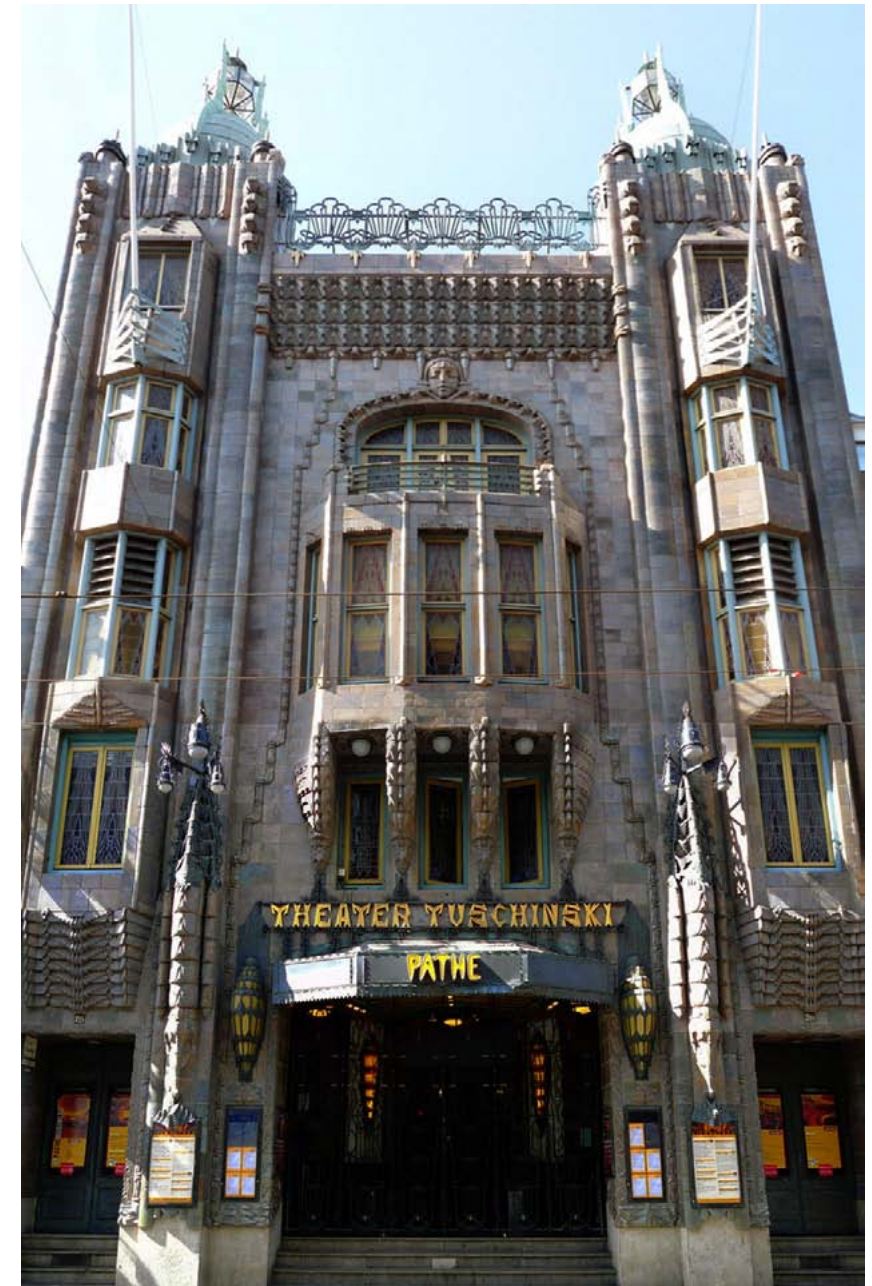
verkoopbalie. Anders dan in andere Pathé-bioscopen is er maar één kaartauto-maat, en die is opgesteld bij de ingang van het nieuwe gedeelte, en daardoor meestal niet toegankelijk. De foyer is ingericht met comfortabele fauteuils en banken. De verlichting is gedempt, met in de loop der tijd variërende kleuren. Het nieuwe gedeelte heeft een foyer met sobere stoelen maar meer verlichting.

Boven: Een van de weinige wanddecoratie van de Rotterdamse decoratieschilder Dirk Jan Van der Laan uit 1921.

Rechts: Nog eens de grote zaal met een blik op de loges, het frontbalcon en balcon.

Veel mensen vinden de grote zaal een van de mooiste bioscoopzalen van Nederland. Over het algemeen draaien er de zogenaamde ‘kaskrakers’, films die veel publiek trekken. Als er een film in première gaat in Nederland wordt vaak de grote zaal daarvoor gebruikt. In de kleinere zalen draaien ook de gewone middle of the road-films. Het nabije Pathé de Munt heeft nog eens dertien zalen. In totaal hebben de negentien zalen 3850 stoelen. Beide bioscopen zijn samen met Pathé Arena in Amsterdam-Zuidoost verantwoordelijk voor zo’n 10% van de totale bioscoopomzet van Nederland.

Boven: Het City Theater zoals het er in 1972 uitzag. Het gebouw heeft diverse gedaantewisselingen ondergaan en nu zijn er plannen om weer terug te keren naar het beeld van 1935 (zie foto volgende pagina).

City Theater

Het City Theater is een bioscoop aan het Kleine-Gartmanplantsoen 15-19, vlakbij het Leidseplein en schuin tegenover De Balie. Sinds 1995 is bioscoopketen Pathé de eigenaar. Begin 2007 werd het gebouw gesloten voor een grootscheepse verbouwing. Op 2 december 2010 openden de deuren opnieuw met een mix van film, arthouse en theater.

Geschiedenis

In 1923 werd in Den Haag het eerste City Theater geopend. De NV Maatschappij tot Exploitatie van het City Theater opende vervolgens in 1929, eveneens in Den Haag, het Flora Theater en in 1930 het Odeon Theater. In 1934 opende het Lumière Theater in Rotterdam zijn deuren. Het City Theater in Amsterdam werd de vijfde bioscoop van de firma, die onder leiding stond van Bartel Wilton, beter bekend van de Wilton-Fijenoord-werf in Rotterdam. Het zou met 1.830 zitplaatsen en een oppervlakte van 1.225 vierkante meter de grootste bioscoop van het land worden. Het moest zich immers kunnen meten met Tuschinski. Het uitgestrekte terrein achter de Korte Leidsedwarsstraat werd aangekocht in 1934, het ontwerp kwam van Jan Wils, die in 1928 het Olympisch Stadion had ontworpen. Het interieur werd grotendeels door de Duitse architect Oscar Rosendahl ontworpen.

In de zwarte natuurstenen terugspringende gevelomlijsting staat de tekst *op 25 juli van 1935 werd de eerste steen gelegd door Huib Wilton*. Door de keuze voor een staalskelet kon het gebouw in een recordtijd worden opgeleverd. Op 6 oktober 1935 werd het City Theater geopend en op dinsdag 29 oktober 1935 stond het eerste Polygoon-journaal op het programma, na de pauze gevolgd door

de hoofdfilm *Episode* met filmdiva Paula Wessely.

Het gebouw bracht technische vooruitgang op de terreinen van de akoestiek, geluidsisolatie, warmte-isolatie, ventilatie en andere klimaatbeheersing avant-la-lettre. Ook de automatische sprinklerinstallatie was een noviteit. Het meubilair, de wand- en vloerbedekking werden verzorgd door de bekende Haagse meubelfabriek Pander en Zonen, met een groot aantal geglazuurde tegeltjes van De Porceleyne Fles uit Delft.

Ook de vormgeving was vooruitstrevend, in het bijzonder de hoge en strakke voorgevel was een opvallende verschijning in het klasieke Amsterdamse beeld van grachtenpanden ter rechterzijde en de Stadsschouwburg aan de linkerhand. Het imposante bouwvolume was samengesteld uit twee kubistische elementen. Het gevel-

vlak werd effectief doorbroken met een lange, smalle wenteltrap in een glazen toren die 's avonds van binnenuit werd verlicht. In de jaren 1950 was City een populair uitgaanscentrum. De nadruk lag op films van MGM en Disney. In 1967 lieten de originele bakstenen strips van de gevel los en werden er natuurstenen platen

Boven: Het City Theater na de oplevering in 1935.

Links: De bouw van het stalen skelet in 1934

aangebracht. In de jaren daarna vond een grootscheepse verbouwing plaats waarbij de grote zaal in drie kleinere zalen werd verdeeld. Ook werden er twee zalen in de kelder en een nieuwe zaal op de reeds bestaande verdieping gerealiseerd, waarmee het aantal zalen op zeven kwam en het aantal stoelen werd teruggebracht tot 1400. Deze drastische ingrepen bleken echter nog onvoldoende om City weer hip te maken in de ogen van een modern en verwend publiek, reden waarom werd besloten

Boven: De gevelreclame in 1960 die moest concurreren met de overdadige reclames op het Leidseplein.

Rechts en volgende pagina: Het gerenoveerde interieur in 2010.

tot een complete facelift. Op 31 januari 2007 vond de voorlopig laatste reguliere voorstelling plaats. Niettemin was City van 18 tot 25 april 2007 gastheer van het 23e Amsterdam Fantastic Film Festival.

De grote zaal beschikte ook over een theaterorgel, in 1935 gebouwd door de firma Strunk. Bij de opening speelde de eerste vaste organist van het theater, de Engelsman Reginald Foort. Hij werd opgevolgd door Cor Steyn en in 1941 door Piet van Egmond. In 1938 en 1950 werd het instrument verbouwd. Bij de verbouwing van de zaal in het begin van de jaren zeventig werd de bovenste orgelkamer grotendeels afgesloten door een verlaagd plafond. Herman van Voorthuizen was halverwege de jaren zeventig de laatste organist in vaste dienst. Na 1996 was het orgel niet langer bespeelbaar. Na de laat-

ste verbouwing, die vorm kreeg in een samenwerkingsverband van Pathé, Epicurus Real Estate en Rappange architecten, biedt het pand onderdak aan een moderne arthouse-bioscoop met zeven zalen en in totaal 625 stoelen. Men mikt op een publiek dat komt voor een goede film en alles wat daar omheen bedacht kan worden, zoals een grand café en een casino in het souterrain, achter de gesloten historische gevel met elkaar verbonden door vides. Het stadsdeel Amsterdam-Centrum verwacht een positieve uitstraling op de buurt. Op 2 december 2010 is de bioscoop heropend. De naam City stond aanvankelijk op de gevel, maar later werden de vier letters op de dakrand geplaatst. In de huidige plannen is herstel van de oorspronkelijke indeling van de façade het uitgangspunt. De stalen kozijnen en de ramen zijn origineel.

Filmtheater Kriterion

Het Filmtheater, annex café van V.O.S.S. Kriterion, aan de Amsterdamse Roetersstraat 168-170, wordt volledig door studenten gerund. Het is voortgekomen uit het studentenverzet tijdens de Tweede Wereldoorlog.

De Amsterdamse verzetsgroep rond Wouter van Zeytveld en Piet Meerburg wist met hulp van de huisarts Philip Fiedeldij Dop – die door contacten bij de politie op de hoogte was van op handen zijnde razzia's op Joden – kinderen onder te brengen bij onderduikadressen buiten de stad. Samen met andere verzetsgroepen

redde men ongeveer duizend Joodse kinderen uit de crèche tegenover de Hollandse Schouwburg aan de Plantage Middenlaan, waar de kinderen verbleven in afwachting van transport naar Duitsland. De verzetsgroep bestond grotendeels uit studenten, die door de oorlogsomstandigheden gedwongen waren met hun studie te stoppen. Ruim voor het einde van de Tweede Wereldoorlog vatte de 25-jarige Meerburg het plan op om na de bevrijding een filmtheater te realiseren waar studenten konden werken, om alsnog te kunnen afstuderen zonder van hun ouders of de overheid afhankelijk te zijn.

Op 1 juni 1945 werd de *Stichting Onderlinge Studenten Steun Kri-*

Boven: Filmtheater Kriterion aan de Roeterstraat.

Links: Boekomslag van de geschiedenis van Kriterion.

terion (S.O.S.S. Kriterion) opgericht, die als doel had studenten aan de Amsterdamse Universiteiten in staat te stellen zelf de kosten van hun studie te verdienen. Het verenigingsgebouw van de Joodse arbeidersvereniging Handwerkers Vriendenkring, dat in de oorlog door de NSB was geconfisqueerd, werd gekocht met ingezameld geld en omgebouwd tot bioscoop. Er werd een prijsvraag uitgeschreven voor de naam van het filmtheater. Het Griekse 'Kriterion' werd gekozen. Men wilde dat het theater een maatstaf zou zijn, een toetssteen. Kriterion kreeg een non-hiërarchische struc-

tuur. Iedereen had dezelfde aanstelling; er kwamen geen leidinggevenden. Deze organisatiestructuur is direct democratisch en dit zou elke dag opnieuw zorgen voor een aangename werksfeer, met ruimte voor creativiteit.

Op 6 november 1945 opende Kriterion met een galavoorstelling voor 200 genodigden. Kriterion was onmiddellijk een succes en kreeg enorme aandacht in de pers. De Telegraaf schreef in 1950: "Het geld om levensonderhoud en studie te betalen ligt maar niet voor het opscheppen. Zij weten het: waar een wil is, is een weg, en die weg leggen zij af, zwaar of niet."

*Boven: Het huidige interieur van filmtheater Kriterion.
Links: De eerste filmzaal van Kriterion.*

Ook in de Amsterdamse studentenwereld speelde Kriterion een belangrijke rol. De Algemene Studenten Vereniging Amsterdam (ASVA), ook een initiatief van studenten uit het verzet, was tot 1966 in het pand aan de Roetersstraat gevestigd. In de jaren zestig ontstond er steeds meer een

kloof tussen het bestuur van de Stichting en de studenten die in het filmtheater werkten. Ze eisten meer inspraak in het beleid. In 1982 ontstond een conflict toen de Stichting besloot filmtheater Kriterion op te heffen met het argument dat het nieuwe stelsel voor studiefinanciering werken naast de studie overbodig zou maken. De toenmalige medewerkers van Kriterion bezetten het pand aan de Roetersstraat, organiseerden zich in een vereniging en verklaarden zich onafhankelijk. De Stichting ging, na stevige onderhande-

Boven: De kassa zoals die er in 1952 uitzag, bemand door een werkstudent.

Rechts: De foyer van Kriterion fungeert nu als café.

lingen, na een aantal weken overstag. De studenten mochten het filmtheater voortaan zelfstandig beheren. Het filmtheater is sinds 16 september 1982 officieel de Vereniging Onderlinge Studenten Steun Kriterion (V.O.S.S. Kriterion) en vierde in 2007 haar 25-jarig lustrum.

Naast het filmtheater werden er door de Stichting ook een aantal andere projecten in het leven geroepen om studenten aan werk te helpen. Zo werd in 1949 de Oppascentrale Kriterion opgericht. In 1960 werd er aan het Zeeburgereiland (bij afrit S114 van de A10) een benzinepompstation: de StudentenPomp Kriterion geopend.

Aan het Amsterdamse Timorplein kwam een tweede bioscoop: Studio-K (Voorheen Kriterion Oosterlicht). In 2006 opende Kriterion: SKEK, een door studenten gerund eetcafé aan de Amsterdamse Zeedijk.

Kriterion neemt deel aan het samenwerkingsverband Cineville. Het theater aan de Roetersstraat heeft drie zalen; K1 met 198 stoelen. De zaal op de eerste verdieping K2 (voorheen Hypokriterion of Studio K), beschikt over 85 stoelen. K3 heeft 67 stoelen. In Kriterion zijn de films van alle grote Italiaanse cineasten zoals Fellini, Antonioni en Visconti vertoond, evenals vrijwel alle films van Ingmar Bergman. In de jaren zestig introduceerde Kriterion de nouvelle vague in Nederland, met titels als *Jules et Jim* (Jean-Luc Godard, 1964) en *Hiroshima Mon Amour* (Alain Resnais, 1959). De cineasten van het Italiaans neorealisme en de nouvelle vague maakten plaats voor regisseurs als David Lynch, Quentin Tarantino, Jim Jarmusch en Tom Tykwer.

Traditiegetrouw wordt ieder kalenderjaar geopend met *Citizen*

Kane (Orson Welles, 1941). Het studiejaar gaat altijd van start met *Once Upon A Time In The West* (Sergio Leone, 1968).

Naast de reguliere programmering vinden er in Kriterion regelmatig festivals en evenementen plaats. De festivals met de langste geschiedenis (Cinestud en 'Shorts! International short film festival') worden door de medewerkers zelf georganiseerd. Daarnaast biedt Kriterion onder andere een podium aan Unheard Film – The New Soundtrack Festival, Camera Japan en het Balkan Snapshots Film Festival. Op de 'Open Screen' avonden krijgen beginnende en onbekende filmmakers de kans om hun kunsten op het witte doek te tonen.

Kriterion organiseert maandelijks in samenwerking met partners als Amnesty International een verdiepingsprogramma met debat en film. Onder de naam Cinema Discutabel bieden ze ook symposia aan met uiteenlopende thema's uit de kunsten en wetenschap.

EYE Film Instituut Nederland

Het EYE Film Instituut Nederland in Amsterdam is gewijd aan cinematografie. EYE, ook wel geschreven als eye, ontstond op 31 december 2009 door de fusie van het Filmmuseum, het Nederlands Instituut voor Filmeducatie, de Filmbank en Holland Film.

Op 5 april 2012 opende EYE een nieuw gebouw aan de noordoever van het IJ, tegenover het Centraal Station, in de nieuwe Amsterdamse stadswijk Overhoeks. Aan het gebouw, ontworpen door het Oostenrijkse architectenbureau Delugan Meissl, werd vanaf 2009 gebouwd.

EYE neemt deel aan het samenwerkingsverband Cineville.

Boven: Tot begin 2012 was het Filmmuseum gevestigd in het Vondelpark.

Rechts: De filmzaal van het oude Filmmuseum in het Vondelpark.

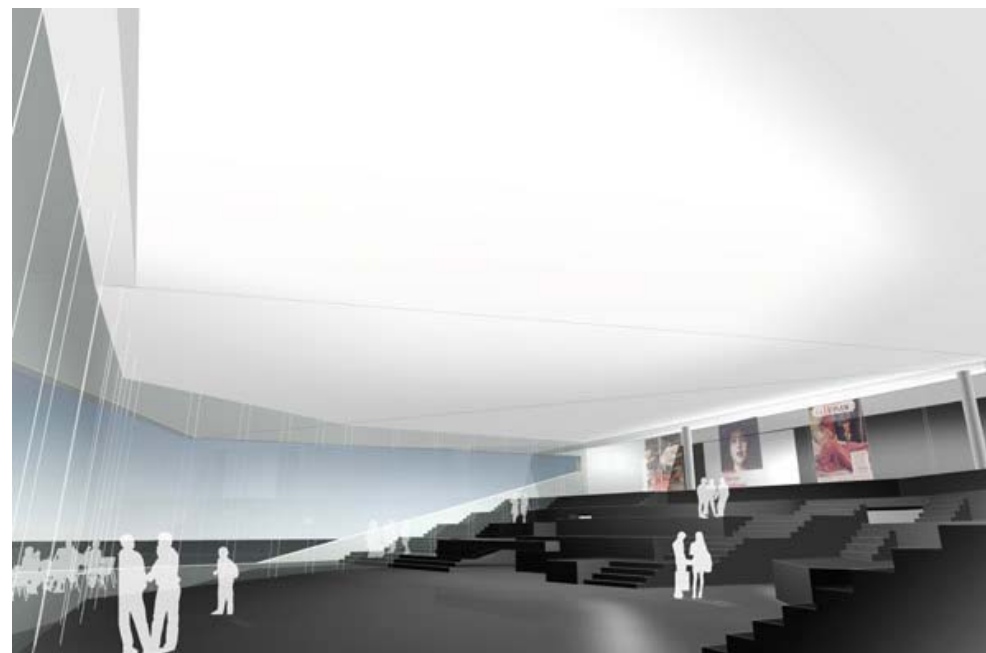
Het Filmmuseum is het museum voor cinematografie in Nederland. Doelstelling van het Filmmuseum is het behoud van het filmerfgoed voor toekomstige generaties, zowel Nederlandse films als buitenlandse films die in Nederland vertoond zijn. De collectie zelf en de kennis die men op het gebied van restauratie heeft, staan internationaal hoog aangeschreven. Daarnaast wil het instituut een levendige filmcultuur in Nederland bevorderen.

Het Historisch Filmarchief werd opgericht in 1946 door onder anderen de directeurs van Kriterion Piet Meerburg en Paul Kijzer. Doel was het veilig stellen van het archief van De Nederlandsche Filmliga uit de jaren '20. Deze werden ondergebracht in een kamer van het Kriteriongebouw. Vanaf 1947 had het archief een eigen directeur, Jan de Vaal, die in hoog tempo de collectie begon uit te

breiden. Vanaf 1952 werden voorstellingen gegeven in het Stedelijk Museum. In dat jaar werd de naam veranderd in Nederlands Filmmuseum. Van 1975 tot begin 2012 was het museum gevestigd in het Vondelparkpaviljoen, waar ook de voorstellingen plaatsvonden. De andere taken waren gespreid over Nederland, en de huisvesting stond dan ook bijna voortdurend op de agenda. In 1999 kwam directeur Hoos Blotkamp met een plan om het filmmuseum samen met het fotomuseum en verwante instellingen te huisvesten in Rotterdam op de Kop van Zuid. De verontwaardiging in Amsterdam was groot; het plan werd teruggedraaid en Blotkamp ontslagen. Daarna werd uit drie opties gekozen voor nieuwbouw op de noordoever van het IJ.

Het EYE huisvest de grootste filmbibliotheek van Nederland. De collectie van het instituut bestaat uit 46.000 films, 500.000 foto's, 41.500 affiches, alsmede scenario's, archieven van filmmakers en duizenden aan film gerelateerde objecten. De verzameling films omvat de hele filmgeschiedenis: van stille films uit het einde van

de negentiende eeuw tot hedendaagse producties. De collectie, waaraan regelmatig vele Nederlandse maar ook buitenlandse titels worden toegevoegd, is de inspiratiebron voor de filmprogramma's en tentoonstellingen van het instituut.

Regelmatig zijn er grote themaprogramma's waarin de filmgeschiedenis en hedendaagse cinematografische ontwikkelingen aan bod komen. Ook organiseert het instituut jaarlijks vele openluchtvoorstellingen, festivals, theatrale familievoorstellingen en retrospectieven. Het treedt op als distributeur van klassiekers en hedendaagse, eigennuttige films.

De Desmet-collectie werd in 2011 opgenomen in UNESCO's Lijst van het Wereldgeheugen (ook Werelderfgoed voor Documenten genoemd).

Boven: Interieur van de nieuwbouw -2012

Links: EYE Filminstituut in de wijk Overhoeks in Amsterdam-Noord -2012

Nieuwbouw

Op 5 april 2012 wordt het nieuwe gebouw aan de noordoever van het IJ geopend. Het heeft vier filmzalen en een tentoonstellingszaal van 1.200 m². Ook is er ruimte voor educatieve activiteiten, een filmlab, een winkel en een café-restaurant met terras.

Naast vier filmzalen (met respectievelijk driehonderd, tachtig en twee zalen met honderdtwintig zitplaatsen, zullen in het nieuwe gebouw een studiecentrum (500m²), een café-restaurant (400m²), een museumwinkel (100m²) en werkruimten (1200m² – voor het filmmuseum en verhuur) gehuisvest worden.

*Boven: Bouwfoto eind 2010 van het nieuwe Filmmuseum met theater in Amsterdam-Noord
Rechts: EYE Filminstituut verhuist begin 2012 naar een nieuw gebouw op Overhoeks.*

Het centrale element is de zogenaamde arena, die als ruimtelijk en functioneel oriëntatiepunt dient. Het is trefpunt, bühne, uitzichtpunt, ontspanningsruimte en woonkamer, aldus de toelichting van de architecten.

In de nabijheid van het instituut wordt een collectiecentrum gerealiseerd voor taken op het gebied van restauratie, conservering en onderzoek. Hierin wordt tevens het centrale depot en de bibliotheek opgenomen. Daarmee komt een eind aan een jarenlang huisvestingsprobleem.

Tropentheater (voorheen Soeterijn Theater)

Het Tropentheater is een onderdeel van het Koninklijk Instituut voor de Tropen in Amsterdam en is een podium voor concerten, dansvoorstellingen, (jeugd)theater en films uit alle niet-westerse landen en de randen van Europa. De programmering is in handen van Emiel Barendsen.

Aan het Tropentheater vooraf ging het Soeterijn Theater, dat in het kader van de grootscheepse verbouwing tot 1978 ontstond. Begin jaren '70 diende het uitsluitend museale karakter van het Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT) te worden afgesloten en moest het plaats maken voor een presentatie- en ontmoetingscentrum met de volkeren van de ontwikkelingslanden. Jaren van

creatieve worsteling waren nodig om uiteindelijk te resulteren in een herschapen Tropenmuseum, dat in juni 1979 door koningin Juliana werd heropend. Zowel de vernieuwde museumruimte als het nieuw gecreëerde Soeterijntheater bieden nog meer dan voorheen de mogelijkheid culturele uitvoeringen te geven. Soeterijn opende zijn deuren al in 1977 en zeker begin jaren '80 werden geregelde filmvoorstellingen gegeven. In twee fasen werden zowel museum als Soeterijn Theater begin 21ste eeuw opnieuw verbouwd en begon in 2003 de bouw van de kleine zaal van het nieuwe Tropentheater en in 2010 die van de grote zaal.

Het Tropentheater heeft 3 verschillende zalen; de Grote Zaal, de Kleine Zaal en de Marmeren Hal. Er zijn twee ingangen, één naast de ingang van het Tropenmuseum aan de Linnaeusstraat 2 (Kleine Zaal) en een aan de Mauritskade 63 (Grote Zaal en Marmeren Hal).

Boven: De ingang van de kleine zaal is in de Linnaeusstraat 2, de ingang van het voormalige Soeterijn Theater.

Links: Nostalgie: de zaal van het voormalige Soeterijn Theater in 1990.

*Boven: Kleine zaal met de a-symmetrische opstelling. De gele wand is van de cabine.
Rechts: De Grote zaal
Onder: De marmereen hal*

Voor toegang tot de film-voorstellingen in het Tropentheater kan men gebruik maken van de Cineville kaart.

Filmtheater Cinecenter

Filmtheater Cinecenter is een Amsterdamse bioscoop gevestigd aan de Lijnbaansgracht 236, direct bij het Leidseplein. Naast filmhuis is het tevens café en klein restaurant. Cinecenter is een bekende plek onder de film liefhebbers. Dit, gecombineerd met de koffie en de simpele maar voedzame maaltijden die er geserveerd worden, maakt Cinecenter tot een bijzondere bioscoopervaring. De maaltijden (op bord, met mes en vork) kan men meenemen in de filmzaal. Er is ook een bar. Cinecenter is aangesloten bij Cineville, een sinds maart 2008 bestaand samenwerkingsverband van 13 Amsterdamse filmtheaters: De Balie, Cavia, Cinecenter, Eye Film Instituut Ne-

derland, Het Ketelhuis, Filmtheater Kriterion, De Melkweg, The Movies, Rialto, SMART = Project Space, Studio/K, Tropentheater en Filmtheater de Uitkijk. Dit zijn vrijwel alle bioscopen/filmtheaters van Amsterdam, behalve de vier Pathé-bioscopen en de seksbioscopen.

Boven: Filmtheater Cinecenter aan de Lijnbaansgracht 236.

Links: De zaal van Cinecenter

Onder: Nog eens de zaal

Filmhuis Cavia is een kleine buurtbioscoop die gevestigd is in de Van Hallstraat 52. De bioscoop is in de jaren tachtig voortgekomen uit de kraakbeweging en heeft een eenvoudige formule: er wordt gedraaid wat elders niet te zien is. Het programmeert vooral arthouse films, kleine bijzondere filmprojecten, documentaires en zelf geïmporteerde films.

Cavia neemt deel aan het samenwerkingsverband Cineville. De zaal is ook te huren voor het vertonen van eigen films, voor kinderfeestjes en andere evenementen. Er is een kleine, maar

Boven: De entree van Filmhuis Cavia in de Van Hallstraat.

Re.bov: De projector van Filmhuis Cavia.

Rechts: het filmzaaltje van Cavia.

gezellige bar. In de zomer gaat Filmhuis Cavia met een projector ergens naar toe waar je dan kunt genieten van een film in de openlucht.

De Balie

De Balie is een politiek, cultureel theater- en discussieplatform, met naast drie theaterzalen een bekend Grand Café-restaurant op het Kleine-Gartmanplantsoen 10, aan het Leidseplein in Amsterdam.

De Balie richt zich op diverse terreinen: politiek, kunst, debat, maatschappij, media en cinema, en brengt vrijwel dagelijks uitdagende programma's voor publiek. Deze programma's laten zich kenmerken door een scherp, vrijzinnig en analytisch karakter waarmee De Balie midden in de maatschappij staat. Door middel van debatten, praatprogramma's, discussies, lezingen, cinema- en theatervoorstellingen mixt De Balie op een eigenzinnige en creatieve wijze haar verscheidene invalshoeken.

Geschiedenis

Toen het vroegere gebouw van het Amsterdamse Kantongerecht uit het einde van de negentiende eeuw eind jaren '70 dreigde te worden afgebroken om er een Bouweshotel van acht verdiepingen

te bouwen, voerden Amsterdammers als Maarten Lubbers de actie "Bouw es wat anders". De gemeenteraad ging om, en gezocht werd naar een goede bestemming voor het pand. Felix Rottenberg was in 1982 een der oprichters van debatcentrum De Balie. Samen met Peter Hermanides leidde Rottenberg de organisatie en was halverwege de jaren 80 opdrachtgever voor de verbouwing van gerechtsgebouw naar theatercomplex. Na hem waren Chris Keulemans, Andrée van Es en Anil Ramdas directeur. In 2005 moest De Balie even een stapje terug doen, doordat de overheid zich terugtrok als financier. Het driemanschap Rottenberg, Keulemans en ex-stafflid Pieter Hilhorst vond destijds een nieuwe basis met externe

Boven: Grote zaal van De Balie

Links: Theatercomplex De Balie in het voormalige gerechtsgebouw.

financiers onder een bescheidener opzet. Tegenwoordig vinden er weer dagelijks programma's plaats.

Organisatie

De huidige zakelijk directeur is Dianne Zuidema en sinds 1 december 2010 is Yoeri Albrecht inhoudelijk directeur. Albrecht volgde Ellen Walraven op, die naar Toneelgroep Amsterdam vertrok. Naast de directie bestaat de organisatie van De Balie uit de programmamakers, communicatie, financiën, theatertechniek, gebouw- en systeembeheer en het personeel van het Grand Café-restaurant.

De Balie werkt voor diverse programma's samen met een aantal vaste partners. Zo zijn de programma's uit de series Mind the Gap en And Justice for All opgezet met Oxfam Novib, en vindt er al

Boven: Kleine zaal van De Balie

Rechts: Theatercafé in De Balie

jaren het maandelijkse Volkskrant, KNAW en NEMO Kenniscafé plaats, waarin journalist-presentator Martijn van Calmthout de wetenschap bij actuele en spraakmakende kwesties betreft. Tevens neemt De Balie deel aan het samenwerkingsverband Cineville, en werkt zij geregeld samen met SLAA, Stichting Literaire Activiteiten Amsterdam, die ook in De Balie gehuisvest is.

Programmering

De programma's in De Balie worden bijna altijd live op internet uitgezonden via De Balie TV. De website van De Balie huisvest een rijk videoarchief van spraakmakende programma's met wereldgasten als Zizek en Coetzee door de jaren heen. Gespreksleiders van de verschillende programma's in De Balie variëren, en zijn en waren o.a. Bahram Sadeghi, Isolde Hallensleben, Pieter Hilhorst, Martijn de Greve en Kustaw Bessems.

Archief

De Balie heeft een uitgebreid archief aangelegd waarin dossiers, artikelen en video's over voorgaande programma's en onderwerpen

te vinden zijn. In het verleden hebben uiteenlopende programma's hun weg naar De Balie gevonden. De Balie was lange tijd het hart van het *IDFA festival*, en ook *Cinekid* had haar basis in De Balie. Andere voorbeelden zijn:

- *And Justice for ALL*: Een serie over de internationale rechtsorde waarin uiteenlopende onderwerpen als de sharia, censuur in China en recht en onrecht, zijn behandeld.
- *Not in my backyard*: Een internationale actualiteitenprogramma van De Balie waarin o.a. de situatie rondom de Westelijke Jordaanoever, Mexico en haar drugskartels en moderne piraterij besproken is.
- *Kenniscafé*: Hier is de wetenschap(er) centraal gezet. Actuele thema's als kernenergie, obesitas, labratten en robots zijn hier besproken door verschillende deskundigen en spraakmakers.
- *Generatie 7080*: In 2007 - 2008 heeft De Balie een reeks programma's gewijd aan de morele ijkpunten van de generatie die geboren is tussen 1970 – 1989. Naar aanleiding van de 7080-serie is ook een essaybundel verschenen van 7080'ers die hun generatie uiteenzetten en duiden.

- *Generatie IK*: In 2011 en 2012 onderzoekt De Balie alle verschijningsvormen van *Generatie IK*.
- *India Express*: Een programma dat India door de ogen van Indiase intellectuelen en kunstenaars heeft laten zien.
- *Crash Course Congo*: Het heden, verleden en toekomst van Congo zijn in een reeks van zes afleveringen onderzocht. Er werd onder andere ingezoomd op religieuze soaps, hedendaagse kunst en cultuur en zeep in voedselpakketten.
- *Hotel van Hassel*: literair festival.
- *The Art of Revolution I en II*: hedendaags Kunstfestival met kunstenaars uit het Midden Oosten
- *Is dit J.M. Coetzee*: een vierdaags festival met en in het teken van J.M. Coetzee.

Boven: Grote zaal van De Balie

Links: Video conferentie in De Balie

- *Goed Gedrag: Vanaf 2011. Een maandelijkse Late Night Talkshow gepresenteerd door journalist Kustaw Bessems. Met als gasten o.a. Wouter Bos, Bram Moszkowicz, Fleur Agema, Andries Knevel, Jan Marijnissen. Theater en muziek tijdens deze avonden door Pierre Bokma, Hans Teeuwen, Hadewych Minis, Micha Wertheim, Diederik Ebbinge, e.v.a.*
- *Grunberg ontmoet...: Vanaf 2012 ontmoet auteur Arnon Grunberg in De Balie verschillende prominente denkers, schrijvers en politici.*

Zalen en zaalverhuur

De Balie beschikt over een drietal theaterzalen (Grote Zaal, Kleine Zaal en Salon). De Grote Zaal van De Balie is in september 2011 gerenoveerd en in klassieke staat hersteld. De zalen van De Balie worden ook verhuurd aan particulieren en bedrijven.

De Grote Zaal van De Balie is de oude rechtszaal van het Amsterdamse Kantongerecht en onder meer geschikt voor theatervoorstellingen, debatten, lezingen, seminars, concerten en presentaties. Deze voormalige rechtszaal is een moderne zaal (in 2011 verbouwd) met inschuifbare tribune waardoor er meerdere zaalopstellingen mogelijk zijn. De Balie programmeert hier - naast programma's voor anderen - haar eigen programma's en theatervoorstellingen.

De Kleine Zaal wordt, met zijn inschuifbare tribune en comfortabele stoelen, voornamelijk gebruikt als filmzaal. Naast filmvoorstellingen is de zaal ook beschikbaar voor debatten, vergaderingen en kleinschalige lezingen.

De Salon, die geschikt is voor kleinschalige, intieme programma's zoals lezingen, presentaties, debatten en filmvertoningen, is voorzien van een klein podium. De zaal wordt gekenmerkt door authentieke glas-in-loodramen die de zaal een sfeervolle ambiance geven. De salon is tevens bestemd voor vergaderingen of workshops.

Huisvesting

De Balie biedt een podium aan voor een verscheidenheid aan culturele en creatieve programma's van anderen. Naast de eigen programmering verhuurt De Balie de zalen aan uiteenlopende bedrijven, stichtingen & organisaties. De Balie biedt onder meer onderdak aan de volgende organisaties: 2d3d, ACT, De Kring, Eutopia, Floris Andrea, Global Green events, Jannemieke Oostra, Platform Zina, SLAA, Sven Jense, Your local heroes, e.a.

Eind jaren 80 presenteerde Jeroen Pauw iedere zondagochtend het culturele radioprogramma *Ophef en Vertier* van de VARA live vanuit het grand café.

Onder: Theatercafé in De Balie

SMART Project Space

SMART Project Space (SPS of SMART) is een non-profit instelling en podium voor beeldende kunst en de hedendaagse cultuur, opgericht in 1994. Het is dicht bij het centrum gelegen, in de wijk het Oude Westen in een pand van het voormalig pathologisch-anatomisch laboratorium (PAL) op het Wilhelmina Gasthuis terrein, Arie Biemondstraat 105-111. SMART Project Space is een stimulerende omgeving voor creatieve exploratie waar beeldende kunst, experimentele muziek, performances, de betere art house cinema en lezingen en debatten worden gebracht in een intensief en dynamisch programma. Het is een actieve ontmoetingsplek voor beeldend kunstenaars en andere makers, kunstprofessionals en het publiek en een katalysator voor ideeën en nieuwe trends in de hedendaagse beeldende kunst en creatieve cultuur. Het activiteiten-

programma reflecteert het veelzijdige karakter van de hedendaagse kunst, stimuleert het verhoogde belang van kunst in de samenleving en reikt uit naar een breed en gevarieerd publiek. Daarbij ondersteunt SPS kunstenaars bij de productie van nieuw werk en stimuleert het nieuwe relaties tussen kunstenaar en publiek. SMART kocht het PAL-gebouw in 2005. Het startte haar activiteiten in 2006 in een deel van het gebouw, terwijl de rest van het gebouw grondig werd gerenoveerd. Renovaties werden volledig afgewerkt in 2008 met de opening van het café-restaurant LAB111 en SMART Cinema. Momenteel zijn er vier niveaus die gescheiden functioneren. Kunstenaarstudio's en administratieve kantoren zijn ondergebracht op de bovenste twee verdiepingen. 600 m² tentoonstellingsruimte, bestaande uit twee grote en vier kleine zalen, het auditorium annex filmzaal en het café-restaurant LAB111 bevinden zich op de eerste verdieping en zijn toegankelijk via de

Boven: De entree van SMART

Links: SMART Project Space in het PAL-gebouw op het WG-terrein

centrale hal. Op de begane grond bevinden zich de kapel, twee projectruimten en een tweede filmzaal. Lab111 werd bekroond met een “9+” score door de bekende criticus Johannes van Dam.

SMART Project Space werd in 1994 opgericht door Thomas Peutz, die momenteel de President en artistiek directeur is. Het eerste onderkomen van SPS was in een woonhuis op Kloveniersburgwal 7. Later verhuisde SPS naar een groter gebouw, het zogenaamde Bushuis op Kloveniersburgwal 48 (op dit moment een bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam) in het centrum van Amsterdam. In 2000 verhuisde SPS naar het gebouw van het voormalig Jan Swammerdam Instituut van de Universiteit in de 1^e Constantijn

Boven: Het auditorium annex filmzaal van SMART

Rechts: SMART chapel & diner

Huygensstraat. Sinds 2008 is SPS permanent gevestigd in het voormalig *Pathologisch Anatomisch Laboratorium* (tevens bekend als het PAL-gebouw), een monumentaal pand uit circa 1930 aan de Arie Biemondstraat 105-111/Nicolaas Beetsstraat 325, dat sinds de komst van SPS bekend is om zijn gevarieerde en eclectische etnische en artistieke gemeenschap.

Sinds de oprichting in 1994 heeft SPS een grote hoeveelheid tentoonstellingen en projecten geproduceerd met nationale en internationale kunstenaars. Enkele voorbeelden van gehouden tentoonstellingen zijn: *Höhere Wesen befehlen: Anders Malen!* (2001), *Endure* (2002), *Hit & Run: Interventies in de stad Istanbul* (2004), *ADAM 30: internationale kunst-projecten door de stad Amsterdam* (2005), *Gavin Wades project Kiosk 7* (2008), *Coalesce: Happenstance*

(2009), *Modernity and Esthetics of the New Black Atlantic* (2010), *Smooth Structures* (2010), *Hadley + Maxwell* (2010) *Chto Delat?* *What to do Between Tragedy and Farce* (2011). Recente Statement tentoonstellingen zijn :*Hypercolon:* (2011) van Nathaniel Mellors en 'An Ocean of Lemonade' (2012) van Pierre Bismuth.

SPS wordt gesubsidieerd door de Mondriaan Stichting, Gemeente Amsterdam, Bureau Broedplaatsen, Stichting DOEN, het Fonds voor de Film Nederland, Prins Bernhard Cultuurfonds, VSB fonds, Amsterdams Fonds voor de Kunst, en op projectbasis door andere Nederlandse en buitenlandse kunstfondsen.

SMART Cinema presenteert in twee zalen een mix van Art House en experimentele films en videowerken van up-and-coming nationale en internationale filmmakers en kunstenaars. SMART Ci-

nema's programmering richt zich op een gevarieerde selectie van films en video-producties gekozen voor hun stilistische originaliteit en voor de onderwerpen. De vertoonde films en video's zijn recente arthouse speelfilms, onafhankelijke documentaires, videokunst, oude klassiekers, moderne tegencultuur flicks, en mijlpaal avant-garde producties. SPS werkt met alle Nederlandse distributeurs van kunst House, animatie en met een groeiend aantal internationale partners. SMART Cinema is tevens een podium voor films die niet worden uitgebracht door Nederlandse distributeurs en heeft gewerkt in samenwerking met oa het Filmfestival Rotterdam, het Eye Film Instituut, het Goethe Instituut, Hip Hop Amsterdam Film Festival, De Film Krant ea.

SMART Cinema neemt deel aan het samenwerkingsverband Cineville.

Boven: Trappenhuis van het PAL-gebouw

Links: SMART auditorium en filmzaal

Het Ketelhuis

Het Ketelhuis is een bioscoop die zich op 29 maart 1999 vestigde op het Cultuurpark Westergasfabriek in Amsterdam. De bioscoop is een stichting die grotendeels draaiend wordt gehouden door vrijwilligers. Het Ketelhuis is ontstaan vanuit een behoefte aan een broedplek en vertoningsplek voor de Nederlandse filmindustrie, of zoals zij zelf zeggen: *de kantine van de Nederlandse film*. Theater- en filmproducenten Ton Schippers en Marc van Warmerdam kregen toestemming van de gemeente Amsterdam om zolang de toekomstplannen van de Westergasfabriek nog niet bekend waren er voor drie jaar een tijdelijke bioscoop in te richten.

Na enkele roerige jaren waarin het Ketelhuis meerdere keren bijna failliet ging, kreeg het na drie jaar toestemming om zich definitief te vestigen op het Cultuurpark Westergasfabriek. In 2005 werd besloten tot uitbreiding van de bioscoop en ging de locatie Ketelhuis

Boven: Het Ketelhuis op het terrein van de Westergasfabriek

Rechts: De grote zaal van het Ketelhuis

dicht voor een verbouwing. Bezoekers van de laatste voorstelling werden uitgenodigd het bioscoopmeubilair mee te nemen.

De bioscoop vestigde zich tijdens de verbouwing tijdelijk aan de overkant, in de Openbare Verlichting. Die tijdelijke locatie kenmerkte zich door het feit dat er geen bioscoopstoelen stonden, maar de zaal uit (lig)banken bestond.

Op 13 september 2006 is het vernieuwde Ketelhuis opengegaan met drie zalen en trok in de eerste week een ongekend hoog bezoekersaantal, mede dankzij de première van Paul Verhoeven's film *Zwartboek*.

Alex de Ronde is directeur van stichting het Ketelhuis. Er zijn ongeveer veertig mensen werkzaam bij het Ketelhuis, waarvan ongeveer dertig op vrijwillige basis.

Leuke wetenswaardigheid is dat het televisieprogramma '*NPS Arena*', waarin Hadassah de Boer mensen interviewt uit de wereld van kunst en cultuur, op zondagmiddag live vanuit het ketelhuis wordt uitgezonden. Ook het voormalige programma Het Land van

Maas en Geel werd hier opgenomen.

In Het Ketelhuis vinden Q&A's plaats, spannende filmpolitieke debatten, bijeenkomsten van de NFTVM, swingende dansavonden en kun je zomaar een film zien die nog niet uitgebracht is tijdens een van de maandelijkse Amongst Friends avonden.

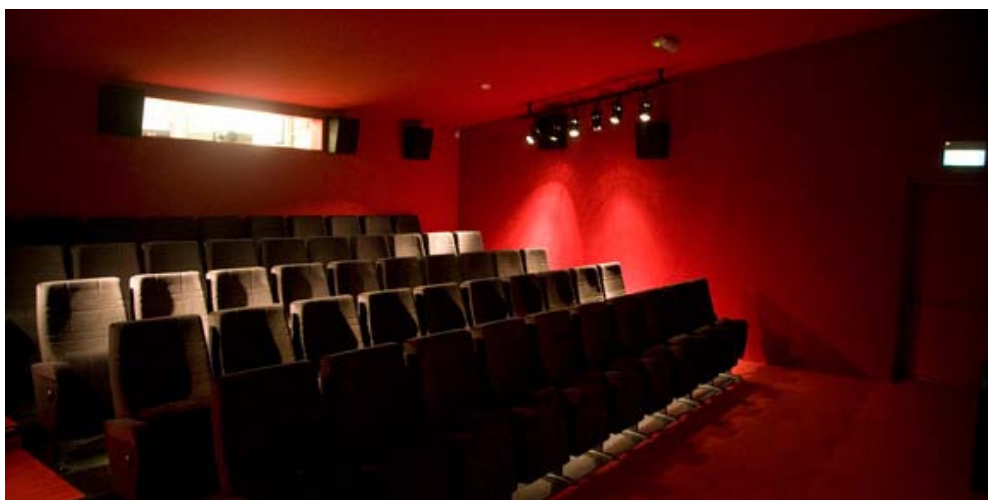
Het Ketelhuis beleeft regelmatig premièrefeesten (De laatste dagen van Emma Blank, Dirty Mind), ontvangt veel interessante gasten (John Malkovich, Jan Pronk, Kluun, Huub van der Lubbe) en dient geregeld als festivallocatie. Cinekid, Africa in the Picture en Film Isreal vestigen zich ieder jaar in deze bioscoop. Ook het groene Strawberry Earth koos voor het Ketelhuis als festivallocatie. De bioscoop is door al deze feestelijkheden een veelbesproken culturele plek geworden.

Het Ketelhuis neemt deel aan het samenwerkingsverband Cineville.

Re.bov: De foyer van het Ketelhuis

Re.ond: De bar van het Ketelhuis

Onder: De kleine zaal van het Ketelhuis

Melkweg Cinema

De Melkweg is een multimediacentrum in Amsterdam voor popmuziek, dans, theater, film en andere beeldende kunsten. Het is gevestigd aan de Lijnbaansgracht, achter de Stadsschouwburg.

In de 18e eeuw stond hier al suikerraffinaderij De Granaatappel. Deze werd op 16 september 1920 gesloten. Het gebouw werd gekocht door de Onderlinge Vereeniging van Veehouders tot verkoop van zuivere koemelk (OVvV) die er een melkfabriek begon. De OVvV fuseerde eind jaren zestig met de Melkunie en in april 1969 werd de fabriek gesloten.

Vanaf 17 juli 1970 was er gedurende de zomer in de leegstaande fabriek een jongerencentrum gevestigd onder de naam Melkweg. Het bestond uit een theehuis, een restaurant en een zaal voor muziek, film, en theater. In 1971 werd het project herhaald.

Vanaf 1972 is de Melkweg permanent in bedrijf. De naam werd een begrip in binnen- en buitenland. Bekende bands als Lostprophets, U2, Arctic Monkeys, Dir en grey, N*E*R*D, Playyard, Beastie Boys, The Darkness, Coldplay, Queens of the Stone Age, blink-182, Bowling for Soup, Foo Fighters, NOFX, Black Rebel Motorcycle Club, Bad Religion, Fun Lovin' Criminals, The Ra-

conteurs, Prince en The Strokes stonden reeds in de Melkweg. Het Crossing Borderfestival is drie maal in de Melkweg gehouden – voor het laatst in 2002. De Melkweg wordt naast de muziektop-trends, film en theatervoorstellingen ook gebruikt voor feesten (bijvoorbeeld georganiseerd door Artlaunch), het jaarlijkse dancefestival 5 days off en dansavonden voor de babyboomgeneratie 40up.

In de jaren 80 had de hippiecultuur die het centrum kenmerkte zichzelf overleefd en volgde een grote verbouwing, in de jaren 90 gevolgd door de bouw van een nieuwe concertzaal in 1995 (The Max). In 2000 onderging de Oude Zaal, Cinema en Theater een grondige verbouwing, waarbij de legendarische pilaren op het

Vorige: De grote filmzaal van Melkweg Cinema

Boven: De entree van Melkweg Cinema

Rechts: Het café.

podium in de Oude Zaal verdwenen. Deze zaal heeft nu een capaciteit van 700 man, hoewel die dan propvol is. In 2005 werd gestart met de uitbreiding van The MAX. De eerste fase, de vergroting van The MAX tot een capaciteit van 1500 man, werd in maart 2007 opgeleverd. In 2009 werden de Stadsschouwburg en de Melkweg met elkaar verbonden middels de nieuwe Rabozaal, die tussen beide complexen in ‘hangt’.

Melkweg Cinema neemt deel aan het samenwerkingsverband Cineville.

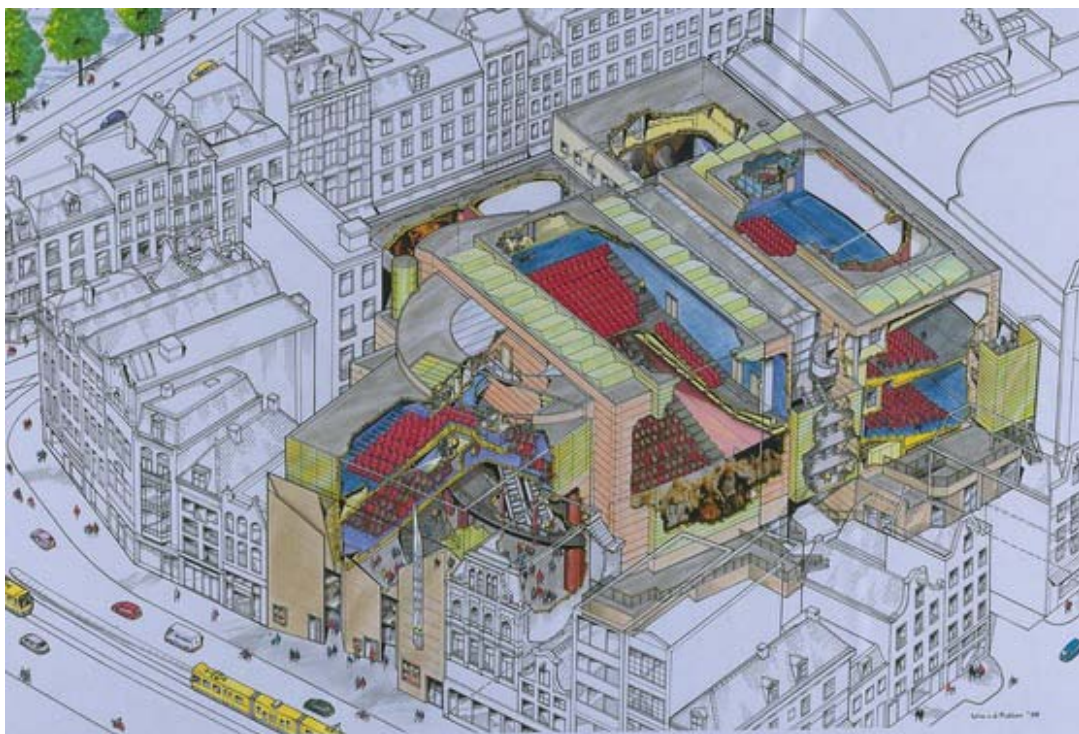

Pathé de Munt

Pathé de Munt is een groot bioscoopcomplex van bioscoopexploitant Pathé in het centrum van Amsterdam. De bioscoop bevindt zich aan de Vijzelstraat 15, op korte afstand van een andere Pathé-bioscoop: Pathé Tuschinski in de Reguliersbreestraat. Beide bioscopen grenzen achter de winkels van de Reguliersbreestraat aan elkaar.

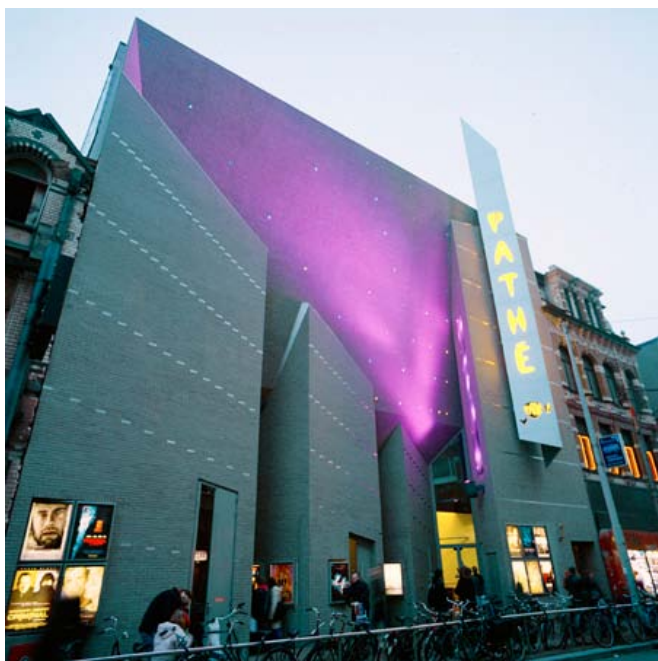
Kaartverkoop, het afhalen van op internet bestelde kaarten en het halen van gratis kaarten met de Pathé Unlimited Card vindt plaats bij een aantal kaartautomaten en aan balies.

De bioscoop heeft 13 zalen, verdeeld over drie verdiepingen, met in totaal 2415 stoelen; de grootste zaal telt 382 stoelen. Toen Pathé de Munt in november 2000 werd geopend, was het de eerste multiplex-bioscoop

Boven: Entree van Pathé De Munt aan de Vijzelstraat 15.

Links: Opengewerkte architectentekening met de 13 zalen van Pathé De Munt

in de binnenstad van Amsterdam.

In de periode 1990-2000 werden eerder dergelijke multiplexen geopend in Scheveningen, Groningen, Rotterdam, Eindhoven, Zoetermeer en Vlissingen. Het bleek dat zulke grote bioscopen een positief effect hebben op de bezoekersaantallen, vooral als ze in de binnenstad liggen. Multiplexen in

de periferie, zoals Pathé Arena, trekken daarbij een nieuw publiek aan, terwijl de opening van Pathé de Munt ten koste ging van de bezoekersaantallen van oudere, kleinere bioscopen in de binnenstad.

Het moderne gebouw werd ontworpen door Georges van Delft in samenwerking met Plan architecten en de Franse architect Christian de Portzamparc. De voorgevel kan gezien worden als een bakstenen Trompe l'oeil: als je vanuit de Vijzelstraat richting Munt naar de gevel kijkt (zie foto boven), lijkt die veel dieper dan hij in werkelijkheid is. Toch is er ook veel kritiek op de gevel van de bioscoop aan de Vijzelstraat. Bezoekers moeten schuin door een soort spelonken naar binnen.

Vorige: Op deze foto komt de voorgevel met zijn trompe l'oeil goed tot zijn recht.

Boven: Een der zalen van Pathé De Munt

Rechts: Het café.

Pathé Arena

Pathé Arena is een megaplex bioscoop in Amsterdam-Zuidoost van bioscoopexploitant Pathé. De bioscoop bevindt zich aan de Arena Boulevard 600, grenzend aan de Heineken Music Hall. Deze vestiging is qua capaciteit de grootste bioscoop in Nederland van Pathé. In 2005 trok de bioscoop al 4 miljoen bezoekers.

De bioscoop bevat 14 zalen verdeeld over 2 etages met een totale capaciteit van 3250 stoelen. De grootste zaal bezit 602 stoelen. In zaal 14 worden er ook IMAX 3D voorstellingen gegeven; het scherm in deze zaal heeft een grootte van 164 m². Kenmerkend aan de bioscoop zijn de lichtgevende trappen. De kaartverkoop is bij Pathé Arena bijna volledig geautomatiseerd: men kan kaarten kopen (of gereserveerde kaarten ophalen) bij een van de enkele ma-

chines op de begane grond. Daar heeft men ook de mogelijkheid om consumpties te pakken en deze af te rekenen bij de trappen. De bioscoop beschikt over een klimaatregeling, dit houdt in dat de temperatuur aangepast wordt aan de seizoenen.

Normaliter is de bioscoop open vanaf 11:30 u en eindigt de laatste voorstelling niet later dan 00:00 u. In het weekend zijn er ook nachtvoorstellingen in Pathé Arena en is de bioscoop al geopend vanaf 09:30 u. In deze bioscoop worden ook regelmatig evenementen georganiseerd, waaronder de terugkerende 50+ Bios en Ladies Nights.

Boven: De ambiance van Pathé Arena, de Arena Boulevard en het gelijknamige voetbalstadion daarachter.

Links: Pathé Arena, de grootste bioscoop van Amsterdam en zelfs van Nederland.

De bioscoop ligt vrijwel naast Station Amsterdam Bijlmer ArenA en is daardoor goed bereikbaar met trein, metro en (nacht)bus. Onder de bioscoop bevindt zich een parkeergarage, P6, en op loopafstand bevinden zich nog enkele parkeergarages: P9 en transferium P1.

IMAX

Naast de voorafgaande conventionele 70 mm film was het technisch afwijkende 70 mm Imax formaat de laatste ontwikkeling in Amsterdam (zie ook pag. 145). Dit is het grootste filmbeeld in gebruik, met horizontaal in plaats van verticaal filmtransport en digitaal geluid (maar ook het analoge beeld maakt inmiddels geleide-

lijk plaats voor digitale projectie). Er zijn 15 perforatiegaatjes per beeld en het frame is 3x groter dan conventionele 70 mm film en hiermee kan op een nog veel groter scherm worden geprojecteerd, zonder verlies van scherpe. Er wordt eveneens geprojecteerd met 24 beelden per seconde maar door het grotere frame is de snelheid hoger, bij conventioneel 70 mm filmtransport ongeveer 50 cm per seconde ofwel 1,8 km p/u, bij Imax ongeveer 170 cm per seconde, ofwel ruim 6 km p/u. Dit bijzondere formaat wordt vooral toegepast voor speciale Imax-producties, meestal korte documentaires voor vertoning in aparte theaters, zoals Pathé Arena.

*Boven: De grote zaal waar IMAX producties vertoond kunnen worden
Rechts: De grote hal achter de entree met het buffet.*

Studio K

Studio K is een bioscoop annex café-restaurant en club. Deze uitgaansgelegenheid ligt in stadsdeel Oost in de Indische buurt en is opgericht in 2007. Studio K is voortgekomen uit de bioscoop Kriterion, waar het oorspronkelijk een bioscoopzaal boven Kriterion was. Nu is de bioscoop gevestigd aan het Timorplein 62. Beide bioscopen worden volledig georganiseerd en gerund door studenten.

Studio K neemt deel aan het samenwerkingsverband Cineville.

Boven: De knusse filmzaal van Studio K

Links: De entree van Studio K

Onder: Het café.

Biografieën

Franz A. Nöggerath

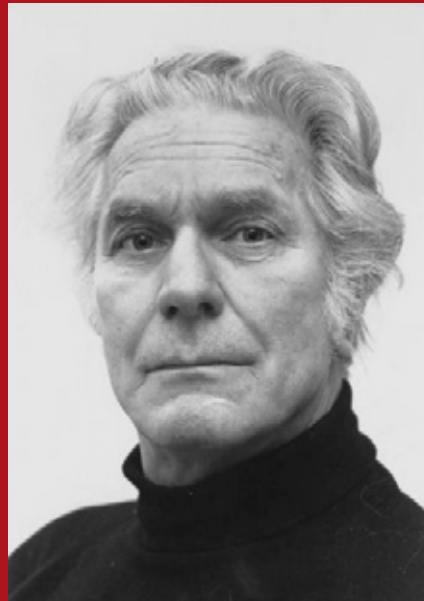
Jean Desmet

Piet Meerburg

Abraham Tuschinski

Jan Luhlff

Cor Koppies

Franz Anton Nöggerath Sr. (1859-1908)

Nöggerath werd op 10 oktober 1859 geboren in Arnsberg (Duitsland, Westfalen) en overleed op 21 december 1908 in Amsterdam. In 1880 verliet hij via Keulen zijn geboorteland en kwam via Brussel in september 1891 in Amsterdam terecht, waar hij in de Warmoesstraat een koffiehuis opende. Het jaar erop al verhuisde hij naar de Amstelstraat, waar hij het Variété Flora opende in de voormalige paardenstallen van Rijnders. Binnen enkele jaren werd deze zaal een begrip bij uitgaand Amsterdam. In 1896 zag hij voor het eerst een filmvoorstelling van de Franse gebroeders Lumière en zag hij meteen de mogelijkheden die in te passen in zijn variété.

In november 1896 werden in Flora voor het eerst films vertoont, steeds ter afsluiting van de avond. Flora was het eerste theater in Amsterdam waar dit gebeurde. Nöggerath noemde dit vanaf 1897 zijn Royal Bioscope. Op 29 augustus 1902 brandde het Flora geheel af, maar ging een jaar later in sterk vergrote vorm

weer open. Ook dat theater brandde af in 1929, maar toen had de familie Nöggerath er al geen bemoeienis meer mee.

In de Floraperiode startte Nöggerath ook nog eens met de productie van films in zijn eigen 'filmfabriek', waar hij ook internationale distributeurs voor vond. Bij gebrek aan licht werd de set op het dakterras van Flora opgebouwd, waar o.a. in 1909 de klassieker 'De Greep' werd opgenomen. Onder zijn leiding groeide 'Filmfabriek F.A.Nöggerath' uit tot een der belangrijkste filmproductiemaatschappijen van de vroege film in Nederland. Zijn broer Karl Wilhelm en zoon Theodor hadden er een dagtaak aan. Zijn oudste zoon Franz Anton Jr. werd door zijn vader naar een zakenrelatie in Engeland, The Warwick Trading Company, gestuurd om daar het filmvak te leren.

Nöggerath Sr. nam ook het initiatief tot de bouw van het eerste vaste bioscooptheater in Nederland, het Bioscope Theater in de Reguliersbreestraat 34. Hij maakte de opening van het theater nog net mee voor hij in 1908 overleed.

*Boven: De herbouw van variététheater Flora werd beduidend groter dan het oude theater.
Links: Franz Anton Nöggerath Sr. (1859-1908).*

Franz Anton Nöggerath Jr. (1880-1947)

Ook Franz Jr. werd in 1880 in Neheim, Duitsland geboren, net als zijn vader. Na zijn leerperiode in Engeland keerde Franz Jr. in 1908 terug naar Nederland om zijn zojuist overleden vader op te volgen. Het jaar erop ging hij ook deelnemen in de filmfabriek. Hij liet in 1911 een speciaal gebouwde filmstudio achter de gehuurde buitenplaats Vredenlust aan de Haarlemmerweg in Sloterdijk bouwen, waar vijftien speelfilms werden opgenomen. De tuin en de achterliggende weilanden figureerden regelmatig in de films.

Boven: Op deze foto staat Franz Jr. te stoeien met het statief voor zijn filmcamera, ter gelegenheid van de kroning van koning Haakon van Noorwegen in 1906.

Rechts: Het landgoed Vredenlust aan de Haarlemmerweg in Sloterdijk. Achter dit huis had Franz Jr. een complete filmstudio gebouwd met een glazen dak.

In 1913 werd de filmproductie van de Nöggeraths stopgezet en werd de focus verlegd naar distributie en de vertoningen in het theater aan de Reguliersbreestraat.

Begin jaren '20 verliet Franz Jr. het filmbedrijf en stortte zich op het reiswezen. In 1925 werd de exploitatie van de Nöggerath overgenomen door Gerardus H. Van Royen, die met zijn beide zoons in de 'Winkel van Sinckel' op de Nieuwendijk al een bioscooptheater dreef.

Nöggerath verloor tijdens en ook door de Eerste Wereldoorlog de Pruisische nationaliteit. In 1917 vroeg Franz Jr. de Nederlandse nationaliteit aan, wat hem bij wet tot naturalisatie vergund werd.

Links:

Filmfabriek F. A. Nöggerath: Bezoek Paul Krüger aan Amsterdam
<http://www.filminnederland.nl/en/film/president-kruger-te-amsterdam>

Filmdistributie:

<http://www.filminnederland.nl/filmgeschiedenis/opkomst-van-distributie>

Jean Conrad Ferdinand Théodore Desmet (1875-1956)

Jean Desmet werd op 26 augustus 1875 geboren in het Belgische Ixelles en overleed op 21 november 1956 in Amsterdam. Hij was de zoon van Marechal Desmet, handelaar in tweedehands goederen, en Petronella Hertogs.

Jean huwde op 30 april 1896 met Catharina Dahrs, uit welk huwelijk twee zoons en een dochter werden geboren. Een der zoons overleed heel jong. Na het overlijden van Catharina in 1907 huwde Jean opnieuw, nu met Hendrica Elselina Klabou op 8 maart 1912. Uit dat huwelijk werd één dochter Jeanne geboren.

Jeans jeugdijaren waren getekend door de armoedige omstandigheden waarin het gezin Desmet verkeerde. In 1893 overleed zijn vader en het jaar erop zijn moeder. Het jaar daarop trad Jean, net twintig jaar oud, in het huwelijk. Hij verdiende de kost met de exploitatie van enkele dansorgels, waardoor hij ook in aanraking kwam met kermissen en jaarmarkten. Van wat hij verdiende met de orgels schafte hij een 'Rad van Avontuur' aan, waarmee hij de kermissen van België en Nederland afreisde. Tot de Loterijwet van 1905 roet in het eten gooide bleek dit een lucratieve onderneming. Op zoek naar een

andere bezigheid schafte Jean een toboggan aan, een soort glij- of rodelbaan. Dat was best een spectaculaire attractie en er ging ook wel eens iets mis. Reden voor de overheid om in 1907 een toboganverbod uit te vaardigen en opnieuw was Jean brodeloos. De volgende stap werd een reisbioscoop, die hij al veel eerder op de kermissen had leren kennen maar hem tot nu toe niet hadden kunnen overhalen. Op nieuw had de onderneming van Desmet redelijk succes en trok hij met zijn 'The Imperial Bio' door het land. Het filmbedrijf moet hem toen hebben gegrepen. Het betekende voor hem wel het afscheid van het rondreizen langs kermissen en jaarmarkten. Hij opende eind 1909 zijn eerste vaste bioscoop, de Cinema Parisien in Rotterdam en in maart 1910 eenzelfde theater op de Nieuwendijk 69 in Amsterdam. Daar kwamen later nog eens drie theaters in het land bij.

Desmet was aanvankelijk alleen in het zakelijke aspect van de cinematografie geïnteresseerd. Hij ontdekte de mogelijkheden zelf films in het buitenland aan te kopen en te verhuren aan andere bioscoopexploitanten: het eerste filmverhuur- en verkoopkantoor was geboren en deed uitstekende zaken. Door een paar omstandigheden nam het succes na 1914 af. De productie en

*Boven: De Canadian Toboggan, waarmee Desmet een paar jaren op kermissen stond.
Rechts: The Imperial Bio, de reisbioscoop van Jean Desmet, hier op de mei-kermis in Groningen*

distributie van films professionaliseerde en de Eerste Wereldoorlog verstoortte het internationale handelsverkeer. De filmproducenten stopten met het verkopen van kopieën van hun films en verleenden slechts het vertoningsrecht van films, die zij zelf distribueerden. In 1918 werd de Bond van Exploitanten van Nederlandsche Bioscooptheaters opgericht, die in 1921 opgevolgd werd door de Nederlandsche Bioscoopbond. Het filmbedrijf raakte volledig georganiseerd en gereguleerd. De vrijheid van handelen (en geld verdienen) raakte ook voor Desmet beperkt en na 1920 schakelde hij over op de exploitatie en beheer van bioscooptheaters en ander vastgoed. In de bioscoopwereld raakte de naam Desmet op de

achtergrond maar wat bij zijn overlijden als een verrassing tevoorschijn kwam was een geweldig archief van publicitair materiaal op het gebied van de vroege film. Dat archief werd overgedragen aan het Filmmuseum en berust nu onder EYE Filminstituut, die in april 2012 een nieuw museumgebouw op Overhoeks in Amsterdam-Noord betreft.

Links en downloads:

- Ivo Blom schreef zijn proefschrift *Pionierswerk. Jean Desmet en de vroege Nederlandse filmhandel en bioscoopexploitatie (1907-1916)* dat integraal te lezen of te downloaden is op internet:
- <http://dare.uva.nl/record/86564>
- De inhoud van het Desmet-archief wordt beschreven in:
<http://filmdingen.files.wordpress.com/2011/10/144-jean-desmet.pdf>
- Een aantal zaken uit het Desmet-archief is te bekijken via:

- [http://filmgerelateerdecollecties.blogspot.com/search/label/Jean Desmet](http://filmgerelateerdecollecties.blogspot.com/search/label/Jean%20Desmet)
- Een erg rommelige pagina, maar met enig doorzoeken zijn alle 16 'hoofdstukken' in beeld te krijgen, waarop vele afbeeldingen van stukken uit het archief apart in hoge resolutie te bekijken en te lezen zijn.
- Een deel van een boek van Wim Willems, *Cultuur en migratie in Nederland. De kunst van het overleven* (2004) http://www.dbnl.org/tekst/will034cult01_01/will034cult01_01_0002.php

Boven: De eerste vaste bioscoop van Desmet in Amsterdam hield het tot 1987 uit als sex-bioscoop. Na sluiting heeft Desmets jongste dochter het interieur veiliggesteld en opgeslagen en in het Filmmuseum weer opgebouwd.

Op de foto boven het 50-jarig jubileum van het theater in 1960..

Links: Een presentatie van de Desmet-collectie in het Filmmuseum. Klik de afbeelding.

Abraham Tuschinski

Tuschinski werd op 14 mei 1886 geboren in het Poolse Brzezín als Abram Icek Tuszynski. Hij was de zoon van koopman en kleermaker Wolf Tuszynski en diens vrouw Faige. Ook Abraham zou kleermaker worden, maar hij koesterde net als zovele joodse landgenoten de wens naar de Verenigde Staten te emigreren. Hij begon maar eens met te verhuizen naar het dichtbij gelegen Lodz, waar hij zijn toekomstige vrouw Mariem (Manja) Estera Ehrlich leerde kennen. Op 22 februari 1904 trouwden zij, Abram 17 jaar oud en Manja 18. Direct daarna probeerde Abram de Amerikaanse droom te verwezenlijken en vertrok hij – eerste zonder zijn vrouw – naar Rotterdam om de emigratie voor te bereiden. Om de kosten te dekken zocht hij in Rotterdam werk als kleermaker en kluste ‘s avonds voor eigen rekening als vestenmaker bij. Met de verdiensten kon hij Manja over laten komen. Op 4 mei 1906 werd in Rotterdam hun eerste zoon geboren, Wolf, genoemd naar zijn vader en grootvader. Na Wolf werd in 1908 nog de tweeling Nathan en Meijer geboren. Die

bleken echter erg zwak te zijn en overleden al jong. Tuschinski demonstreerde al vroeg zijn ondernemingszin. Hij dreef binnen de kortste keren met Manja een logement voor Joodse landverhuizers in de Nadorststraat 27-29 te Rotterdam. Door al deze activiteiten raakten ze gebonden aan Nederland en ze schoven de emigratie naar Amerika steeds weer voor zich uit. In de periode vanaf 1909 zag Tuschinski in Rotterdam de eerste bioscopen ontstaan en raakte hij gefascineerd door de film. In 1911 opende hij zelf een theater in een voormalige zeemanskapel aan de Coolvest. Hij probeerde zich toen al van de concurrentie te onderscheiden door zijn theater chique aan te kleden en noemde het naar de muze van het blijspel Thalia. Deze bioscoop moest hij in 1912 noodgedwongen sluiten omdat het gebouw moest wijken voor nieuwbouw. Hij begon meteen opnieuw aan de Hoogstraat, welk theater hij eveneens Thalia noemde. Daar gingen de zaken beter en in 1918 ontstond het plan ook in Amsterdam een bioscoop te beginnen. Hij stuurde

bleken echter erg zwak te zijn en overleden al jong.

Tuschinski demonstreerde al vroeg zijn ondernemingszin. Hij dreef binnen de kortste keren met Manja een logement voor Joodse landverhuizers in de Nadorststraat 27-29 te Rotterdam. Door al deze activiteiten raakten ze gebonden aan Nederland en ze schoven de emigratie naar Amerika steeds weer voor zich uit. In de periode vanaf 1909 zag Tuschinski in Rotterdam de eerste bioscopen ontstaan en raakte hij gefascineerd door de film. In 1911 opende hij zelf een theater in een voormalige zeemanskapel aan de Coolvest. Hij probeerde zich toen al van de concurrentie te onderscheiden door zijn theater chique aan te kleden en noemde het naar de muze van het blijspel Thalia. Deze bioscoop moest hij in 1912 noodgedwongen sluiten omdat het gebouw moest wijken voor nieuwbouw. Hij begon meteen opnieuw aan de Hoogstraat, welk theater hij eveneens Thalia noemde. Daar gingen de zaken beter en in 1918 ontstond het plan ook in Amsterdam een bioscoop te beginnen. Hij stuurde

iemand naar Amsterdam om zoveel mogelijk krotten in de Duvelshoek op te kopen, tot hij een bruikbaar en aaneensluitend grondstuk tussen Reguliersbreestraat en Reguliersdwarsstraat bezat. Die aankoop ging allerminst eenvoudig; de bewoners van die buurt hingen erg aan hun omgeving en waren allerminst bereid te verdwijnen, hoe goed de geldelijke compensatie ook was. Niettemin opende Tuschinski in 1921 zijn luxe paleisachtige theater aan de Reguliersbreestraat. Daar zat hij, de Poolse kleermaker, nauwelijks geletterd, aan het hoofd van de meest spraakmakende en binnen korte tijd succesvolste bioscoop van Nederland. Hij had het niet alleen voor elkaar gekregen; twee partners stonden hem als mededirecteur bij: Hermann Gerschtanowitz en Hermann Ehrlich. Met de echtgenote van de laatste begon Tuschinski een verhouding, die zijn huwelijk met Manja op scherp zette. De mededirecteuren bleven voor de buitenwereld in de schaduw; Tuschinski incasseerde alle lof voor zijn prachtige theater helemaal voor zichzelf. Na Amsterdam werd ook

in Den Haag een bioscoop geopend en allemaal bleken ze een succes.

De beurskrach van 1929 en de daarop volgende recessie probeerde Tuschinski het hoofd te bieden door een aaneenschakeling van stunts om de zalen vol te krijgen. Dat was niet zelden een gereduceerd tarief, zonder aan de kwaliteit van het gebodene te tornen. De tussenacts werden door de beste variétéartiesten ingevuld. Met deze formule werkte hij zich aardig door de crisisjaren heen.

Zijn pech begon in 1939, toen zijn zoon Wolf (toen Will genoemd) stierf aan keelkanker. Kort daarop brak de Tweede Wereldoorlog uit maar net als vele Nederlanders vertrouwde Tuschinski erop dat Nederland ook dit keer neutraal zou blijven. Alle waarschuwingen sloeg Tuschinski in de wind en zelfs de inval op 10 mei 1940 kon hem niet bewegen te vertrekken. Enerzijds liet hij zijn kostbare bezit, drie kolossale theaters, niet zo makkelijk in de steek, anderzijds was hij van mening dat een zo gezien en belangrijk personage

als hij intussen geworden was, geen gevaar zou lopen. Hoezeer hij het mis had bleek snel daarna. Op 4 september 1940 vorderden de Duitsers het Tuschinski Theater en sloten het. Zij stelden het onder een nieuw, niet-joods management en heropenden het op 15 november van datzelfde jaar als Tivoli opnieuw. Volgens de Mokumers stond Tivoli voor: *Tuschinski Is Verkocht, Of*

Liever Ingepikt.

Tuschinski, Ehrlich en Gerschtanowitz werden in de loop van 1942 kort na elkaar opgepakt en via Westerbork naar concentratiekampen gedeporteerd. Op 17 september 1942 werd Abraham Tuschinski in Auschwitz vermoord; hij was toen 56 jaar oud. Ook zijn mededirecteuren zouden de oorlog niet overleven.

Lees ook: <http://www.jessegoossens.nl/boeken/droom.html>

Vanuit deze link kunt u alle hoofdstukken lezen van het boek: ***Tuschinski. Droom, legende en werkelijkheid.***

Boven: Tuschinski verwelkomt Maurice Chevalier bij diens aankomst in Amsterdam in 1931
Rechts: Een garderobe in Japanse stijl. Het beste was niet goed genoeg voor Tuschinski.

De bouw van Tuschinski's filmpaleis

Abraham Tuschinski wist wat hij wilde met het nieuwe bioscooptheater in Amsterdam. Alleen de mooiste en beste materialen waren voor het Tuschinski Theater goed genoeg. Zijn veeleisende karakter en ambitieuze plannen stuitten op het nodige ongelooft, maar hij verbaasde vriend en vijand door een heel bijzonder gebouw neer te zetten. Hij dreef de ingehuurde binnenhuisarchitecten en decorateurs tot dicht bij de waanzin met zijn exorbitante eisen en bemoeizucht. Zij mochten het werk uitvoeren, Tuschinski vertelde hen wel *hoe* ze het moesten doen.

De totale bouwkosten voor het Amsterdamse project bedroegen (in 1921) ongeveer f 3 miljoen.

Het openingsprogramma van 28 oktober 1921

Een deel van de toespraak die Tuschinski hield voor 1600 genodigden bij de opening van zijn theater:

‘...Ieder mensch heeft na een dag van hard werken recht op ontspanning en waar de bioscoop den blik der menschen verruimt en den goeden smaak ontwikkelt, zal het steeds mijn streven zijn den bezoekers het allerbeste wat de cinémawereldmarkt kan aanbieden voor te zetten. Verdere beloften worden op deze plaats niet gegeven. De tijd zal leeren of ik in mijne voornemens zal slagen.

Het is mij een groot voorrecht, dat U dezen avond door Uwe tegenwoordigheid opluistert en het zal mij een genoegen zijn, U in mijn nieuwe huis rond te leiden.’

Het avondvullende programma was een enorm succes. In aanwezigheid van hoogwaardigheidsbekleders uit de financiële wereld, het zakenleven en het amusementsbedrijf, werd voor het eerst een kleurenfilm vertoond: *‘De Vuurmeren van Hawaia in den stillen Oceaan.’* Ook nieuw was de combinatie van fotografie en tekening, die in de *‘Stillevenen van bloeiend-rijpe vruchten’* werd vertoond.

Voor de pauze werd Abraham Tuschinski gehuldigd. Later herinnert journalist Piet Bakker zich het moment: *‘Bij de huldinging*

verscheen er een kleine man op het tooneel. De zaal klapte, klapte en de kleine meneer boog en boog. Hij bleef iets te lang buigen, ook toen het applaus al bedaarde. En onmiddellijk flitste het mopje: Hij durft niet weg, want links en rechts staat een deurwaarder in de coulissen.’

De hoofdfilm *Het Oude Nest* wordt enthousiast ontvangen, al was de projectie vaak nog wat onscherp omdat de operateur de nieuwe apparatuur nog niet helemaal onder de knie had. Het orkest, onder leiding van Max Tak, stal direct de harten van het publiek. Zo'n bioscooporkest was nog nooit eerder te horen geweest.

De grootste verrassing van de avond was het Würlitzer-orgel. *‘Alleen de vox humana, die sopranen zoowel als bassen, en zelfs heele koren laat zingen, jubelend of fluisterend, al naar de muziek het vereischt, is op zichzelf reeds een wonder van techniek!’* jubelde het Algemeen Handelsblad.

Het werd kwart voor twaalf toen de bezoekers uit de sprookjeswereld van Tuschinski naar buiten stapten, vrolijk en voldaan. Voor Abraham Tuschinski begon nu het echte werk pas, vanaf de volgende dag was het gebouw van het volk: de echte bezoekers en de echte critici.

Een plaquette in de hal van Tuschinski Theater herinnert aan de eerste directeurs van het concern.

Piet Meerburg (1919-2010)

Als je naar gegevens over Piet Meerburg zoekt kom je voor het grootste deel zijn heldendaden als leider van de verzetsgroep ‘het Utrechts Kindercomité’ tegen. Maar op het hoogtepunt van zijn loopbaan bezat Meerburg ruim vijftig bioscoopzalen en theaters in Nederland en vijf in België.

Piet Meerburg werd op 1 september 1919 geboren in De Bilt en overleed op 11 april 2010 in Amsterdam. Hij is enige malen Reeds

Boven: Piet Meerburg (1919-2010).

Rechts: Het eerste bioscoopzaaltje van Kriterion in 1946.

getrouwd en heeft drie kinderen. Als rechtenstudent in Amsterdam trad Meerburg tijdens de bezetting toe tot een studentenverzetsgroep, waarvan hij in de loop van de oorlog de leider werd. Rond Walter Süskind vormde zich een groep mensen die kinderen uit de crèche tegenover de Hollandse Schouwburg smokkelde en in Limburg, Friesland en andere uithoeken van het land liet onderduiken. Dat waren Henriëtte Pimentel, Victor Halberstadt, Johan Verhulst en Piet Meerburg. Voor zijn rol hierin ontving Meerburg uit Israël de Yad Vashem onderscheiding.

gedurende de bezetting vatte Meerburg het plan op om na de oorlog een bioscoop te beginnen, waardoor studenten zelf hun studie zouden kunnen financieren. In november 1945 voegde hij de daad bij het woord en startte de bioscoop Kriterion in het oude gebouw van de Handwerkers Vriendenkring, Roeterstraat 34.

Gelijktijdig maakte hij een begin met het verzamelen en bewaren van de bescheiden filmcollectie, met als basis die van de *Nederlandsche Filmliga*. Meerburg bouwde de collectie uit van een stapel oude films tot de aanzet voor een nationaal erfgoed. Dit *Historisch Filmarchief* werd in een kast in Kriterion bewaard tot het zo omvangrijk werd dat er in de bioscoop geen plaats meer was. De collectie verhuisde naar het Stedelijk Museum en in 1952 ontstond

daaruit het *Filmmuseum* met een eigen directie en eigen gebouw. Meerburg legde zich nu toe op het exploiteren van theaters. In 1952 nam Meerburg samen met Paul Keijzer het kwijnende De la Mar theater van Fien de la Mar over. In 1960 brachten zij, samen met Willy Hofman, directeur van Luxor-Rotterdam, de eerste naoorlogse musical op de planken van datzelfde De la Mar-theater. Meerburg maakte een deal met Wim Sonneveld, dat als de musical flopte Sonneveld de gereserveerde tijd zou vullen met een one-man-show. Het werd echter een grandioos succes dat twee seizoenen lang, in totaal 702 keer, werd gespeeld. Daarna brachten zij nog drie musicals op de planken: *Oliver!* (flop), *Sweet Charity* (redelijk) en *Heerlijk duurt het langst* (succes).

Boven: Bij de opening van het volledig opnieuw opgebouwde theatercomplex De la Mar-theater van Joop van den Ende was Piet Meerburg, als pionier van de naoorlogse musical, de eregast. Hij werd voor deze foto uit zijn rolstoel gehesen.

Links: Twee loten aan de Meerburg-stam: gezusterlijk naast elkaar het Nieuwe De la Mar-theater en bioscoop Calypso.

Nadat Kijzer de samenwerking verbrak heeft Meerburg nog zo'n 30 jaar de zaken verder behartigd. In 1984 deed hij zijn concern van de hand, dat uiteindelijk in handen van Pathé kwam. De Uitkijk bleef daarbuiten; dat avantgarde-filmtheater exploiteerde Meerburg met zijn zoon Krijn zelf. "Het kan eigenlijk niet meer, een bioscoop met maar één zaaltje, maar zo'n theater doe je niet zomaar weg". Tot hoge leeftijd assisteerde Piet zijn zoon Krijn bij het reilen en zeilen van 'De Uitkijk'.

Boven: Recente foto van het interieur van De Uitkijk

Rechts: Filmtheater De Uitkijk, een begrip bij de bioscoopbezoeker.

Cor Koppies (1936-1998)

In 1954 kwam de ras-Amsterdammer Koppies bij de nieuw geopende buurtbioscoop CinéTol van de Maatschappij voor Cinégrafie in dienst als leerling-operator. Hij klom binnen korte tijd op tot eerste operator, na het behalen van diploma's bij de Bioscoopbond. In 1956 moest Koppies in dienst en na 21 maanden dienst (operator bij Welzijnzorg) was er bij CinéTol geen plaats meer voor hem. Hij werd voorlopig ondergebracht bij De Uitkijk, tot het Leidsepleintheater in 1958 als bioscoop open zou gaan. Binnen een half jaar was hij bij dat theater tot chef-operator en bedrijfsleider opgeklommen; 22 jaar oud.

In 1961 wilde de exploitant van CinéTol van het theater af en met geleend geld nam Koppies de exploitatie van het filmhuis

(592 stoelen) over en veranderde het in een broedplaats voor filmvernieuwing. Zijn eerste succes was een Ingmar Bergman-maand. Dat deed hij vanaf dat moment elk jaar. Daar kwamen de 'nouvelle vague', de Italiaanse films en die van het Engelse 'Free Cinema' bij en voor hij het beseftte was CinéTol het specialistische filmtheater voor de betere en controversiële film.

En dan de film-teach-ins! Op themaavonden werd na afloop tot in de nacht gediscussieerd. Niet zelden vlogen midden in een nachtelijke film-teach-in jonge filmmakers elkaar in de haren. Koppies, toen nog niet getrouwd, deed zoveel mogelijk zelf en werd alleen door wat ouvreuses en een portier gesteund. Die kregen een minimaal loon en vulden dat aan met fooi.

Boven: CinéTol in 1978, vlak voordat het theater moest sluiten.

Links: Koppies in gesprek met de Israëlische ambassadeur tijdens de Israëlische week..

De volgende innovatie was de nachtfilm en dat werd zelfs een klapper! Koppies kreeg het door al deze initiatieven regelmatig aan de stok met de Bioscoopbond. Die hadden bepaald dat een theater een film een hele week diende te draaien en Koppies deed dat soms maar één dag of nacht. Uiteindelijk kreeg hij zijn zin en mocht doorgaan. De bond was niet de enige filmautoriteit waarmee hij in conflict kwam. In 1974 sleepte hij de filmkeuring (Staat der Nederlanden) voor de rechter, omdat zij een film van hem hadden afgekeurd. In 1992 pressteerde hij dat tegen Cannon nog een keer en beide processen won Koppies. Het werd wel de reden van de oprichting van Stichting Zinezien, waarbij voor de leden films vertoond werden buiten elke keuring om.

In 1974 kreeg Koppies een probleem; de eigenaar van het pand waarin Cinétol gevestigd was, wilde van het gebouw af. bezoe-

Links: Poster van een film-teach-in.

Rechts: .Koppies in ongedwongen pose

Na veel buurtinitiatieven werd de Gemeente Amsterdam eigenaar van het pand, die het grootscheeps wilde restaureren. De in het vooruitzicht gestelde huur was voor Koppies niet meer op te brengen en Cinétol ging in 1979 dicht. Koppies besloot zijn werkterrein te verleggen. Hem kwam een plan ter ore van een projectontwikkelaar die op het terrein van de voormalige suikerfabriek De Granaatappel aan de Lijnbaansgracht een groot pand wilde bouwen met theaterfaciliteit. Koppies opende in november 1979 zijn nieuwe Cinecenter in bijzijn van 1200 genodigden. Hij had zijn drie-later uitgebreid tot vier-zalen gezellig ingericht zoals later gemeengoed zou gaan worden bij nieuwe en vernieuwde theaters.

De nachtvoorstellingen, waarmee hij in Cinétol zo'n succes had, deden het in het hart van het uitgaanscentrum minder goed. Toch had Koppies opnieuw primeurs: hij programmeerde zes (later teruggebracht tot vijf) voorstellingen per dag. En in de foyer werden warme maaltijden geserveerd, waar de bezoekers wel heel erg aan moesten wennen.

Ook Koppies maakte in de jaren '80 een moeilijke tijd door met dalende

kersaantallen door de concurrentie van de televisie die een constante strook films uitzond. Hij probeerde opnieuw zijn publiek te binden door het programmeren van bijzondere films. Daarbij moest hij ook nog eens concurreren met een nieuw fenomeen:

de filmhuizen, die bijna zonder uitzondering gesubsidieerd werden. Het werd zwoegen...!

De workaholic Koppies belandde in 1991 in het ziekenhuis met een bloedprop in de hersenen en een stel wrakke bloedvaten. Hij besloot om het rustiger aan te doen en bood in 1994 zijn bedrijf te koop aan. Van de vijf kandidaten werd het Krijn Meerburg die de nieuwe baas van Cinecenter werd. In datzelfde jaar kreeg hij een Gouden Kalf, een speciale toekenning: de 'bestuursprijs'.

Koppies trok zich met zijn vrouw terug in zijn huis aan de Nieuwkoopse Plassen, schafte zich een bootje aan en pakte zijn lang vergeten hobby's weer op. Hij wilde wel nog op een of andere manier betrokken blijven bij het filmbedrijf: 'Als iemand me nodig heeft ben ik er'.

In 1998 overleed hij, pas 61 jaar oud.

Jan Luhl (1910-1988)

De biografieën gingen tot nu toe over de spraakmakende figuren bij bouw en exploitatie van bioscooptheaters en filmers en distributeurs van het eerste uur. Nu is het de beurt aan vader en zoon Luhl, die decennialang de gevelreclames voor de bioscopen schilderden. Jan Hendrik Willem Luhl werd geboren in 1910 als zoon van de huisschilder Jan Sr. Die werkte bij het schildersbedrijf Dooye-

Boven: Jan Luhl Jr. aan het werk. Hij kwam als twaalfjarige bij zijn vader in het bedrijf werken. Hij mocht dan de letters invullen waarvoor zijn vader de contouren zette.

Rechts: Na de oorlog werden de 'koppen' met airbrush geaccentueerd. Te gladjes vonden velen; de met de kwast aangezette kop was karaktervoller bij die afmetingen.

waard, waar hij tot chef opklom. Daar moest hij o.a. reclameborden voor Amsterdamse bioscopen maken door buitenlandse affiches op een lang smal bord te plakken. De volgende stap was de teksten direct op het bord te schilderen en dan in het Nederlands. Die borden waren zo'n 300 x 70 cm groot en werden vertikaal aan de gevel bevestigd. Je ziet ze nog wel eens als een huis geveild wordt. Het schilderen leverde Dooyewaard f 2,50 op voor zo'n twee uur werk. Vader Luhl kreeg 22 cent voor dat zelfde uur en zo kreeg hij het idee dat voor eigen rekening te gaan doen.

Dat leverde een echt klein familiebedrijf op, vader, moeder en zodra hij op z'n twaalfde van school kwam zoon Jan Jr, werkten op de zolder van hun huis aan het Frederik Hendrikplantsoen 19. De

eerste klanten waren de Wester- en Familiebioscoop, Cinema Parisien en de bioscopen in de Damstraat.

Eind jaren '20 ontstond het idee om scènes uit de film op grotere borden te schilderen. Dat idee kwam van de eigenaar van het Rembrandt Theater, die dat in het buitenland gezien had. Luhlfs kreeg als voorbeeld enkele stills (vitriefoto's) uit zo'n film en de kundigheid van de Luhlfs hier herkenbare filmsterren van te maken deed het succes toenemen. De borden groeiden en namen de vorm aan die we nog in herinnering hebben. Ze bestonden uit een frame dat bespannen was met linnen, net als een schilderij. Het bedrijfje was toen allang uit zijn voegen gebarsten en verhuisde naar een pand in de Van der Hoopstraat, maar de grootste borden (7 bij 7 m) maakten ze op de zolder van het Prinsengracht Theater. Het doek

Boven: Voor langlopende films werd de hele gevel soms achter de reclame verstoppt. Voor de film 'Peter de Groot' stak het doek zelfs boven de gevel uit.

Links: De eerste echte bedrijfspanden van Luhlfs: Westerstraat 130 (1930: foto links) en Lindengracht 35 (1938: rechts).

werd op de vloer uitgespreid, overgeschilderd en bij het theater pas weer op het frame bevestigd. Zelfs het transport door de stad van een rol doek van zeven meter was al een spektakel.

In 1930 verhuisde de firma naar het pandje Westerstraat 130 en in 1938 naar het pand Lindengracht 35.

De firma Luhlf be-

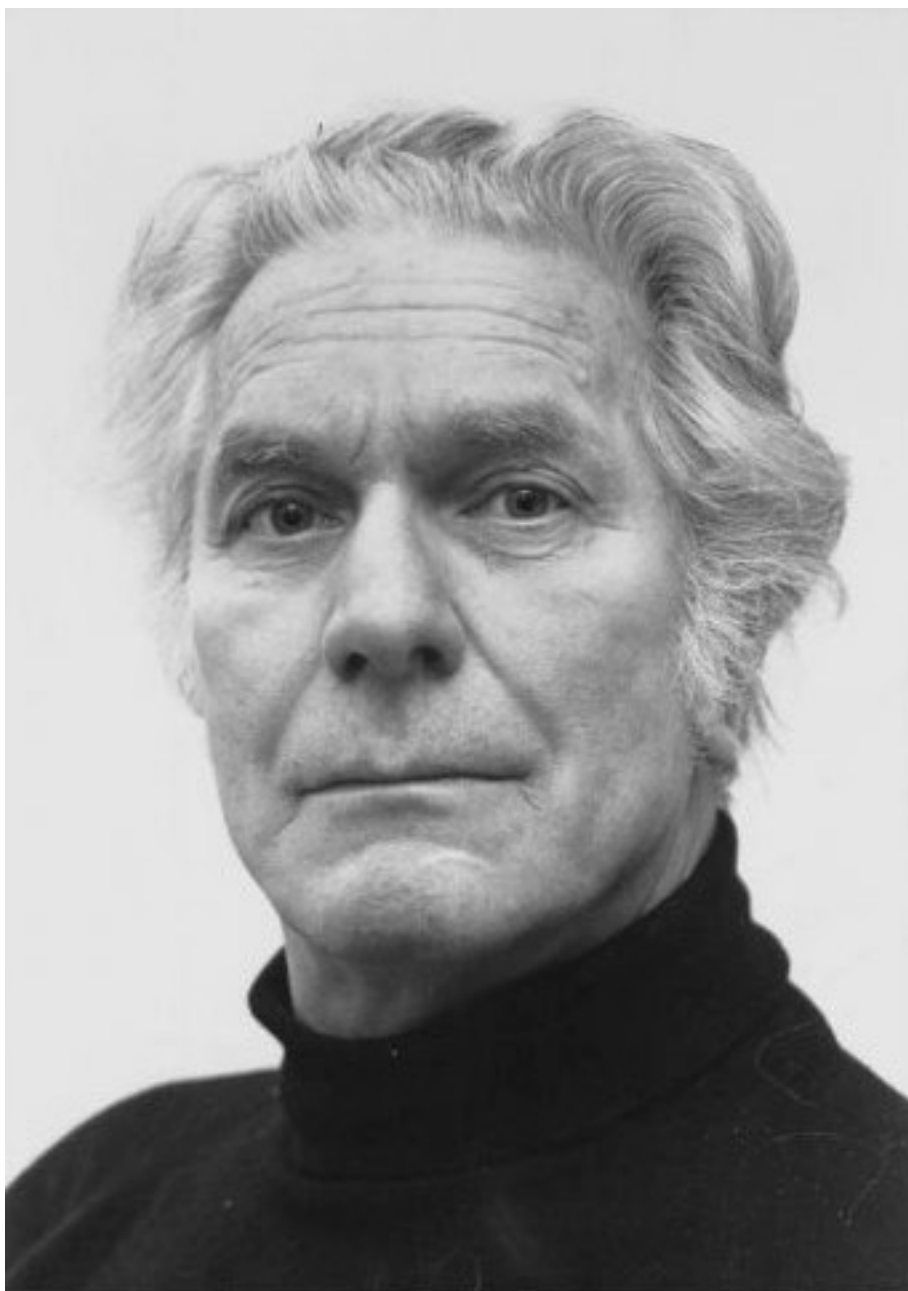
perkte zich allang niet meer tot het simpele gevelbord, hoe groot ook, maar maakte spectaculaire stuntgevels voor theaters die films voor een langere periode geprogrammeerd hadden. Dat waren bijvoorbeeld Alhambra en Nöggerath, waarvan gigantische 'show pieces' bekend zijn. De bioscopen hebben dan allemaal minimaal twee sets doeken, zodat het atelier een hele week heeft om de reclame voor de volgende week te schilderen.

Ook al was de bioscoopreclame de bakermat voor het reclame-atelier van Jan Luhlf, hij beperkte zich daar niet toe. Hij legde zich toe op tentoonstellingswerk en ook de aankleding van be-

Boven: Maanden draaide deze film in 1956 in de door Luhlf versierde Nöggerath.

Rechts: Nieuwbouw aan de Lindengracht in 19?? waar de panden 33-37 naast elkaar in gebruik genomen werden. Het slop naast de werkplaats en de inpandige huizen verdwenen. Als er geen markt is neemt Luhlf de straat met decorstukken in beslag.

drijfsfeesten en -presentaties en andere evenementen werd aangepakt. Dat was de redding van het bedrijf toen het slecht ging in het bioscoopbedrijf door de concurrentie van de televisie. De grote gevelborden werden de een na de ander vervangen door lichtbakken met standaard schuifletters. Vanaf begin jaren '70 mocht Luhlf hoogstens nog een bijzondere voorstelling 'aankleden'. Gelukkig voor hem had hij op tijd de bakens verzet.

Dinsdag 8 november 1960 organiseerde Jan Luhlf op de de Lindengracht een straatfeest met draaiorgel ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van zijn bioscoopreclameschildersbedrijf. "Ik vind het fijn om een keer wat voor de buurt terug te doen", zei hij. "De mensen klagen nooit als wij weer eens op straat een geveldoek van een film aan het maken zijn." In de jaren '70 vinden we hem ook terug als een der organisatoren van het Jordaan-festival.

Ook als AOW-er bleef Luhlf actief in zijn buurt. Stilzitten wilde hij niet en kon hij ook niet. In 1975 was Luhlf de vormgever van 'Mokum 700' in de RAI. Hij bouwde in de Europahal een mini-Amsterdam op; de haven was aanwezig, een gracht en het Waaggebouw dat ooit op de Dam stond. In de namaak-café's zong een gangmaker als Ted de Braak en Peter Knegjes draaide het Rad van Fortuin. Een waar geromantiseerd Oud-Holland. De hele decoratie was het werk van Luhlf met zijn team van decorateurs en dat bezorgde hem de bijnaam 'de grootste versierder van Nederland'. In 1988, op vakantie in Mexico, overleed Jan Luhlf plotseling, 78 jaar oud.

Verdwenen bioscopen

Laten we beginnen met te kijken hoe de eerste vaste bioscopen uit de reisbioscopen ontstonden. Van tenten schakelden de ondernemers eerst over op vari  t  theaters en aangepaste locaties als leegstaande winkels en fabrieken. In de biografie van Nöggerath zagen we al dat hij de eerste filmvertoningen vanaf 1896 organiseerde tijdens de vari  t  voorstellingen in het Flora. Van 1900 tot '05 werd de capaciteit van Circus Arena aan de Honthorststraat gevuld met filmvoorstellingen en in 1906 werd een winkelpand in de Damstraat verbouwd tot bioscoop.

De eerste gebouwen die in het land speciaal werden neergezet voor filmvertoning verrezen rond 1910 en waren een kopie in steen van de reisbioscoop of van de schouwburg. Dat gaf in grote steden problemen, omdat er in de stad geen grondstukken te vinden waren die geschikt waren voor de pompeuze gevels, die de passant moesten

*Boven: Het als circustheater opgezette Circus Arena bleek ook heel bruikbaar als bioscoop
Rechts: Cinema de la Monnaie liep door van Kalverstraat tot het Singel (vgl. foto pag. 89).*

verleiden naar binnen te gaan. In Amsterdam waren sinds eind 16^e eeuw de grondstukken altijd met een korte zijde aan de straat georiënteerd. De levensduur van een bioscoop werd al snel bepaald door het aantal nooduitgangen en de situering t.o.v. de openbare weg. De bioscoopondernemer die de visie had een hoekpand te bemachtigen kon daarop een geschikte bioscoop bouwen. Ook als er met een L-vorm rond een hoekpand gebouwd kon worden (bijv. Parisien) le-

verde dat een bruikbaar theater op. We zien dan ook dat alleen goed gesitueerde bioscopen reden van bestaan hadden en dat er in de periode 1910-'20 een hoop theaters al na een paar jaar weer sloten. De volgende ontwikkeling was de amfiteatergewijze opbouw van de stoelrijen voor beter zicht op het projectiescherm. In 1921 zette Tuschinski definitief de norm; bioscoopbezoek was uitgaan!

Bijou Biograph Theatre/Damstraat Bioscope/New York 1906-1924

Onder kenners van Amsterdamse filmtheaters heerst altijd verschil van mening welke als eerste ‘vaste bioscoop’ gezien moet worden. Franz Nöggerath opende in 1907 zijn nieuw gebouwd Bioscope Theater in de Reguliersbreestraat, maar een jaar daarvoor werd op Damstraat 20, op de hoek van de Pieter Jacobszdwarsstraat,

een theater geopend in een verbouwde winkel. Beide theaters waren uitsluitend voor film bedoeld, maar het pand in de Damstraat was in 1900 gebouwd als winkelpand met bovenwoningen.

De Amerikaan Andrew Rawson Jennings, directeur IBM Europe, vroeg op 12 oktober 1906 een vergunning aan voor een bioscoop in het pand. Die kreeg hij wel maar een muziekvergunning erbij kreeg hij niet.

Die kwam er wel in januari 1915 toen de bioscoop in handen van C. Muller overging en

Damstraat Bioscope

ging heten. Muller had de bekende explicateur Max Nabarro geëngageerd. Die was overdag diamantslijper en ‘s avonds een veelgevraagd explicateur.

De directie werd in 1918 overgenomen door M. de Goeije.

Ook de Damstraat Bioscope was geen lang leven beschoren; in mei 1920 kwam het theater weer in andere handen en ging **New York** heten. Onder die nieuwe directie sloot het theater in 1924 definitief zijn

deuren. Het pand staat er nog steeds; wie kent Kwekkeboom in de Damstraat niet?

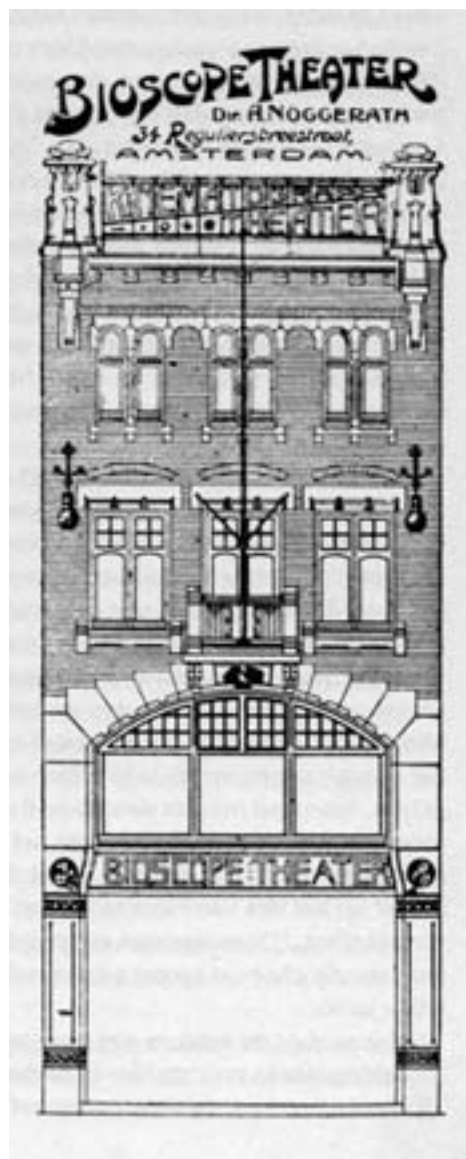
Boven: De bekende explicateur Max Nabarro, hier in 1956 nog even demonstrerend hoe hij te werk ging. Overdag was hij diamantslijper en ‘s avonds stond hij in de theaters.

Links: Damstraat 20, in 1900 gebouwd als winkel/woonhuis was van 1906 tot 1924 de eerste bioscoop .in Amsterdam. Daarna werd het weer een winkel, getuige deze foto uit 1944

Bioscope Theater/Nöggerath 1907-1983

Op 7 september 1907 opende Franz Anton Nöggerath aan de Reguliersbreestraat 34 zijn eerste bioscooptheater, nadat hij al sinds 1896 in zijn Variété Flora filmvoorstellingen gaf.

Het was het eerste originele en jarenlang tevens grootste bioscoopgebouw in Amsterdam en het huidige exterieur vormt Amsterdam's oudste bioscooparchitectuur. De voorgevel is uitgevoerd in de stijl van de Art Nouveau. De bakstenen gevel heeft een fraai beeldhouwde onderpui. Architecten waren: Petrus Cornelis Samwel (nieuwbouw 1907), H. van Vreeswijk, E.C.W. Klijn (verbouwing tussen 1945-1949), Rappange & Partners (2001, restauratie gevel). De exploitatie was vanaf 1926 uitbesteed aan enkele leden van de familie Van Royen, die daaromheen

Boven: Promotietekening van de voorgevel van Reguliersbreestraat 34 -1907

Rechts: De gouden tijd van de film. Drukke voor de Nöggerath in 1954, ondanks het feit dat de film er al zeven maanden draait.

in 1931 hun Van Royens Exploitatie Maatschappij REMA oprichtten. In 1949 nam de Tuschinski Maatschappij het theater geheel over en in 1983 werd het zo onderdeel van Pathé Tuschinski. Nöggerath werd na 1949 het theater bij uitstek voor langlopende films. Het theater eindigde als sexbioscoop en sloot in 1983 als zelfstandig theater de deuren en werd omgedoopt tot Tuschinski 3. Jarenlang was in het portiek Dillmann's bloemenkiosk gevestigd. In opdracht van Pathé Cinemas werd het theater in de periode 1999-2001 verbouwd en het interieur is nu onherkenbaar veranderd in foyer en inbouwzalen 4-5-6 van het Tuschinski-complex, ook binnendoor bereikbaar via Tuschinski's zogenaamde Japanse

kamer. De lichte bakstenen voorgevel met gebeeldhouwde natuurstenen ingang aan de Reguliersbreestraat (tegenover Cineac) en de monumentale neoclassicistische zijgevel in de Schapensteeg zijn fraai gerestaureerd naar de situatie van 1907, tegelijk met het Tuschinski Theater. Van het oorspronkelijke Nöggerath theater was bij de start van de verbouwing, met uitzondering van de gevels, helemaal niets meer over.

Café Bioscoop Blaauw 1909-1915

Op het adres Rembrandtplein 8 werden vanaf 1909 tot 1915 films vertoont. Na de Tweede Wereldoorlog vestigde hier Tom Manders zijn Saint Germain des Prés. *Gerardus van Royen, eigenaar van de Winkel van Sinkel, bezocht eens het Café Blauw op het Rembrandtsplein en hij betaalde 10 cent om daar de levende beelden te gaan zien. In het zaaltje stonden allemaal losse stoelen en de projector maakte een enorm lawaai. Na 20 minuten kwam de portier zeggen dat de voorstelling was afgelopen maar als men nog een keer wou kijken dan moest er weer 10 cent*

neergeteld worden. Diezelfde meneer Van Royen zou later op het Damrak de exploitant van de Witte Bioscoop worden. Van Royen gebruikte daar weleens vier expliciteurs tegelijk bij één film, om verschillende stemmen te produceren.

Boven: De gevel van Nöggerath verkeert na de restauratie weer in originele staat.
Links: Als Tuschinski 3 was de ingang via het Tuschinski Theater en in de hal van Nöggerath een bloemenkiosk (en zo te zien 'n slaapplek voor zwervers).

Cinema Parisien 1910-1987

Cinema Parisien, een voormalige bioscoop aan de Nieuwendijk 69 in Amsterdam, werd opgericht op 26 maart 1910. Van 1910 tot 1956 was Jean Desmet directeur van Parisien. Uiteindelijk zou

Boven: De Art-Nouveauzaal van Parisien werd minutieus afgebroken en in het Filmmuseum opnieuw opgebouwd.

Rechts: De ingang in de nadagen van Cinema Parisien als sexbioscoop.

deze bioscoop bestaan tot 25 maart 1987. Cinema Parisien in Amsterdam is Desmets tweede bioscoop (na Parisien in Rotterdam, opgericht in 1909). In het begin was er een doorlopende voorstelling van korte films, waarbij het publiek stond. De grote belangstelling zorgde ervoor dat toeschouwers zo langzaam naar voren schoven tot ze onder het filmscherm door via de nooduitgang in de Hasselaersteeg naar buiten werden gedrukt.

Het hoofdkantoor van de meeste van Desmets ondernemingen was gevestigd boven deze bioscoop aan de Nieuwendijk in Amsterdam. Het is de enige bioscoop die hij zijn leven lang heeft geëxploiteerd.

Ook na zijn dood is de bioscoop blijven bestaan en zou pas in 1987 haar deuren definitief sluiten. Er is acceptabele reden aan te wijzen waarom Cinema Parisien tot zoiets tweederangs als een sexbioscoop werd. Na de Tweede Wereldoorlog groeiden de bioscoopconcerns tot een omvang dat zij automatisch de markt gingen beheersen en kleine theaters als Parisien grote rolprenten konden weigeren.

Het pand is inmiddels afgebroken. Na de sloop (ook van het ernaast lig-

gende Centraal Theater) gingen de terreinen over naar de uitbreiding van het Victoria Hotel. De voorstellingen van Pariisien werden voortgezet in de Rex, een bioscooptheater in de Haarlemmerstraat. Reeds voor de Tweede Wereldoorlog zag de bioscoopbezoeker in Pariisien verleidelijke jongedames in nogal blote badpakken. Ook in het naastliggende bioscoopje Centraal vertoonde men dezelfde soort rolprenten. Tot 1960 hadden de medewerkers van de twee theaters geen contact met elkaar, maar daarna ging men samenwerken en werden de kaartjes zelfs aan een kassa verkocht. Indertijd, in 1968, 1969 was het *not done* om je in die bocht op de Nieuwendijk te begeven, bij die aparte bioscopen waar derderangsfilm met een vleugje seks werden vertoond voor een mannelijk publiek. Dat

had aan dat beetje, wat meestal ook nog in suggestie bestond, al ruimschoots genoeg had om zijn peilloze honger te stillen en nam de kwaliteit van het verhaal verder op de koop toe. In een richtlijn van het Ministerie van Justitie (en het vervolgensbeleid van het Openbaar Ministerie) was vertoning van de film *Deep Throat* (en andere pornofilms) alleen toegestaan in kleine bioscopen met maximaal 50 bezoekers per voorstelling. Op 18 februari 1977 werd de film in de Cinema Pariisien vertoond aan meer dan 50 personen om een proefproces uit te lokken. De voorstelling was slechts toe-

gankelijk voor personen van 18 jaar en ouder. Aan de kassa stond een bord met de mededeling: *U bent gewaarschuwd – harde porno*. Door de landelijke pers aandacht werd de film “Deep Throat” een enorm succes en maakte de weg vrij om tal van andere pornofilms in de bioscoop uit te brengen.

Na de sluiting in 1987 ging men onder de naam Parisien verder in het Rex Theater aan de Haarlemmerstraat 31-39 in Amsterdam tot ook daar het witte doek viel en ook die bioscoop in 1989 gesloten en afgebroken werd (zie pag. 97). Het is aan Desmets kleindochter Ilse Hughan te danken dat het interieur van Cinema Parisien bewaard bleef en aan het Filmmuseum werd geschonken. De rijke Desmet-filmcollectie, die het Filmmuseum al in 1956 had gekregen, werd ook toen pas gerestaureerd en gecatalogiseerd.

Boven: Het Rex Theater eindigde zijn bestaan als Parisien van 1987 t/m 1989

Rechts: De sociëteit Bellevue ontwikkelde zich na 1880 tot een groot zalencomplex.

Opera Bioscoop / Bellevue 1910-1913

De sociëteit Bellevue stond op het voormalige bolwerk Sloten. Na de slechting van de wallen en bolwerken werd steeds grotere stukken van de Singelgracht gedempt en kon Bellevue steeds verder uitbreiden om de capaciteit te vergroten. In 1880 kreeg Bellevue, na 1883 eigendom van H. L. Stroucken, het hele terrein ter beschikking. In 1881-'82 werd aan de nieuw gerooide Leidsekaade een pand gebouwd waarin in 1910 de Opera Bioscoop ingericht werd. De filmvoorstellingen maakten slechts een klein deel van het aanbod uit. Elke voorstelling was opgebouwd uit een aantal muziekstukken, afgewisseld met korte films die ook met muziek te maken hadden. In 1913 stopten de filmvertoningen alweer.

De Opera Bioscoop adverteerde wekelijks in het Algemeen Handelsblad en Het Volk, behalve in de zomermaanden wanneer er blijkbaar geen films werden vertoond. De advertenties geven een summiere indruk van het programma. Gelukkig bezit het Theater Instituut Nederland een origineel programmabladd van de openingsvoorstelling op 22 juli 1910. Hierin staan interessante details,

die ons een zeldzame blik gunnen in de Nederlandse muziek- en bioscoopcultuur van 1910. De Opera Bioscoop presenteerde die dag een uitgebreid programma, dat uit niet minder dan twaalf nummers bestond: negen muzikale uitvoeringen en drie films. Op andere dagen zal de voorstelling misschien iets korter zijn geweest, maar acht tot tien nummers was in die tijd heel gewoon in een variétéprogramma. Het orkest heette de ‘Hamburger Kapel’ en stond onder leiding van *Frits Iffland*, de vaste kapelmeester van Bellevue in die jaren. De kapel speelde die avond vooral stukken uit het populaire repertoire, die iedereen kon meefluiten: de mars *Vom Fels zum Mer*, de ouverture van de opera *Das Nachtlager von Granada*, een passage uit de opera *Cavalleria Rusticana*, walsen van Strauss, enz. In de loop van de voorstelling zou het licht in de zaal drie keer

doven voor een filmvertoning, terwijl de muziek verder speelde. Voor de pauze zag het publiek slechts een korte documentaire film, *Dwars door Schotland*, waarbij het Engelse volkslied ten gehore werd gebracht. Het tweede nummer na de pauze, direct na de muzikale introductie, moet een hoogtepunt van de avond zijn geweest. Het licht ging weer uit en op het scherm verscheen *De Minnezanger*, een Italiaanse verfilming van de opera *il Trovatore* van Verdi. De rol van Leonora werd gespeeld door niemand minder dan *Francesca Bertini*, de grote diva, die in 1910 nog geheel onbekend was, maar door deze film haar eerste roem zou verwerven. De film was gloednieuw en verscheen, naar we mogen aannemen, in kleuren op het doek. We weten niets over de muzikale begeleiding bij deze film, maar het is onwaarschijnlijk dat er werd gezongen tijdens de voorstelling. Het gaat hier om een Italiaanse productie van 435 meter lengte, die hooguit 20 minuten duurde.

Veel langer waren films niet in deze tijd, meestal zelfs korter. De opera, die oorspronkelijk bijna drie uur duurde, werd rigoureus aangepast aan deze norm. Veel meer dan een samenvatting van de plot kon de film niet bieden. Het gevouwen programmablade bevat een inlegvel met een uitvoerige beschrijving van dertien scènes, die het hele verhaal vertellen.

Elke filmscène had een gemiddeld lengte van anderhalve minuut. Dat is te kort om een aria of duet te zingen. Zelfs het orkest kan zo'n snelle wisseling van scènes nauwelijks bijhouden. Op deze wijze is tussen 1909 en 1913 overigens het hele klassieke repertoire verfilmd, van Shakespeare tot Dante, van Wagner tot Goethe, van het Oude tot het Nieuwe Testament, elk in een kwartier.

uit een tekst van Karel Dibbets

Apollo Theater 1911-1964

Het Apollo Theater was een bioscoop op de Haarlemmerdijk 82 in Amsterdam. De opening van het nieuwgebouwde theater was op 25-02-1911. Het had bij de opening een capaciteit van 400 zitplaatsen en was een buurtbioscoop voor de gewone man uit de naastgelegen Jordaan en de Westelijke Eilanden.

In Het Nieuws van den Dag, van 24 januari 1912 was te lezen:

Het Apollo-Theater op de Haarlemmerdijk blijkt in deze buurt, waar in den geheelen omtrek geen publieke gemakkelijkheden zijn, alle reden van bestaan te hebben. Het is in de praktisch ingerichte zaal met een hangende galerij voor het damesorkest onder leiding van juffrouw Rent-

meester, avond aan avond stampvol. Er worden goede bioscope-vertoningen gegeven. De heer Lucien, een coupletzanger, met warm, aangenaam geluid, zingt er en de heer Henri Orvan vergast er de menigte op humoristische voordrachten. Als de directie blijft zorgen, dat de bioscope-vertoningen niet zondigen tegen den goeden smaak en de te zingen coupletten niet door de platheid ontsierd worden, heeft hare onderneming een goede toekomst.

Pas in 1912 werd voor 't eerst een directeur van het Apollo Theater genoemd: Ralf Minden, die dat tot 1938 zou blijven. Of hij al vanaf de opening directeur was blijft onvermeld.

In 1929 vond nog een verbouwing plaats. De laatste voorstelling was op 8 november 1964.

Boven: De gevel van het Apollo Theater in de jaren '60.

Rechts: De zaal van het Apollo Theater na de verbouwing van 1929.

Theater Pathé 1911-1925

In de Kalverstraat op nummer 122 verrees in 1854 concertzaal Diligentia, die spoedig daarna in een café-chantant veranderde. Als café-restaurant met leeszaal en buffet kreeg het de naam Hôtel de France. In 1911 werd het pand onder auspiciën van Pathé Frères maar zogenaamd door een zelfstandige firma grootscheeps verbouwd tot bioscoop met 400 zitplaatsen. De architect van Theater Pathé was Evert Breman (1859-1926). Sinds 1885 werkte hij in Amsterdam, eerst als assistent van de bekende architect A. L. van Gendt, die onder meer het Concertgebouw bouwde. Het theater omvatte een bioscoopzaal met stalletjes en parket en een balkon met zitplaatsen en loges. Boven de ingang was een eenvoudige glazen luifel zichtbaar met houten ombouw (zie foto rechts). Er werden aanvankelijk alleen Pathé-producties gedraaid, tot de Franse

filmindustrie als gevolg van de Eerste Wereldoorlog stilviel. Na 1916 werden engelstalige producties van Pathé Amerika vertoond, die populair werden bij het publiek maar verguisd werden door recensenten. Na WO1 werden zelfs Duitse en Oostenrijkse films vertoond. Toen het Franse moederbedrijf na 1923 wegwijnde ging het ook bergaf met Theater Pa-

thé in de Kalverstraat. De bioscoop ging in 1925 over in handen van W.H.Siehl, directeur van het cabaret-variété *Grand Gala*, maar diens variétévoorstellingen waren geen groot succes. Beter ging het met zijn bioscoop Corso Cinema, die 11 april 1925 in Kalverstraat 122 opende na een radicale verbouwing door architect Gerard F. Mastenbroek. Zie daarvoor verder op pagina ??.

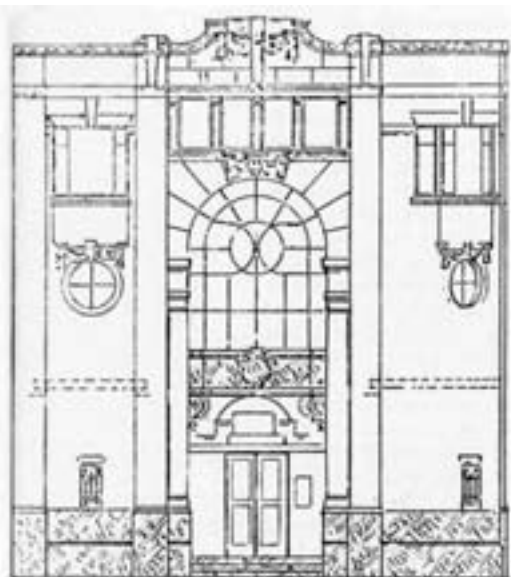
Boven: De gevel van het Theater Pathé in de Kalverstraat 122.

Links: Zo zag de zaal er voor de verbouwing tot bioscoop uit, van schouwburg "De Vereeniging".

Olympia 1911-1922

In april 1911 opende de bioscoop Olympia op Dapperstraat 84 zijn deuren. De eerste twee jaren was dat onder de directie van Jacob Jerozolimsky en van 1913 tot de sluiting in 1922 was dat onder Pieter Hillenius. Deze buurtbioscoop was in een verbouwd winkelpand gevestigd, op de hoek met de Reinwardtstraat.

Union Theater 1911-1930 (ook Elite Bioscope genoemd)

Aan de Heiligeweg 34-36, hoek Handboogstraat, opende op 4 maart 1911 het Union Theater een bioscoop met 350 plaatsen in een nieuw gebouwd pand. Over de aanbesteding en de plannen met de nieuwe bioscoop schreef Het Nieuws van den Dag op 28 oktober 1910: *Een nieuw Cinematograaf-Theater.*

Door den architect Simons, te 's-Gavenhage, is aanbesteed en gegund aan de aannemers

Van der Vliet en Nieuwstad te Amsterdam het bouwen van een cinematograaf-theater aan den Heiligenweg te Amsterdam voor de 'Frankfurter Union Gesellschaft'. Met de afbraak van de vier daarvoor noodige perceelen is reeds begonnen. Deze perceelen zijn de twee huizen Heiligenweg 34 en 36 op den hoek van de

Boven:

Rechts: .

Handboogstraat en de twee huisjes Handboogstraat 24 en 26. De zaal van het theater zal ongeveer 250 zitplaatsen beneden en 45 op een balcon tegenover het tooneel bevatten. In de Handboogstraat zullen de noodige nooduitgangen komen.

De vader van Joodse architect Lodewijk Simons, was eigenaar van het pand, Johan Gildemeijer de directeur en Siegfried Levy de bedrijfsleider. Gildemeijer, die een eigen filmverhuurkantoor dreef (ook Union genaamd), beschikte over recente films van buitenlandse maatschappijen als Lux, Gaumont, American Biograph, Vitagraph en Eclair. Later kwam daar Deutsche Bioscop en Ambrosio bij. In de beginjaren werkte Gildemeijer nog samen met Desmets verhuurkantoor, maar nadat hij in concurrentie met Desmet de exclusieve rechten van de extreem populaire Asta Nielsenfilms voor Nederland wist te bemachtigen bekoelde de relatie.

Tegen het einde van de Eerste Wereldoorlog liet het Duitse UFA concern door een stroman (Neerlandia) eerst aandelen in bioscopen opkopen om ze later in zijn geheel op te slokken. Union was er daar één van.

Na de sluiting in 1930 werd de bioscoop verbouwd tot een normaal maar wel heel ruim winkelpand. Op dit moment heeft het modemagazijn van Scotch & Soda het in gebruik.

ELITE BIOSCOPE „UNION“
AMSTERDAM - HELIGEWEG
EERSTE OPVOERINGSRECHT VAN
DE BEROEMDE ASTA NIELSEN-SERIE

Americain Bioscoop 1911-1913

Op 21 januari 1911 werd de eerste film vertoont in een bioscoop aan de Daniël Stalpertstraat 67-69, hoek Ferdinand Bolstraat 38. Het pand was in 1875 als woonpand gebouwd, nu zit er de Coffee Company in. Bij de verbouwing tot bioscoop verdween de eerste woonlaag ten gunste van de zaalhoogte. De programmering leunde zwaar op het aanbod van het filmverhuurkantoor van Desmet. Op 25 april 1913 draaide directeur J. Bergsma alweer zijn laatste film in deze buurtbioscoop.

Rembrandt Bioscope 1911-1927

Begin 1911 kocht Rembrandt Bioscope NV een groot pand in de Jodenbreestraat 23 aan, liet het slopen en door de Haarlemse architect F. L. Janssen Jr. een nieuw bioscooptheater neerzetten met 324 stoelen. De eerste directie werd gevoerd door G. A. Klinge en er werden hoofdzakelijk films van Pathé gedraaid. Dit schreef het Nieuws van den Dag over de opening: *Amsterdam is alweer een bioscoop-theater rijker geworden. Hedenavond wordt in de Jodenbreestraat 23, tegenover het Rembrandthuis, de 'Rembrandt-Bioscope' geopend, in korten tijd ingericht*

Boven: Na de Rembrandt Bioscope betreft de Amsterdamsche Bank het pand. Hier een foto kort voor de afbraak in 1953. Rechts daarvan de resten van het TipTop Theater.

Links: Waar ooit films werden vertoond....

REMBRANDT-BIOSCOPE
Joden Breestraat 23, 1/6 't Rembrandthuis
TELEFOON 9131 Noord.

Dagelijks Voorstelling van des namiddags
2-5.30 en 's avonds van 7.15-11.30.
Zaterdag en Zondag **DOORLOOPENDE**
VOORSTELLING van 2-11.30.
Entree: 1e Rang 50 Ct.; 2e Rang 30 Ct.
MIDDAG-VOORSTELLING:
1e Rang 40 Ct.; 2e Rang 20 Ct.
Alle MIDDAG-VOORSTELLINGEN,
(ook Zondags) kinderen half geld.
Uitsluitend Pathé Films.

Elite-Programma

Orkest onder leiding van den Heer
MANUEL S. KINSBERGEN.
1e Etage: **BILJARTZAAL** met 12 WILHELMINA-TAFELS.
Chef de Biljard: de Heer LOUIS CONTENT.
CONSUMPTIE tegen gewone
Koffiehuis-prijzen. 4504

onder leiding van den architect F. L. Janssen Jr. uit Haarlem. De zaal telt ruim 300 zitplaatsen, ziet er recht gezellig uit, met hare witte muren met rood-beschilderde vakken, met de ruime wand- en plafond-verlichting, en wordt goed geventileerd. Een klein orkest hoort men wel, doch is onzichtbaar; het bevindt zich in een nevenvertrek, dat met boogvormige openingen aan de zaal grenst, welke openingen tegelijk dienst doen als even zoovele uitgangen. Vele uitgangen kunnen vooral in een bioscope-theater van groot nut zijn.

En nu is er in dat nieuwe theater nog iets, dat men niet overal vindt. In het even groote bovengedeelte op de eerste verdieping bevindt zich een biljartzaal, waar elf biljarts zijn geplaatst, en wel van het gunstig bekende merk der Wilhelmina-Biljartfabriek te Amsterdam, en de overbekende professor in het biljartspel, de heer Louis Content, waarvan de meeste spelers een lesje kunnen nemen, is daar de leider, de meester van het spel. Die bovenzaal is ook toegankelijk voor de niet-bezoekers van de benedenzaal.

De Rembrandt Bioscope sloot zijn deuren in maart 1927. Het pand werd in gebruik genomen door het 'Nieuw Israelietisch Weekblad' en zijn drukker/advertentiebureau Joachimsthal. Na de Tweede Wereldoorlog, in 1953, werd het nog uitgebreid verbouwd maar

Boven: Krantenadvertentie van de Rembrandt Bioscope. Ook de biljartzaal wordt vermeld.
Rechts: De Winkel van Sinkel, Nieuwendijk 175-177, de basis voor de Witte Bioscoop.

in 19?? gesloopt om plaats te maken voor het in 1971 geopende Burgemeester Tellegenhuis, beter bekend als het *Maupoleum*. Dat is op zijn beurt in 1994 weer vervangen (niet geheel afgebroken!) door de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten.

Witte Bioscoop/Capitol/Cineac 1911-1983

In 1911 kocht Gerardus H. van Royen de kleinste winkel van de vier, die samen *De Winkel van Sinkel* vormden: Nieuwendijk 175.

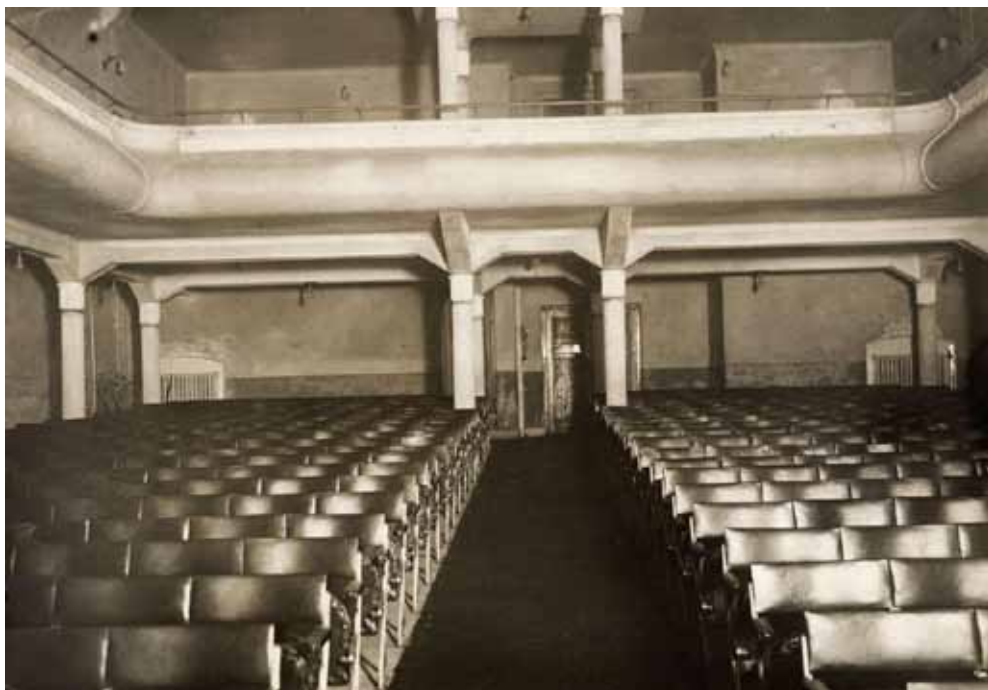
De opening van het eerste bioscoop-zaaltje met slechts 80 stoelen vond op 16 september 1911 plaats. Het jaar erop, toen dit eerste warenhuis van Amsterdam werd opgeheven, volgde het buurpand op nr. 177 en het achterliggende pand Damrak 64. Van Royen breidde zijn (eerste, maar

niet laatste) bioscoop uit tot een groot theater met zo'n 600 stoelen. Het filmtheater ging naar de spierwitte gevel aan het Damrak de **Witte Bioscoop** heten. Behalve Van Royen voerde Alex A.M. Povel mede de directie. Daarvoor was Povel ook directeur van de Winkel van Sinkel geweest en de omvorming van warenhuis naar bioscoop was zijn idee. Architect was Jacques A. van Straaten Jr. (1862-1920), zwager van Alex Povel en tevens architect van De Bijenkorf, tegenover de Witte Bioscoop. Het was overigens niet een totale nieuwbouw maar grotendeels een verbouwing.

De ingang van de Witte Bioscoop verhuisde in de nieuwbouw naar het Damrak maar de entree aan de Nieuwendijk bleef altijd als tweede ingang bestaan, ook bij de latere theaters.

De directie van de streng katholieke Povel leverde de Witte Bi-

oscoop het predikaat *katholieke familiebioscoop* op, met een eigen, nog strengere filmkeuring vooraf. Onderwerpen als zelfmoord, zichtbare moord (buiten beeld mocht wel), echtbreuk, al te zinnelijke tonelen en te gedetailleerde diefstal- en inbraakscènes werden uit de films gesneden, of zulke films werden simpelweg niet gehoord. Katholieke dagbladen als *De Tijd* roemden de bioscoop voor dit beleid. Toch zou dit beleid de ondergang van De Witte betekenen. De concurrentie op de Nieuwendijk was moordend en op 15 augustus werd de laatste film gedraaid. Na een korte verbouwing ging het theater op 30 augustus als **Capitol** weer open. Maar er was meer veranderd dan de naam en het tapijt: de programmering was er op gericht de bi-

Boven: Op 21 juli 1936 brak brand uit in de Capitol

Links: De zaal van de Witte Bioscoop tussen 1912 en 1929.

Boven: Grote drukte bij het uitgaan van Cineac Damrak in 1959.

Rechts: .Dat kon ook bij de Cineac: op je gemak het Algemeen Handelsblad lezen.

oscoop weer winstgevend te maken, tot groot verdriet van alweer dagblad De Tijd. De eerste film werd *Middernacht Place-Pigalle*, die volgens de filmkeuring toch echt voor boven de 18 jaar was. De familie Van Royen, die na de Witte Bioscoop meer theaters gebouwd of overgenomen had, stichtte in 1931 hun exploitatiemaatschappij REMA NV, die o.m. de exploitatie van Capitol overnam. Op 21 juli 1936 brak een brand uit in Capitol, die ook het buurpand (nr. 63) van het bankhuis Lodewijk Korijn trof. Ook al ging de bioscoop niet meteen dicht, toch was dit de aanleiding voor een totale nieuwbouw van het theater. Na de brand in 1936 sloot de familie Van Royen een overeenkomst met Cor Blad, directeur van de Cineac in de Reguliersbreestraat. Op Damrak 63-64 verrees een tweede *Cineac*, ontworpen door ir. H. van Vreeswijk, met maar

liefst 732 zitplaatsen. Alles werd gesloopt; De Telegraaf schreef in november 1937 dat je op een gegeven moment van de Nieuwendijk naar het Damrak kon kijken. De eerste voorstelling, van wat gepresenteerd werd als actualiteitenbioscoop, was op 17 maart 1938. De nieuwe directie werd uitgemaakt door Abraham Gelder en Robert B. Loeb. Ook de exploitatie werd losgeweekt van de Van Royens en kwam nu in handen van de Damrak Theater NV.

Die actualiteiten bleven lang op het programma staan, afgewisseld met speelfilms. De zelf gedraaide film van Prins Bernhard met zijn oudste dochter Beatrix in de hoofdrol draaide meer dan een maand in de Cineac Damrak. In 1950 en in 1975 vonden verbouwingen of aanpassingen plaats. Op 6 juli 1983 ging Cineac Damrak dicht om te veranderen in gokhal Arcade en werd daarmee symbool van de verloederding van het Damrak.

Van Lennep Bioscoop 1911-1914

Kinkerstraat 309-311, opening mei 1911, sluiting juli 1914. Het pand staat er niet meer. Een jeugdherinnering:
Er was van 1911-'14 een Van Lennep Bioscoop in de Kinkerstraat, waar nu de Hema is. Er werden toen ook kindermatinees gegeven, voornamelijk met cowboyfilms, voor een stuiver entree.

Familie Bioscoop 1911-1916

Nieuwendijk 11, opening juni 1911, op 1 april 1916 gesloten op last van de brandweer.

Boven: Kinkerstraat 309-311; waar ooit de Van Lennep Bioscoop was zijn nu winkels.
Links: Cineac Damrak in 1939

Groot Bioscoop Theater / Kosmorama / Luxor Theater / Blue Movie 1911-1975

Op de plek op de Nieuwendijk waar Simon Ph. Goudsmit zijn manufacturenwinkeltje uitbouwde tot het warenhuis De Bijenkorf bouwde architect Jacques A. van Straaten (1862-1920) in 1911 in opdracht van Arthur Isaacs (mededirecteur De Bijenkorf) het Groot Bioscoop Theater. Anders dan de naam suggereert, was het een betrekkelijk klein theater met 280 zitplaatsen. Na een verbouwing in 1918-'19 door architect B. A. Lubbers (in dienst bij Van Straaten als eerste tekenaar) werd het theater vergroot tot 580 zitplaatsen en ging Kosmorama heten.

In 1925 volgde alweer de volgende verbouwing door architect Isaac Blomhert (1879-1956) en werd het theater omgedoopt tot Luxor Theater. De belangrijkste wijziging was toen het nieuwe podium om variété

te kunnen brengen. De Tuschinski-formule was ook tot deze bioscoop doorgedrongen. Zoals de foto op pag. 88 toont adverteerde Luxor toen met een capaciteit van 600 plaatsen.

Vanaf 1926 werd het bioscooporgel bespeeld door Bernard Drukker, die ook in Cinema Royal het orgel bespeelde en later geheel daar naar toe verhuisde.

Volgens insiders was de Luxor vooral bekend om de knokfilms die er werden vertoond. Na mei 1975 werden de voorstellingen nog enkele maanden voortgezet als Blue Movie, een kleine pornobioscoop. Het pand is datzelfde jaar nog gesloopt.

Cinema de la Monnaie/Cinema De Munt/Plaza 1912-1972

Dit was een bioscoop in de Kalverstraat 226 die twee maal van naam veranderde, zonder dat de capaciteit mee wijzigde. Het theater had een achteruitgang aan het Singel. De bioscoop werd tegen de Taverne de la Monnaie aan gebouwd (zie ook de tekening op pag. 72). Het theater telde 450 stoelen en opende op 29 november 1912 de deuren. De architect was Jan F. (Frits) Staal, de aannemer was Coeterier & Ladiges, die in vijf maanden tijd het theater bouwde. Zowel taverne als cinema hadden hun betrekkelijk benauwde ingang aan de belangrijke Kalverstraat terwijl het achterfront aan

Vorige: Het Luxor Theater na de verbouwing van 1925; links het exterieur en rechts het interieur. In de voorhal hing net zo'n spin-lamp als die in de grote zaal van Tuschinski

Boven: Cinema De Munt na de verbouwing van 1914 (vgl. tekening pag. 72).

Links: Luxor Theater in 1956.

het Singel veel rianter was. Cinema de la Monnaie was een van vele bioscopen die in 1912 zijn deuren opende en die het begin betekende van een moordende concurrentie tussen bioscopen in de Amsterdamse binnenstad. De Cinema de la Monnaie was de eerste bioscoop waar de exploitant zijn hoofdfilm annonceerde als een *monopol-film*, toen daar in januari 1913 een filmbewerking van Léhars operette *Die Lustige Witwe* werd vertoond. Desmet was er snel bij en vertoonde twee weken later *De Prijs van het Geluk* als monopol-film in de Cinema Palace, de buurman van Cinema de la Monnaie.

Cinema de la Monnaie had veel films van verhuurkantoor Wilhelmina

Boven: De zaal van Cinema de Munt.

Rechts: .Een foto van de kemphanen Plaza en Roxy, toen ze allang tot één concern hoorden..

op het programma, maar mededirecteur Emilio Chezzi importeerde ook zelf films. De bioscoop werd voor Wilhelmina overigens ook het vaste premièretheater.

Een bijzonderheid was de explicateur, mejuffrouw Nieuwstraten, die daarvoor aan het toneel verbonden was geweest. Haar toneelstem kwam hier goed van pas.

In april 1914 ging Cinema de la Monnaie tijdelijk dicht om op 21 mei 1914 weer open te gaan als Cinema De Munt. De grootste wijziging was bijna onzichtbaar: de wisseling van eigenaar/exploitant Middenstad NV, waarvan Jean Desmet aandeelhouder was. Desmet, die naast Plaza de Cinema Palace exploiteerde, had daarmee een aandeel genomen in zijn naaste concurrent en nam ook (tot 1918) zitting in de directie van Cinema de Munt.

In 1918 nam de moedermaatschappij van Middenstad, de Olympia NV de bioscoop over. Olympia was weer een dochter van Neer-

landia NV die in Nederland een stroman was voor de Duitse UFA-filmfabriek. In 1929 kwam een Van Royen in de directie van De Munt en een jaar later nam het concern van de Van Royens (na 1931 REMA NV) beide bioscopen De Munt en Palace over.

In augustus 1949 sloot Cinema de Munt zijn deuren om in september van datzelfde jaar als Plaza weer open te gaan. Veel verbouwd was er weer niet, alleen was het aantal stoelen van 450 tot 470 toegenomen, wat in 1972 allang weer ongedaan gemaakt bleek.

Op 16 april 1972 brak een fatale brand uit in het Plaza, waar de bioscoop niet meer overheen raakte en zijn deuren sloot. In 1973 werd het gebouw afgebroken.

Boven: Op 16 april brandde het Plaza volledig af. Deze foto toont de bluswerkzaamheden aan de Singelzijde..

Links: Het Singel, kort voor de Eerste Wereldoorlog, met helemaal rechts met zonnescermen Taverne de la Monnaie en links daarvan Cinema de la Monnaie.

Bioscoopzaaltje (naam onbekend) 1912-1914

Goudsbloemstraat 52-54

Van deze drie – niet bij naam bekende – bioscoopjes in de Jordaan hield deze het nog 't langst uit. Het vermoeden bestaat dat de tegenover de bioscoop wonende exploitant van een reisbioscoop hier vaste voet aan de grond wilde krijgen.

Het is ook waarschijnlijk dat het pandje op de foto rechts in 1912 nieuw gebouwd is, speciaal voor de bioscoop. In dagblad De Tijd van 15 april 1912 wordt namelijk gemeld dat Goudsbloemstraat 52-54 *onbewoonbaar* verklaard is.

Na de bioscoop vestigde bakker Van der Meer zich hier en na de Tweede Wereldoorlog konden we galerie Topkapi op dit adres terugvinden. Nu staat hier een nieuwbouw-woonhuis.

Bioscoopzaaltje (naam onbekend) 1912-1912

Goudsbloemstraat 86

De opening vond plaats in juni 1912 onder de directie van W.J. van der Werf. Datzelfde jaar nog werd de bioscoop op last van de brandweer gesloten.

Bioscoopzaaltje (naam onbekend) 1912-1914

Tuinstraat 144-146

De opening vond plaats in november 1912 en de sluiting gedurende 1914.

Alle drie de panden zijn tijdens de grote renovatie van de Jordaan vervangen door nieuwbouw dan wel vernieuwbouw.

Rechts: Op deze foto is het pand Goudsbloemstraat 52-54 van de bioscoop alweer verbouwd tot winkel, annex bakkerij. Na de oorlog had het tot de sloop meerdere bestemmingen, waaronder als galerie Topkapi.

Edison Bioscoop 1912-1913

Er was kortstondig een bioscoop op de Haalemmerstraat 12A, in een pakhuis met een achteruitgang op de Droogbak. Het pakhuis staat er nog steeds, de bioscoop veranderde in de loop der tijd in een aaneenschakeling van verschillende winkels en bedrijfjes.

Edison Theater 1912-1962

In 1912 gaf de Amsterdamse Bioscoop-Onderneming aan architect P. J. van Doorn opdracht een theatergebouw te ontwerpen met ongeveer 400 stoelen op het perceel Elandsgracht 92.

Een beroemdheid was Van Doorn niet, maar evenmin onbetekenend: hij had heel wat binnenstadspanen op zijn naam staan, waarvan Keizersgracht 571 (1910) en Westermarkt 28 (1911; restaurant Koh-i-Noor) zijn ‘genomineerd’ voor de gemeentelijke monumentenlijst. Het nieuwe pand op de Elandsgracht kreeg een vrij

sobere maar charmante voorgevel in een min of meer classicistische stijl. Het interieur werd in 1921 vernieuwd in art-deco-stijl, ongetwijfeld ingegeven door het ongekende succes van Tuschinski.

Vanaf de opening in 1912 werden hier films vertoond. De projector stond in de halfronde erker boven de brede ingang. Het filmdoek hing dus voor de muur aan de kant van de achtergelegen doodlopende Lijnbaansstraat (die

Boven: Het Edison Theater op de Elandsgracht 92 hield het een halve eeuw vol. Toen werd het een schreeuwerige tapijthal.

Links: Het pakhuis (helemaal rechts op de foto) was van 1912 t/m 1913 even Edison Bioscoop.

tot 1875 met recht Elandsstinkslot had geheten). Onder het witte doek was een podium, want vooral in de jaren voor de Tweede Wereldoorlog was het theater veel meer dan een bioscoop. Op het toneel werden dramatische toneelstukken, komische sketches en complete revues vertoond. Het Edison-publiek stond er om bekend dat het bovengemiddeld heftig meeleeft met al het vertoond. Er heerste een huiselijke sfeer. Veel bezoekers kwamen uit de buurt en kenden elkaar. Het theater (met een kleine koffiekamer naast het podium) was daardoor tevens een ontmoetingsplek. Het waren niet de minsten die hier optraden.: Louis Davids en zijn zus Henriëtte

Boven: De zaal van het Edison Theater.

Rechts: Na de laatste verbouwing aan de voorgevel was werkelijk niets meer over van het origineel, zoals in vergelijk met de vorige pagina te zien is.

(Heintje), Esther de Boer-van Rijk (“Kniertje” in Herman Heijermans’ *Op Hoop van Zegen*), de grote Shakespeare-acteur Louis Bouwmeester, Willy Derby, ja zelfs de wereldberoemde Sarah Leander, en na de oorlog natuurlijk Willy Alberti, Johnny Jordaan en Tante Leen. Ook het vermaarde volkstoneelgezelschap van Herman Bouber (*De Jantjes*, *Bleeke Bet*, *Oranje Hein*) was meer dan eens van de partij. Kind aan huis was het komische duo Mie en Ko. De laatste, in de sketches een sullige magere lange slungel, heette in werkelijkheid Jacobus Siliakus (1893-19??). De potige Mie was de als vrouw verklede Willem Munnik (1883-1943), ook bekend als zanger/tekstschrijver Willy Chan-son. (Met Siliakus trad hij ook op als ‘Gebroeders Chan-son’). Na de pauze werd van allerlei soort films vertoond. Er zaten heel wat documentaire films bij, voor de Jordanezen in het televisieloze tijdperk belangrijk als venster op de wereld. In die verhoudingen

sprak het voor zich dat portier Ko van Wens en zijn vrouw Jet, theaterschoonmaakster, in 1937 werden gehuldigd met een grootse rijtoer door de Jordaan, ter gelegenheid van hun 25-jarig dienstverband. Naar verluidt had portier Ko in de eerste jaren ook de rol vervuld van filmexplicateur: de man die luidkeels en dramatisch commentaar gaf bij de stomme films, tot in de jaren twintig de geluidsfilm doorbrak. Ook typerend voor de sfeer: bij de heropening na een kleine modernisering van het interieur in 1935 bood de directie de mannelijke bezoekers een dikke sigaar en de vrouwen een gebakje aan.

In 1935 en omdat het nog niet genoeg was ook nog eens in 1939 werd er verbouwd. Dat was het afscheid van de statige gevel en terug kwam een strakke no-nonsense-gevel.

In 1962 legde de buurtbioscoop het af tegen de televisie. Er kwam een garage in (Kooperberg), en omstreeks 1980 de woonwinkel Edison Tapijt. Die maltraiteerde de buitengevel opnieuw gevoelig, maar een deel van het interieur, zoals het balkon, bleef intact. Toen bekend werd dat de tapijthall eind 2009 naar de buurpanden 86-88 wilde verhuizen, presenteerde een projectontwikkelaar het plan voor een hotel met 49 kamers, met een gevel die leek op die van 1912, maar wel twee verdiepingen hoger. De rest zou plat gaan. Daartegen kwamen protesten uit de buurt (onder meer van de Stichting Jordaanmuseum), maar ook de gemeentelijke Welstandscommissie gaf een negatief advies. *De gevel aan de Elandsgracht mist iedere samenhang en is een optelsom van incidenten.* Er is dus nog hoop voor het voormalige theater.

Met dank aan Peter-Paul de Baar's artikel in Ons Amsterdam

Concordia/Victoria 1912-1915

In 1912 werd door M. S. Springer in of naast zijn eigen opslagplaats onder een woonhuis aan Rapenburg 16B een bioscoop ingericht met een onbekend aantal stoelen. Eind dat jaar sloot de bioscoop alweer om begin 1913 als Victoria Rapenburg weer open te gaan. Dit keer onder de directie van G. Groot Roessink, waarschijnlijk dezelfde die ook al een feestzaal in de Plantage exploiteerde.

In april 1915 stopte ook deze bioscoop met filmvertoningen.

Odeon 1912-1914

In 1912 opende aan de Coehoornstraat 6 een bioscoop, waarover niet veel meer bekend is dan dat hij in december 1914 weer sloot. Wie de Coehoornstraat (gebouwd rond 1880) in het huidige Amsterdam niet kan vinden bedenke dat dit pas de Eerste Coehoornstraat werd, toen de Tweede geroid werd toen de voormalige schans, het Keerweer en Funen, werden ingericht voor bewoning.

Boven: Op deze tekening staat de scheepsbenodigdhedenzaak van M. S. Springer afgebeeld: Rapenburg 16. Of 16B er achter of ernaast lag is te achterhalen.

Prinsen Theater/Nova Theater 1912-1960

De architect van het Prinsentheater was Alphonsus Jacot (1864-1927). Jacot associeerde zich in 1907 met A. H. Zinsmeister, zijn chef de bureau. Niet alleen Zinsmeister kreeg alle ruimte van Jacot om zelfstandig te werken, ook andere getalenteerde medewerkers als G. F. la Croix, C. J. Blaauw en J. L. Crouwel mochten naar eigen inzicht werken. Dit kan het a-typisch ontwerp voor het Prinsentheater verklaren, dat in niets lijkt op Jacot-creaties als de Hirsch-

nieuwbouw op het Leidseplein en Maison de Bonneterie. Het Prinsentheater kwam op de plek van het afgebroken café De Prins aan de Prinsengracht 245A, hoek Leliegracht, en de opening was op kerstdag 1912. Jan Buisman, directeur van minsten vier andere theaters in die jaren, voerde de directie vanaf 1925 tot 1945. Met twee onderbrekingen! Van 1931 t/m 1936 was H. Wamelink directeur, in welke periode een verbouwing aan het Prinsentheater plaatsvond. Wamelink rouleerde overigens in dezelfde theaters als Buisman. De tweede onderbreking was in de oorlogsjaren 1942-'44, toen het theater gesloten was. In 1944 ging het theater weer open onder de directie van Jac. van der Veer, die dat tot het eind van de oorlog bleef en afgewisseld werd door een interimdirecteur A.W. Uitenboogaard. Van der Veer werd namelijk in 1945 enkele jaren door de NBB geschorst wegens sympathiseren met de bezetter. Uitenboogaard werd pas in 1948 afgelost door Barend Kroonenberg, die lei-

DE WAARHEID FILMDIENST
presenteert:
Hedenavond in het NOVA-theater, 9.30 uur:
De spannende Sowjet-kleurenfilm

Ver van Moskou
Uitgebreid voorprogramma
Kaarten a 60 ct verkrijgbaar bij: Felix Meritis; 2e Boordwarsstraat 4 en aan de zaal. Telefonisch reserveren onder no. 46806
Toegang 18 jaar

ding gaf aan een grootscheepse verbouwing.

Op 24 februari 1950 ging het **Nova Theater** open met een capaciteit van 380 stoelen. Vanaf dat moment had de bioscoop een officieuze band met de Waarheid-Filmdienst en de EVC, daar iedere week tot ongeveer eind 1954 op één avond in de week het theater plaats gaf

aan bezoekers van die Filmdienst. Er werden dan Sowjet-films en CPN welgevallige andere films gedraaid. De directie bestond toen uit het echtpaar Heemskerk dat ook een theater in Bodegraven exploiteerde. Na een directiewisseling en zeker na de Russische inval in Hongarije (1956) was dit voorbij.

De sluiting van het Nova Theater volgde op 31 maart 1960, waarna het gebouw nog vijf jaren een onduidelijk bestaan leidde en tenslotte gesloopt werd ten gunste van een blok appartementen.

Links: De voorgevel van Rex rond 1954.

Rechts: De zaal van Rex/Parisien, vlak voor de sluiting in 1989. Het theater telde toen nog maar 536 stoelen.

Scala/Rex/Parisien 1912-1989

Het Rex theater aan de Haarlemmerstraat 31-39 in Amsterdam, is in 1912 begonnen als Scala theater en eindigde in 1989 als Parisien waar pornofilms werden gedraaid. Dat kwam omdat Parisien op de Nieuwendijk in 1987 gesloopt werd, ten behoeve van een uitbreiding van het Victoria Hotel en zijn programmering van pornofilms in dat jaar overbracht naar het Rex theater dat al sinds 1985 dicht was. Rex was een gezellige familiebioscoop waar iedere avond een programma met twee hoofdfilms te zien was en ook wel artiesten optraden. De directeur/eigenaar was van 1936 tot 1970 de familie Chermoeck.

Scala opende in 1912 op Haarlemmerstraat 39 onder de directie van de Fries Gerrit Tjepkema. Het theatertje telde toen 150 stoelen.

In 1918 werd een buurpand aangekocht en bij de bioscoop getrokken. Hoeveel extra stoelen deze verbouwing opleverde vertelt de geschiedenis niet. Kort daarop, in 1922, bouwde architect Gerard F. Mastenbroek voor Ralf van Minden (NV Bioscoop- en Schouwburgmaatschappij Scala) een volledig nieuw theater met wel 1000 stoelen. In 1930 nam Cinema Royal NV het theater over en stelde Jan Buisman als directeur aan.

Zoveel stoelen was nu ook weer wat veel voor een buurtbioscoop en toen in 1936 de Rus Aron Chermoek er de nieuwe eigenaar werd (Chermoeks Theaters NV) zou dit aantal teruggebracht worden tot 730 stoelen. Bij diezelfde wisseling van eigenaar kreeg de bioscoop

Pagina 78 toont de voorgevel van het theater in de Parisien-tijd.

Boven: De foyer van Rex.

Rechts: Nog eens de zaal van Rex, nu richting scherm.

ook een nieuwe naam: **Rex**. Bij het overlijden van Aron in 1939 was de opvolger al als mededirecteur in functie: E. Chermoek. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de bioscoop onteigend en door Holland-Twente Bioscoop-Onderneming beheerd. In 1945 nam E. Chermoek en de weduwe Bascha Chermoek-Lifschutz opnieuw de directie over. In 1951 pas kreeg Chermoeks Theater NV het theater weer terug in eigendom en bleef er tot 1970 de scepter zwaaien. Daarna dreef Bastiaan van Helden de bioscoop tot de sluiting in 1985. Toen al was het aantal stoelen teruggebracht tot 536. In 1987 nam het van de Nieuwendijk weggejaagde **Parisien** de bioscoop over om nog een paar jaren pornofilms te draaien. Dat stopte in 1989 en tot de sloop in 1992 werden er geen films meer vertoond.

Cinema Palace/Roxy 1912-1983

Deze bioscoop stond in de Kalverstraat 224, was de tweede(?) bioscoop van Jean Desmet in Amsterdam en opende een maand na buurman Cinema de la Monnaie in het pand ernaast. Het theater werd in opdracht van Middelstad NV nieuw gebouwd door

architect Evert Breman die in 1918 ook het Lloyds Hotel aan de Oostelijke Handelskade zou bouwen. Bij die nieuwgebouwde bioscoop bleef het winkelpand Kalverstraat 224 gehandhaafd en slechts licht aangepast. Het theater telde bij opening 550 stoelen en de opening was op 27 december 1912. De directie bestond, behalve Jean Desmet, uit David Hamburger Sr. en Elias de Hoop. Dat bleef zo tot 1914, toen De Hoop en Hamburger Sr. de distributiemaatschappij Cinema Palace NV oprichtten, een volle dochter van Middelstad NV, dat we al eerder tegenkwamen als dochter van Neerlandia NV, onderdeel van de UFA filmfabriek. Zo werden beide

mededirecteuren concurrenten van Desmets filmverhuurkantoor. Toch bleef Desmet tot oktober 1918 directeur van Cinema Palace, tot dat overgenomen werd door Olympia NV, eveneens een dochter van Neerlandia. Bij deze overname werd de complete directie van de bioscoop vervangen. Zolang Desmet directeur was werd de

Boven: De Singelzijde van Cinema Palace/Roxy (1912) was heel wat rianter dan die van buurman Cinema de la Monnaie/Plaza.

Links: Het front van Kalverstraat 224, voor de verbouwing tot bioscoop in 1912.

muzikale begeleiding van de films verzorgd door de immens populaire Boris Lensky. Hij werd na 1916 bijgestaan door Max Tak, die van de directie van Cinema Palace een dermate verleidelijk aanbod kreeg dat hij zijn vaste aanstelling bij het Concertgebouworkest opgaf. In 1921 schoof Tak weer door naar het Tuschinski-theater. Ook in 1921 werd in de bioscoop de stomme film Mathias Sandorf naar het boek van Jules Verne uitgebracht. Dit monsterwerk bestond uit 20 actes die weer over drie weken in september verdeeld gedraaid werden. Zoals in die jaren gebruikelijk was, ging dat in doorlopende voorstelling van 's middags half twee tot 's avonds elf uur. Op 31 maart 1927 sloot Cinema Palace voor een verbouwing. Op

*Boven: De muzikanten Boris Lensky en Max Tak begonnen in Cinema Palace.
Rechts: De voorgevel na de verbouwing door George Staal in 1941.*

16 april daarop volgend werd de bioscoop opnieuw geopend, nu als **Roxy** en nu met 525 zitplaatsen.

In 1936 werd de exploitatie overgenomen door Tubem NV, via via een dochter van de Tuschinski Bioscoop-Exploitatie Maatschappij NV. In de oorlogsjaren was de bioscoop geconfisqueerd en daarna nam de Tuschinski Maatschappij NV het theater in zijn geheel over. Dat bleef zo tot de sluiting van de bioscoop in 1983.

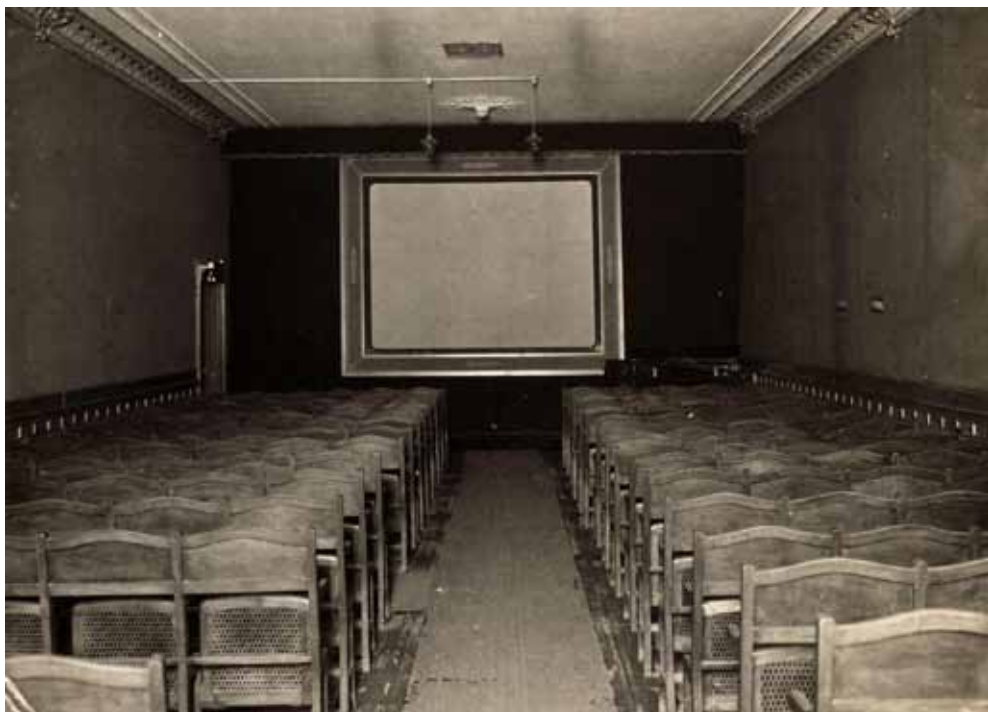
In 1941 is de entree en de foyer van Roxy geheel verbouwd door

George Staal, de broer van Arthur Staal. In augustus 1982 vond nog een verbouwing plaats waarbij het aantal stoelen tot 438 terug gebracht werd. Na een lange onderbreking ging de bioscoop op 7 juli 1983 weer open om op 26 oktober van datzelfde jaar definitief te sluiten. Daarna kwam er in het pand een kledingwinkel die de naam Roxy bleef voeren en de entree ongewijzigd liet.

Beurs Bioscoop/De Vereeniging/Keur Bioscoop 1912-1923

Van 1880-1891 was in de Warmoesstraat 139 het theater van De Vereeniging onder de directie van W.A. Muller. Tussen 1892-1903 was het een sociëteit voor de effectenhandelaren, die ook eigenaar van het gebouw waren. Daarna maakte Muller er een soort variété van en in juli 1912 werd er een filmzaal ingericht. De voorstellingen werden opgeluisterd door pianospel. Er werd geen entree geheven, maar daarvoor bestond er een verplichting een consumptie te gebruiken. De Kinematograaf meldde in 1913 dat het theater De Vereeniging in de Warmoesstraat in november failliet was gegaan omdat de kosten te hoog waren opgelopen. In 1922 volgde als experiment de Keur Bioscoop met 600 stoelen. Die sloot na een half jaar.

Odeon 1912-1916

In 1662 bouwde Philip Vingboons op Singel 460 het huis *Nuerenburg*. In 1837-1838 is het pand door architect *M. G. Tétar van Elven* verbouwd tot een sociëteit met concertzaal. Bij die verbouwing werd de naam van het pand gewijzigd in Odeon, zoals nog steeds valt te lezen in de gevelsteen. De zaal telde 622 zitplaatsen en kon

met staanplaatsen meegerekend ongeveer 800 personen bevatten. Bij de verbouwing tot concertzaal kreeg Odeon een statige stoep met entree op het niveau van de concertzaal. Om ruimte te winnen is die later weer gesloopt en de entree op straatniveau hersteld (zie foto boven). In 1912 werd de grote zaal geschikt gemaakt voor filmvoorstellingen. Op 1 februari 1912 draaide de eerste film in Odeon: *De Aviateur*.

*Boven: De ingang van sociëteit Odeon, na de zoveelste verbouwing.
Links: Het zaaltje van de Beurs Bioscoop in de Warmoesstraat*

Nieuws van de Dag, 02-02-1912. "Er is weer een bioscoop-théâtre geopend en dit is nog niet het laatste, want er zijn nog plannen voor tal van dergelijke ontspanningsoorden in bewerking. 't Zal er nog van komen dat er geen straat meer is zonder bioscoop. Het nieuwe theater, dat gisteravond zijn deuren openzette, is gevestigd in den bekende Odeon op het Singel. De gezellige bovenzaal leent er zich uitstekend voor. Bijzonder mooie films werden vertoont, oa prachtige kiekjes van groote schaatsen-, ski-, en priksleewedstrijden in de buurt van Davos-Platz. Het hoofdnummer van de week is een drama in een vliegtuig. Als er op het programma niet al te sensatieromanachtige vertooningen aangekondigd worden, zal deze bioscoop wel publiek trekken. 't Was gisteravond bij de

*Boven: De huidige situatie van Odeon; de grote zaal
Rechts: De huidige ingang van de Odeon-kelder.*

vertooning wel te merken, dat 't "de première" van de film was, 't haperde af en toe, maar de fouten werden vlug hersteld en kunnen nu niet meer voorkomen. Mejuffrouw Nelly Nieuwstraten, de explicatrice, weet aardig bij de films te vertellen. De violist, Guillaume Bos, die met een pianist voor de muzikale begeleiding zorgt, mag gehoord worden."

Het is de vraag of dit werkelijk een volwaardige bioscoop genoemd kan worden. Er is namelijk in diezelfde periode sprake van andersoortig gebruik van de ruimten in Odeon, zoals sociëteitsbijeenkomsten van studentenvereniging U.S.A. In 1916 stopten de filmvoorstellingen in Odeon, dat daarna nog vele bestemmingen kende, waaronder veilinghuis, COC-sociëteit, disco, restaurant, café, enzovoort.

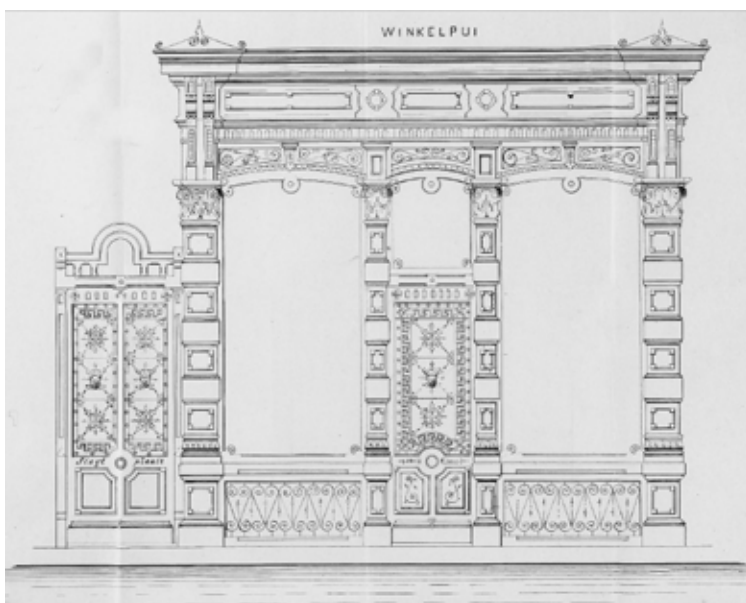
Juliana/Thalia 1912-1922

Op de Nieuwendijk 29 opende in 1912 een kleine bioscoop met 100 zitplaatsen in een verbouwd winkelpand. Het pand lag schuin tegenover de Engelsesteeg en grensde aan een slop, dat toen door een fraaie poort afgesloten werd (zie bouwtekening uit 1870 hieronder). De directie werd gevormd door W. van Thijn. De bioscoop overleefde de Eerste Wereldoorlog bijna; hij ging op 1 augustus 1918 dicht om kort daarna als **Thalia** weer te openen met een nieuwe directie. In maart 1922 sloot ook Thalia zijn deuren.

Plantage Bioscoop / Hollandia 1912-1960

Aan de Nieuwe Herengracht 117 opende onder directie van G. G. Weerdenburg op 8 november 1912 de Plantage Bioscoop, een theater met 300 stoelen. Begin 1913 ging de exploitatiemaatschappij failliet, maar het initiatief kreeg een doorstart en de Plantage heropen-

de op 15 september 1913, met dezelfde directie. In februari 1915 was het toch gedaan met de Plantage Bioscoop en stopten de voorstellingen. Datzelfde jaar kon de bioscoop weer open met een

nieuwe directie (H.J.L. Snelders) en nieuwe naam: **Hollandia**.

In 1926 werd een kleine renovatie van de bioscoop uitgevoerd en in 1942 vond een grotere verbouwing plaats. Toen was Jac. van der Veer directeur, die we eerder in de Nova tegenkwamen. Door zijn rol tijdens de bezetting was deze directeur van 1945 tot '48 geschorst door de NBB, maar daarna nam hij als mededirecteur zijn taak bij de Hollandia weer op. In 1953 nam Derk Falkenburg het theater en de directie van de bioscoop over tot die in 1960 definitief gesloten werd. Het theater telde toen 280 stoelen.

Boven: De Hollandia Nieuwe Herengracht, de voormalige Plantage Bioscoop. Deze foto is vlak voor de sluiting gemaakt op 23 maart 1960.

Links: Winkelpand Nieuwendijk 29 werd na een verbouwing in 1912 bioscoop Juliana.

Cinema Centraal 1912-1987

Op 12 november 1912 opende Jean Desmet naast zijn Parisien nog een bioscoop, de Centraal Nieuwendijk 67. Als directeur stelde hij Nathan Bierman aan die, behalve dat hij diamantslijper was, ook als bioscoopexploitant optrad. Bierman was de zwager en compagnon van Gerrit Veerman met wie hij samen ook nog aandelen in Cinema Royal verwierf en zelf in 1920 in het bestuur van Cinema Royal NV werd benoemd. Bierman bleef tot 1924 in Centraal en werd toen opgevolgd door W. C. van de Paverd, die tot 1960 directeur bleef. Desmet had speciaal voor de exploitatie van het Flora Theater de exploitatiemaatschappij Madrid NV opgericht, waar hij ook Centraal in onderbracht. Het was een betrekkelijk kleine bioscoop die bij sluiting 136 stoelen telde. In 1918 werd er nog verbouwd aan bioscoop Centraal.

Vanaf 1975 leidde de bioscoop een moeizaam bestaan; de sluiting volgde op 25 maart 1987. Gelijk met Cinema Parisien ernaast werd de bioscoop gesloopt om het Victoriahotel te kunnen uitbreiden.

Haarlemmerpoort/Thalia 1912-1915

In november 1912 opende aan het Haarlemmerplein 33 de bioscoop Haarlemmerpoort. Hoe groot de bioscoop was blijft duister. Een lang leven was de bioscoop niet gegund, want in september 1913 meldde het blad Kinematograaf dat na een lange sluiting de bioscoop weer open zou gaan onder een nieuwe eigenaar en directie. Dat werd D. Leithuyser die in 1914 de naam veranderde in Thalia. In 1915 sloot de bioscoop definitief zijn deuren.

Boven: De ingang van Centraal rond 1950

Links: Dezelfde ingang na weer een verbouwing, kort voor de sluiting.

Bioscope Tavenu / Prinsesse bioscoop / Cinema Hollandia 1912-1969

Dit bioscoopgebouw stond aan de Haarlemmerdijk 161 en kreeg een achteruitgang aan de Vinkenstraat 176 -180. De bioscoop was nieuw gebouwd door de architecten C.H. Hagedoorn en P.W. van Doorn. Deze laatste had ook al Edison gebouwd. Het begon op 11 oktober 1912, in een zaal met 240 stoelen, met de vertoning van de Deense film *Hvad Møllebranden afslørede* (Het geheim van de molen), die de week daarvoor voor 't eerst in Nöggerath had gedraaid. Niet slecht voor een buurtbioscoop! In augustus 1914 sloot de bioscoop alweer.

Op 24 oktober 1914 ging de **Prinsesse bioscoop** open op hetzelfde adres. Deze bioscoop was een nog korter leven beschoren en sloot in 1915. De programmering had een katholiek stempel

gekregen en dit soort bevoogding was commercieel ook in 1914 niet

Boven: De voorgevel van Cinema Hollandia in de jaren '60. De entree die al iets van het fraaie art-deco interieur verried blijft hier achter een lelijk rolluik verborgen.

Rechts: De achtergevel van Hollandia in de Vinkenstraat. Of deze gevel meteen bij de bouw in 1912 verrees is niet bekend.

meer verantwoord, zoals we ook bij De Witte gezien hebben. In mei 1915 opende **Cinema Hollandia** onder de directie van H.J.L. Snelders, die gelijktijdig ook de directie over Hollandia Nieuwe Herengracht voerde, beide verenigd in de exploitatiemaatschappij Hollandia CV. Op de Haarlemmerdijk bleef Snelders tot zijn (verdrinkings-)dood in 1943. Hij werd opgevolgd door zijn zwager Philip M. van de Paverd, die tot 1951 bleef. Het fraaie art-deco interieur, dat tot vandaag bewaard bleef, zal in navolging van de succesvolle Tuschinski-formule tussen 1921 en de crisisjaren aangebracht zijn.

Na de oorlogsjaren werd Hollandia een theater voor actiefilms, zich daarbij onderscheidend van het nabije Apollo Theater. Als een der weinige buurtbioscopen wist Hollandia de concurrentie van de televisie te overleven, waarschijnlijk door de kleinschaligheid die het concern altijd kenmerkte. Dat maakt dat deze bioscoop in de formule van **The Movies** (zie daarvoor pag. 11) het oudste ongeschonden filmtheater van Amsterdam is. Pas door The Movies is de capaciteit, die altijd 240 stoelen gebleven was, uitgebreid door aankoop van buurpanden. In 1974 tot 340 en in 1991 tot 400 stoelen.

Olympia Paleis 1913-1914

Voor de volledigheid vermelden we deze bioscoop aan de Overtoom 135-137, alhoewel die net 10 weken heeft bestaan. De opening was op 14 november 1913 en de sluiting reeds op 28 januari 1914.

Goudsbloem 1913-1914

Nauwelijks langer bestond de bioscoop Goudsbloem in de 2^e Goudsbloemdwarstraat.

Dam Bioscoop 1913-1914

In de Damstraat 23 werd op 22 maart 1913 de Dam Bioscoop geopend. Het was een redelijk groot theater met wel 400 stoelen. Als bedrijfsleider zette de eigenaar Johannes De Badts in, die zich in de Rembrandt Bioscope en Victoria Rapenburg al bewezen had. Dat kon niet wegnemen dat de bioscoop in 1914 weer gesloten werd.

Boven: De zaal van de Dam Bioscoop in de Damstraat.

Links: De art-deco inrichting van het huidige The Movies stamt uit de tijd van Hollandia

Wester Bioscoop / Roode Bioscoop / Ons Genoegen 1913-1918

De geschiedenis van de Wester Bioscoop aan het Haarlemmerplein 7 begint al in 1912. Toen het bestaande pand verbouwd werd tot bioscooptheater stortte in juni een deel er van in, waarop de brandweer gelastte de rest ook neer te halen. Zo opende deze bioscoop in 1913 in een nieuwbouwpand. Over de capaciteit is niets bekend. In juli van datzelfde jaar gooide de directie de handdoek in

de ring. In september daarop opende de **Roode Bioscoop**. Die episode heeft een kleurrijke achtergrond. De anarchistische propagan-

dist Gerhard Rijnders, aanhanger van Domela Nieuwenhuis, kreeg de mogelijkheid de Wester Bioscoop aan het Haarlemmerplein te exploiteren en startte vol goede moed met het verwezenlijken van zijn idealen. Op 1 september 1913 werd de eerste film *Glück auf!* gedraaid. Na drie maanden hield ook Rijnders het voor gezien. Vreemd is dat de naam Roode Bioscoop het beste is blijven hangen, terwijl de opvolger **Ons Genoegen** onder de directie van J.C. Mensé er uiteindelijk bijna net zoveel jaren volmaakte als beide voorgaande bioscopen er maanden hadden gedraaid. Na de sluiting in 1918 kreeg het pand zeer uiteenlopende bestemmingen, die helemaal niets met theater te maken hadden. Dat veranderde bij de oprichting van Theatergroep Flint in 1979, toen nog de Gebroeders Flint, die de voormalige bioscoop als repetitieruimte in gebruik namen. Inmiddels is het theater uitgegroeid tot veel meer dan dat. Het is een theater voor nieuw, kleinschalig muziek- en literair theater in Amsterdam. Zij hebben, als hommage, de naam Roode Bioscoop opnieuw op de gevel aangebracht.

Boven: De Roode Bioscoop in zijn huidige uiterlijk: Haarlemmerplein 7
Rechts: Het interieur van vandaag geeft een idee van de filmzaal van toen.

Rozen Theater/Asta Theater/Capitol 1913-1971

Het Rozen Theater werd in opdracht van H. Zwaluw gebouwd voor hoofdzakelijk variété- maar ook filmvoorstellingen. Het werd ook het – op dat moment – grootste theater van Amsterdam met een capaciteit van 900 zit- en 200 staanplaatsen. Het ontwerp kwam van de architecten Zeeger Gulden en Melle Geldmaker, later een van de grootste architectenbureaus van Amsterdam. Het gebouw staat aan de Rozengracht 117, kreeg twee bescheiden torens en is versierd met glas-in-lood, beeldhouwwerk en ornamenten. De opening gebeurde met een filmvoorstelling op 21 maart 1913. Mededirecteur werd Charles Braakensiek, de explicateur van Edison en Thalia Rotterdam, die het nu hogerop zocht.

Op 8 juni 1923 ging het theater na een verbouwing weer open

om dan medio 1926 opnieuw dicht te gaan. Op 3 september 1926 opende het **Asta Theater**, dit keer uitsluitend een bioscooptheater met 840 zitplaatsen. Directeuren waren o.a. vader en zoon Hinke, waarvan de laatste het theater door de oorlogsjaren loodste. De eerste jaren werden nog regelmatig films vertoond, maar in de laatste oorlogsjaren steeds sporadischer. De eerste jaren na de oorlog viel

*Boven: De huidige staat van de gevel komt overeen met die van het eerste Rozen Theater
Links: De zaal van het Rozen Theater; in 1913 de grootste van Amsterdam.*

de Asta helemaal terug naar variété en ander theater, om in 1947 de draad weer op te pakken. Mededirecteur H. F. Albers had intussen banden aangehaald met de familie Van Royen (REMA) en in 1948 werd de exploitatie van het Asta Theater ondergebracht in een firma, die gelieerd was aan REMA. Ben van Royen, de zoon van oprichter Gerardus, werd directeur van die firma Asta Theater. Op deze switch van eigenaren en directeurs volgde een naamswijziging van de bioscoop; op 10 juni 1948 opende het **Capitol**. Om verwarring te voorkomen wordt het theater meestal als Capitol Rozengracht aangeduid.

REMA nam in 1956 de exploitatie volledig over om het in 1961

Boven: Het Asta Theater, niet lang na de opening in 1928

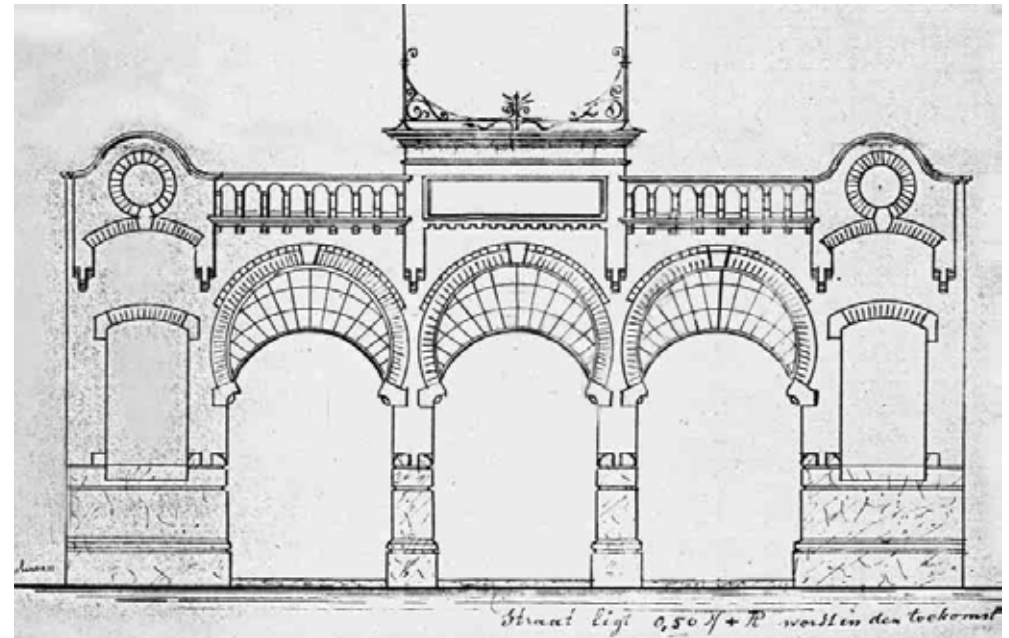
Rechts: Capitol Rozengracht viert in 1953 zijn eerste lustrum, het theater zijn achtste.

onder te brengen in Holland Film NV, volle dochter van REMA die een groot aantal bioscopen in en rond Amsterdam beheerde. In 1968 deed REMA de bioscoop, samen met anderen, over aan City Theater NV (Den Haag), welk concern het Capitol in 1971 sloot. In 1971 heropende het gebouw na een verbouwing als theater Mickery. In 2001 werd besloten het theater grondig te restaureren. Het gebouw werd volledig gestript en de gevel werd zoveel mogelijk in de staat van 1913 teruggebracht. Ook de naam is veranderd en voortaan heet het theater gewoon weer **Rozen Theater**.

Nassau Bioscoop/Centrum/Thalia 1913-1933

Aan de Lijnbaansgracht 31-32 vestigde zich in 1913 het *Nassau Bioscoop en Variété Theater*. Nassaubioscoop was dan misschien geen exotische naam, maar het gebouw oogde wel zo. De buurt doet op dit moment zijn uiterste best het karakteristieke pand voor afbraak te behoeden. Op de ontwerptekening van P.A.J. Scheelbeek uit 1912 zien we prominent drie Moorse hoefijzerbogen van gelijke hoogte met aan weerszijden daarvan twee nissen voor de affiches van de voorstelling (afb. rechts). Op 27 april 1913 draaide de eerste film onder de directie van H. van Praag. In maart 1929 sluit de bioscoop om een maand erna als **Centrum** weer open te gaan. Erg lang duurt dit niet; in 1930 gaat Centrum dicht.

In april 1931 ging de bioscoop opnieuw van start, nu als **Thalia** en aanvankelijk onder de directie van C.J. Verhoeff. In 1932 komen diverse leden van de familie Mendes in de directie, die ook banden hebben met enkele andere bioscopen in de stad.

De crisistijd laat deze bioscoop in een arme volkswijk weinig kans te overleven. In maart 1933 sluit Thalia zijn deuren.

Rechts: Het programma van juli 1913

Boven: De ontwerptekening voor de Nassaubioscoop, door architect P.A.J. Scheelbeek.
Links: Vanaf de sluiting van de bioscoop ging het bergaf met het pand. Tot voor kort was het zelfs grotendeels bekleed met plaatsmateriaal, reclame en graffiti.

Rubens Bioscoop 1913-1918

Aan het Waterlooplein 80-82 opende Abraham Rubens een (naar zichzelf genoemde) bioscoop. De openingsfilm werd op 15 februari 1913 gedraaid maar al in juli gooide Abraham de handdoek in de ring. In november van hetzelfde jaar nam Gebr. Deem & Co de exploitatie over om dat tot 1918 vol te houden. Toen ging Rubens Bioscoop dicht.

Oostersche Bioscoop 1913-1914

In de Weesperstraat 60-62 opende het echtpaar Stein een bioscoop met 161 stoelen. Architect Joh. G. IJzerman voegde twee winkels samen tot een bioscoop (4.5 m breed bij 17.5 m diep). Als expliciteur stelden de Steins Gustaaf de Jongh aan die daarvoor in de Witte Bioscoop had gestaan. In 1914 ging de onderneming weer dicht.

Ceintuur Bioscoop 1913-1921

In 1912-'13 bouwde architect P.A.J. Scheelbeek in opdracht van Henri Drukker een bioscooptheater aan de Ceintuurbaan 280, hoek Ferdinand Bolstraat. Drukker was een lastige klant; hij bemoeide zich intensief met het ontwerp. In februari ging de bioscoop (met 165 stoelen) open en in 1921 weer dicht. In de volksmond heette deze bioscoop *'t Stinkertje*, wat alles te maken had met het feit dat er geen enkele vorm van ventilatie in de zaal was. De bijnaam ging later royaal (maar onterecht) over op de nieuwgebouwde bioscoop ernaast. In 1921 sloot de Ceintuur Bioscoop. Toen was de bouw van het veel grotere Ceintuur Theater ernaast op Ceintuurbaan 282-284 al begonnen (zie pag. 117).

Rechts: Het Van Swinden Theater in 1937, kort na de opening van de herbouwde bioscoop in de Eerste van Swindenstraat 72-76.

Van Swinden Theater 1913-1965

In 1913 opende D. Swaap in de Eerste Van Swindenstraat 72 het Van Swindentheater, een middelgroot theater met 480 stoelen. In 1935 ging het gebouw tegen de vlakte, met medeneming van wat buurpanden. Op deze ruimte bouwde de familie Swaap onder de leiding van architecten Oscar Rosendahl en Jan Wils (City Theater!) een nieuwe bioscoop die op 26 maart 1936 openging. Tot het theater op 27 juni 1965 voorgoed sloot had een lid van de familie Swaap het bedrijf geleid.

Boven: Het Tip Top Theater in 1934

Volgende: De Jodenbreestraat met rechts op de hoek van de Uilenburgersteeg (met koepel) het Tip Top Theater

Tip Top Theater 1914-1942

Bij de naastgelegen Rembrandt Bioscope op pagina 83 kwamen we het Tip Top Theater al tegen. Dit legendarische Joodse theater is het laatste van de grote hoeveelheid nieuwe theaters die vlak voor de Eerste Wereldoorlog in Amsterdam geopend werden. In 1913 kregen de architecten Gulden en Geldmaker de opdracht voor het ontwerpen van een bioscoop-, annex theatergebouw op een braakliggend terrein aan de Jodenbreestraat 25-27, de Uilenburgerstraat 2 en de Jodenhouthuinen 36-38. Bovengenoemde huisnummers werden vervangen door een nieuw huisnummer: Jodenbreestraat 25, dat in 1928 werd gewijzigd in nummer 27. Opdrachtgever van de bouw van het theater was Jozef Kronenburg, directeur van de N.V. Theater Maatschappij Het Oosten. Het gebouw vertoonde qua stijl sterke overeenkomsten met het Rozen Theater aan de Rozengracht, dat Gulden en Geldmaker een jaar daarvoor hadden ontworpen. Er is nog twee keer verbouwd, in 1926 en in 1934. Toen Tuschinki geopend werd was Jozef Kroonenberg zo van dat interieur onder de indruk dat hij het Tip Top Theater in die stijl heeft laten veranderen en het theater liep weer als vanouds. Het theater beleefde in de jaren dertig van de twintigste eeuw juist haar hoogtijdagen.

Zoals in die tijd wel vaker voorkwam is niet duidelijk of dit nu een revue-/variététheater was waar ook films vertoond werden of andersom. Ooggetuigen maken melding van diverse optredens tussen de films door. Optredens, niet alleen door joodse, maar ook christenartiesten. Het theater werd geëxploiteerd door Jozef Kroonenberg, die directeur was van 1914 tot 1934. Daarna (1935-1940) volgde zijn zoon Barend hem op. Daarnaast was Simon Vos van 1930 tot 1933 ook directielid en Goedman Kesing in 1939 en 1940.

De capaciteit zal ongeveer 450 stoelen zijn geweest; bij heel populaire films, zoals de eerste geluidsfilm *Sonny Boy* (Al Jolson) in 1929, zat dit aantal mensen in de zaal. Er werden ook authentieke joodse films vertoond zoals: *Dybuk*, een Pools-Joodse film, *Jiddel met de Fiddel* en *Simche en Sores*.

Vóór de tijd van de geluidsfilms werd er geëxpliciteerd door Charles van Biene.

Het programma bestond in de regel uit twee grote films, die door operateur Piet Westendorp werden gedraaid; tijdens de pauzes verkocht ome Sander zijn consumpties. Muziek was er uiteraard ook. Max Tak trad er op en het Cocktail Trio stond er vaak. Stella Fontaine, Lou Bandy, Willy Derby en Sylvain Poons waren geregeld te horen. In de jaren '20 was de toegangsprijs 25 of 15 cent; naargelang je dichterbij of verderweg van het podium wilde zitten. Voor een kwartje was je een hele middag of avond onder de pannen; niks vier of doorlopende voorstellingen. Het was vanaf het begin een succesvol theater. Altijd uitverkocht, ook al zorgde de Eerste Wereldoorlog voor een terugval in het bezoekersaantal.

In oneindig veel boeken heeft het Tip Top Theater gefigureerd en niet de minste daaronder waren de boeken van Meyer Sluysen, zoals *Er groeit gras in de Weesperstraat*. Wat de Edison en Nassau voor de Jordaan waren was het Tip Top voor de jodenbuurt, namelijk een plaatsvervangende woonkamer waar men de buurt ontmoette. Hier volgt een fragment uit *Gisteren komt nooit weerom*:

...Verderop staat het enige theater in de hele wereld, dat 'Tip Top' heet. De naam is

enig, het etablissement eveneens. Het is gebouwd op de plaats waar eens de herberg van Eikie Duits stond. Vertelt de buurt een mop met zo000'n baard:

De Tip Top wordt afgebroken.

Oi, waarom?

Eikie Duits heeft er zijn petje onder laten liggen.

Soms wordt een mop een gruwelijke waarheid. Ze hebben de Tip Top afgebroken. In de hongervinter. De naakte muren van de bouwval zijn nu een beetje gecamoufleerd. Nog een jaar of wat en dan ademt er niemand meer, die de bonte wereld binnen deze muren met eigen ogen heeft gezien en met eigen oren gehoord. Er zal komen een dag en het bloeiendste en boeiendste leven zal een zaak geworden zijn van horen zeggen.

Het theater van ome Jopie Kroonenberg is niet een doodgewone bioscoop, zoals er dertien in een dozijn gaan. Wie het om films te doen is, kan overal terecht, op de Herengracht, in de Hollandia, of naast de Tip Top in de Rembrandtbioscoop, waar ze voorstellingen geven met zevenhonderdneuentachtig vervolgen. Of hij kan op de Reguliersbreestraat bij Bram Tuschinski klant worden.

Officieel heet de Tip Top een bioscoopthe

ater, maar omdat ome Jopie zelfkennis bezit, vergist hij zich nooit in de overdadige smaak van zijn publiek. Dat is, zo gezegd, niet tevreden met één kopje thee; het wil er chocola bij, en mangelen en daarna veel fruit, een hele uitstalling. De programma's van ome Jopie beginnen eerst met muziek. Smeltende ouverture's uit bekende opera's, die iedereen kan meezingen. Kol Nidrei heeft een vaste plaats in het repertoire. Daarna komen de operazangers. Joodse zangers vooral. Die wil iedereen horen en zien. Ome Jopie bouwt om zo'n zanger een hele voorstelling, met veel roze licht en blauwe weerschijn op de lovertjes en glimmertjes van het decor. Dan komen de komieken, die complete revue's opvoeren, berstens vol geëxtemporeerde woordspelingen. En ja, dan komt ten slotte de film. Ome Jopie laat de hele wereld afsnuffelen naar bijzondere films voor zijn theater, 'Dybuk' en 'Jiddel mit d'fiddel'. Max tak speelt in de Tip Top viool, en Meyer Hamel zingt er liedjes bij een gitaar. Isidoor Zwaaf, die geniale sjalksnar, provoceert lachkrampen, Michel Swaab en Bep-pie Mouton (Beppie Schaap) treden er op. Stella Fontaine (Saartje Kanes) geeft er gastvoorstellingen. Louis, Heintje, Henriëtte en Hakkie Davids en Wijntje Poons treden er voor het voetlicht. Malowitz, Meyer Blitz, de telepaat en Iessie Romeijn, de hypnotiseur, noem maar op, alles wat een Jiddische naam heeft in de wereld van de kunst, komt vroeg of laat naar de Tip Top. De artiesten zeggen: 'Zulk dankbaar publiek, dat vind je nergens,

Halverwege de sloop in 1953, naar de Jodenbreestraat gezien

in de hele wereld niet'. De middagvoorstellingen in de Tip Top zijn meer bestemd voor de huismoeders in de buurt. Als de gezegende kinderen na het middageten weer naar school zijn, zeggen de buurvrouwen tegen elkaar: 'Kom, ik ga een paar uurtjes naar de Tip Top. 'n Mens moet toch afleiding hebben'. Er wordt geroddeld, dat de huismoeders de emmers met water meenemen naar de bioscoop om tijdens de film de aardappelen voor het avondeten te schillen.

Maar wie kan piepers jassen met het licht uit? Er wordt ook beweerd, dat de Tip Top de kersause mangelenbioscoop (Curçaouse amandelen=pinda's) is en dat na de voorstellingen de vloer bezaaid is met lege pindadoppen. Maar laten ze eerst eens gaan vragen aan Jac. Veerman, de directeur van de Cinema Royal op de Nieuwendijk, wat hij na elke voorstelling op de vloer vindt, voordat ze het theater van ome Jopie in opspraak brengen....

Op 22 februari 1941 werd de eerste razia in Amsterdam in dit theater en in deze buurt gehouden. Op last van de

Duitse bezetter werd de bioscoop 4 juni 1942 gesloten. Het theater werd daarna als alternatieve opvang gebruikt naast de Hollandsche Schouwburg. In de hongerwinter werd het gebouw illegaal gestript en van brandbaar materiaal ontdaan. Na de oorlog bleken er van het pand alleen nog enkele muren overeind te staan. In 1947 werd er nog een aanvraag ingediend om de bouwval te mogen verbouwen tot matrassenfabriek, maar uiteindelijk werd het pand in 1953 gesloopt om verbreding van de Jodenbreestraat mogelijk te maken.

Verdwenen en bestaande bioscopen in Amsterdam

De serie PDF-documenten bestaat uit vier delen. Klik op de onderstaande omschrijvingen om die delen te openen.

- Inleiding, geschiedenis van de cinematografie en bestaande bioscopen
- Verdwenen bioscopen tot 1918
- Verdwenen bioscopen na 1918
- Biografiën markante figuren uit de bioscoopgeschiedenis

De afbeeldingen circuleren allen op internet. De samenstellers hebben hun best gedaan geen beeldrechten te schenden. Bent u van mening dat dit toch is gebeurd gelieve u dit via [deze link](#) bekend te maken. De afbeelding zal dan verwijderd worden.

naar een idee van:

Bram Huyser

beeldredactie en opmaak:

Theo Bakker

html-versie: <http://www.theobakker.net/bioscopen1.html>

Passage Bioscoop 1919-1959

Op 3 april 1919 opende op de Nieuwendijk 186 een nieuw gebouwd bioscooptheater onder de directie van Herman Bollongino. Het gebouw was ontworpen door de architecten J. van Schaik en J.J. Wortel; het theater telde 450 stoelen. In 1931 nam Abraham Tuschinski de bioscoop over en startte in datzelfde jaar een ingrijpende verbouwing onder leiding van de architect Jan Duiker. Ook dit theater zal door de bezetter geconfisqueerd zijn, net als alle andere Tuschinski theaters. Gegevens daarover ontbreken echter. In 1945 nam Tuschinski Theaters de leiding over de bioscoop weer over tot de sluiting op 3 september 1959.

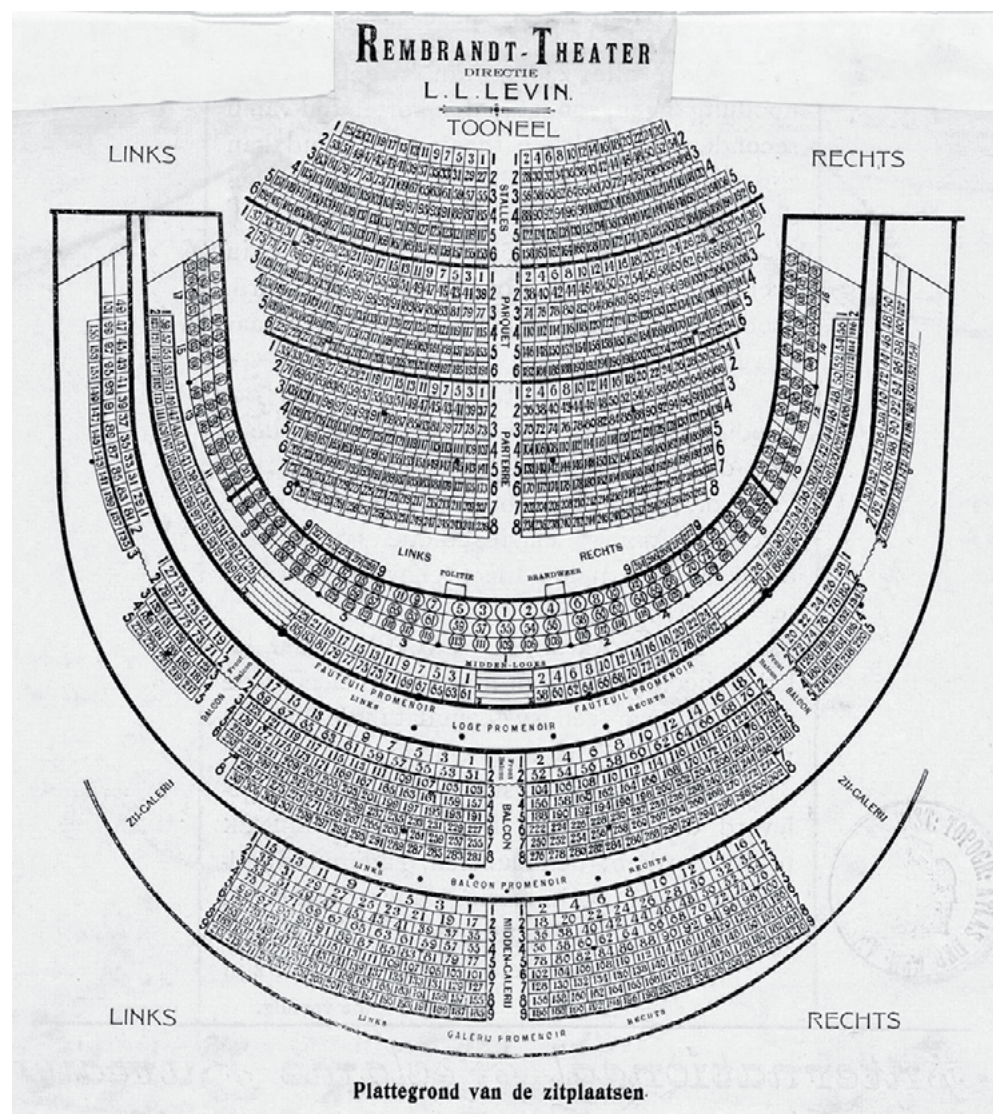
Klik onderstaande afbeelding voor een eigen film van Passage.

Rembrandt Theater 1919-1943

Op het Rembrandtplein 19 stond al sinds 1902 een variététheater met 1200 stoelen, waar incidenteel wel eens film gedraaid werd. Het Rembrandt Theater werd naar een idee van Matthijs Broekhuizen (De Kroon, 1898) en een ontwerp van de architecten Evert Breman en Willem Molenbroek in recordtempo gebouwd: van fundament tot dak in 65 dagen en tussen de eerst paal en het eerste optreden net vier maanden! De eerste directeur, Leo Levin, bracht variété met bijvoorbeeld Nap de la Mar en een nog heel jonge Buziau. Het succes was matig en in 1904 pleegde zijn dirigent Max Gabriël een coupe door de eigenaren (AEM) te overtuigen er een operettetheater van te maken. Levin ruimde het veld en het theater

*Boven: Het Rembrandt Theater in 1920, net na de verbouwing tot bioscoop.
Links: De Passage bioscoop op de Nieuwendijk 186 in de jaren '20.*

Boven: Het Rembrandt Theater ging in 1902 van start als variététheater en na 1904 als operettetheater. In opdracht van de UFA filmfabriek die het in 1919 kocht werd het verbouwd tot uitsluitend bioscoop.

Rechts: De verbouwing door de UFA in 1937 veranderde het beeld van het Rembrandt Theater zo spectaculair dat tot vandaag de mening bestaat dat het een nieuwbouw was

werd verder bespeeld door Duitse operettegezelschappen, onder leiding van Gabriël. Hiermee werd een Duits stempel op het theater gedrukt dat het niet meer kwijt geraakt is.

In het kader van de inspanningen die de Duitse UFA filmfabriek zich getrooste om een weerwoord te bieden op de grote invloed die Hollywood op de totale filmindustrie kreeg, liet dat bedrijf het theater overnemen door de eerder gesignaleerde vertegenwoordiger in Nederland, Neerlandia NV. Vanaf dat moment werd het Rembrandt Theater een bioscoop waar ook nog wel eens een variétéartiest op het podium kwam. De eerste voorstelling in deze nieuwe constellatie was op 12 september 1919. Begin 1922 vonden in een verbouwing tot echt bioscooptheater een aantal aanpassingen plaats.

In 1937 werd het theater nog eens, en nu ingrijpend verbouwd, zodat niemand het gebouw nog herkende. Bij die gelegenheid vond de UFA het ook niet meer nodig een stroman in te zetten en nam het theater onder eigen naam over. De bekendste directeur uit die

tijd was Herman Bollongino. De heropening van het vernieuwde theater (met toch nog 1110 stoelen) was op 27 november 1937.

Al in de vooroorlogse jaren werd het Rembrandt Theater een propagandabioscoop van de Duitsers, zeer tot ongenoegen van bijvoorbeeld het Anti-Oorlogscomité. In 1933 werd *Morgenrot* gedraaid, een regelrechte verheerlijking van de Duitse oorlogsmachine. Al vóór de première op 17 maart 1933 deelt het Anti-Oorlogscomité manifesten uit waarin de film een *directe ophitsing tot een nieuwe volkerenmoord* werd genoemd. In de bioscoopzaal werd geprotesteerd tegen de film en tegen Hitler. De dag erop werden er stinkbommen in de zaal gegooid en tijdens een volgende voorstelling probeerde een jongeman het Rembrandt Theater in brand te steken. Op 21 maart 1933 besloot de NBB de film in het hele land uit roulatie te nemen.

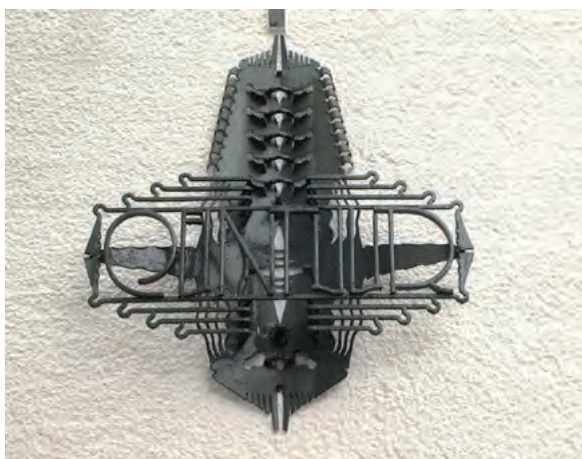
Tijdens de bezetting werd het theater een belangrijke propaganda-bioscoop van de nazi's. In de nacht van 25 op 26 januari 1943 legden leden van verzetsgroep CS-6 een brandbom in het theater, waardoor het volledig verwoest werd. Tot 1966 stond achter een geïmproviseerde façade het onderstuk nog lelijk te zijn; toen werd dat door Maup Caransa vervangen door zijn nieuwe Caransa hotel. In 1973 zullen we in de winkelgalerij, die in het onderstuk van café De Kroon op nr. 17 ingericht werd, bioscoop Saskia nog tegenkomen, die eindigde als pornobioscoop Climax (zie pag. 142).

Boven: Het Rembrandt Theater daags na de brandstichting in 1943 door de verzetsgroep CS-6. Dat was niet alleen het einde van de nazipropagandabioscoop maar ook van het Rembrandt Theater.

Victoria 1920-1922

Deze bioscoop op de Nieuwendijk 192 was de tweede in Amsterdam van Gerardus van Royen, na de Witte Bioscoop. Het was een behoorlijk groot theater met 900 stoelen en een compleet orkest onder leiding van Dick Groeneveld. De openingsvoorstelling was op 24 november 1920 en het onvoorziene einde kwam door een fatale brand in de nacht van 17 op 18 maart 1922, na de première van *De Jantjes*. De bioscoop werd niet meer herbouwd; in de jaren erna zat o.a. Ruteck's in het pand.

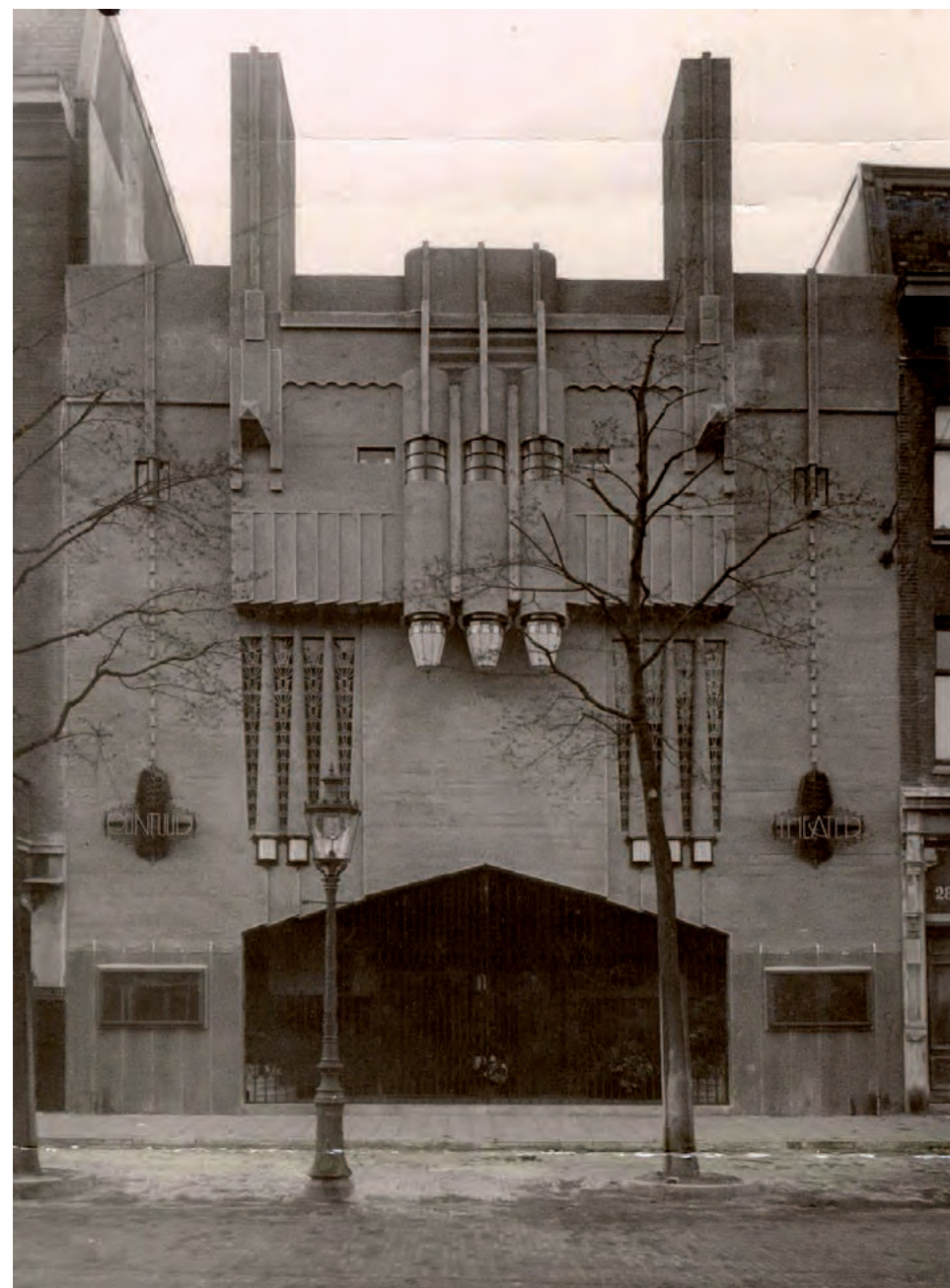
Ceintuur Theater 1921-1976

Op 2 april 1921 opende J.J. Otter (NV Verenigde Bioscopen) op de Ceintuurbaan 282-284 een nieuwgebouwde bioscoop met 500 zitplaatsen. De architecten waren Gerrit A. van Arkel en Willem Noorlander. Deze laatste kwamen we bij nieuwbouw van bioscopen al

eerder tegen en komt ook hierna nog aan bod. De (betonnen) gevel heeft een fraaie en consequent doorgevoerde art-deco versiering. In 1949 werd er nog eens verbouwd.

In 1926 nam Gerardus van Royen de bioscoop over en tot 1968 bleef het theater via de gebruikelijke constructies familiebezit van

Boven: Smeedijzeren versiering aan de gevel van het Ceintuur Theater.

Rechts: Het Ceintuur Theater op Ceintuurbaan 282-284, kort na de bouw 1920-'21.

de Van Royens. In dat jaar nam City Theater NV het Ceintuur Theater over, die het eind 1976 sloot.

Het Nederlands Architectuur Instituut over Willem Noorlander: *Het fraaie Ceintuur Theater heeft Noorlanders naam als bioscoopbouwer definitief gevestigd. Amsterdamse School kenmerken, zoals verspringende gevelonderdelen en Art-Deco elementen (de sculpturale, kokervormige lamppartijen en de torenachtige elementen) sieren de gevel. De naam van de bioscoop werd in Art-Deco siersmeedwerk op de gevel aangebracht. De films konden op het grote vlak in het midden worden aangekondigd.*

*Rechts: Cinema Royal, niet lang na de opening, nog zonder de enorme aankondigingsborden
Onder: Het interieur van het Ceintuur Theater, niet lang na de bouw en gezien vanaf het balkon.*

Cinema Royal 1922-1976

Cinema Royal was een bioscoop op de Nieuwendijk 154-156. Op 8 februari 1922 werd de bioscoop geopend met Jean G. Ehrenfeldt als eerste directeur en aandeelhouder van de Cinema Royal NV. De bioscoop werd gebouwd in 1921-'22 naar een ontwerp van de

architecten Harry Elte en Gerard Mastenbroek. Voor die tijd was het een groot theater met 1400 plaatsen. De voorgevel bevatte siermetselwerk en glas-in-lood-ramen. Het interieur werd in 'oosterse stijl' aangekleed. De gevel was voor het grootste deel uit baksteen opgetrokken en sober gehouden, al waren er wel versieringen aangebracht. Ook de grote zaal kenmerkte zich door eenvoud en soberheid. Weekblad Het Leven schreef enthousiast: "Het balkon is als een schouwburg apart, een geweldig stuk ruimte. Fraaie elektrische kronen geven bij de pauze een voornaam, en toch rustig licht". De interieurinrichting was geleverd door De Bijenkorf. Mastenbroek zou later als zelfstandig architect nog de bioscopen Scala en Corso in Amsterdam ontwerpen.

Jan Roosenkrans, operateur en later chef-operateur van Royal, had

Boven: De zaal van Cinema Royal bij de opening.

Het NOTO filmsysteem (door Joost Groeneboer)

Na een lange, moeizame bouwperiode, opent Cinema Royal op 8 februari 1922 haar poorten, 's middags voor de pers en 's avonds voor genodigden. De bioscoop krijgt vóór die tijd al gratis publiciteit: volgens de streng gereformeerde heer Stokvis van de gemeentelijke filmkeuring laat de openingsfilm onzedelijk gedrag zien en mag hij alleen vertoond worden aan personen van achttien jaar en ouder. Na het voorprogramma en de pauze start chef-operateur J.A.J. de Bie de film en zet een vierentwintig man sterk orkest, onder leiding van de Duitse kapelmeester H.E. Riemann, de eerste maten in. De film die zij begeleiden is MISS VENUS, een filmoperette in vijf bedrijven. Behalve het orkest werken ook enkele populaire zangers en zangeressen mee aan de muzikale illustratie. Hiertoe hebben de dames Yvonne Bonsang, G. Jansen en Anny Hofman en de heren Harry Boda, Raf en Jaques Kapper naast een koor plaats genomen aan de zijkant van het toneel. Wat betreft de begeleiding van MISS VENUS is vooral het gebruik van een nieuw procédé interessant, het zogenaamde Noto-Film-Systeem, uitgevonden door regisseur Ludwig Czerny en de componisten Tilmar Springeveld en Hans Ailbout. Het systeem werkt als volgt. In het onderste gedeelte van het geprojecteerde beeld is over de halve breedte een opening vrijgelaten waarin de muziek in notenschrift wordt vastgelegd. Bij de vertoning van de film ziet de kapelmeester de noten zodoende voorbijkomen, terwijl een streep in de opening aangeeft hoever het orkest gevorderd moet zijn om volledig synchroon met het vertoonde beeld te lopen. Het systeem vereist de uiterste concentratie van een kapelmeester. Met het ene oog moet hij het orkest, de zangers en het koor in de gaten houden, terwijl zijn andere oog op het voorbijtrekkende notenschrift gericht is. Ten behoeve van de kapelmeester heeft men in Cinema Royal een 'zoemerverbinding' aangebracht naar de filmcabine. Hugo Riemann moet zich hiervan bedienen op momenten dat film en muziek niet meer synchroon lopen. Tweemaal drukken betekent dat de operateur de film langzamer moet laten lopen. Drukt de kapelmeester drie keer, dan wordt van de operateur het tegenovergestelde verlangd.

Het publiek reageert enthousiast op de openingsfilm. Na enige tijd blijken de toeschouwers de muziekband niet meer op te merken en zingen zij mee met de liedjes uit de filmoperette, waarvan de door Jac. van Biene in het Nederlands vertaalde teksten staan afgedrukt in het programmaboekje. Na afloop verschijnen de regisseur Ludwig Czerny en zijn echtgenote Ada Svedin, die in MISS VENUS de vrouwelijke hoofdrol vertolkt, op het toneel om een bloemenhulde in ontvangst te nemen.

wel wat kritiek op het gebouw en memoreerde dat de vijf of zes palen in de grote zaal het zicht belemmerden. Het publiek liet zich er bij goede films zeker niet door weerhouden. Het Algemeen Handelsblad constateerde op 19 februari 1922 voldaan dat, “alle malaise ten spijt, dit is een zaal geheel in bronstint gehouden”. Cinema Royal richtte zich op de buurtbewoners, voornamelijk mensen uit de lagere inkomensgroepen (kleine middenstanders en arbeiders, ofwel *petjespubliek*). Door de lage entreprijzen konden velen het grote volkstheater bezoeken en waren de recettes hoog. De directeuren van Royal waren echte zakenlieden. Zo memoreerde directeur Nathan Bierman in een interview bij het twaalf en half jarig bestaan in september 1934 in *Het Volk*: We hadden drie rangen -eerste, tweede, derde -maar als het liep dan maakten we alles eer-

ste. Zaten ze van achter tot op de voorste rij allemaal eerste à tachtig cent. Kinderen? Twee op één stoel. In het theater werden in de pauze voorstellingen op het toneel gegeven van allerlei soorten artiesten, zoals jongleurs, acrobaten, zangers en complete orkesten. In 1926 kwam de organist Bernard Drukker naar Cinema Royal en bespeelt daar het concertorgel. Van 1925 tot 1932 begeleidt hij honderden films. Na de komst van de geluidsfilm blijft hij nog een paar jaar aan als begeleider van variétéartiesten en ook verzorgde hij het wekelijkse *community-singing* in het theater. In 1976 sloot de bioscoop en veranderde in een markthal. Na een brand op 30 december 1978 is het complex afgebroken.

Boven: Drukke op de Nieuwendijk als in de Royal een interessante film draaide.
Links: De zaal van Cinema Royal in 1976, het jaar van de sluiting.

National Theater 1922-1965

Op het adres Linnaeusstraat 20, waar tot dan een sociëteitsgebouw gestaan had, opende op 16 december 1922 het Nationaal Theater, een bioscoop met 300 zitplaatsen. Het was een ontwerp van de architecten Oosterbaan en Elings. De eerste directie werd gevormd door C.A.H.F. Hinke, die daarna nog drie bioscopen in Amsterdam zou openen. Deze buurtbioscoop hield het vol tot 4 maart 1965 en ging toen dicht. Het adres is bekend geworden als de plek waar Theo van Goch in 2004 voor de deur vermoord werd.

Olympia 1928-1965

In december 1928 opende in de Bellamystraat 49 bioscoop Olympia van de familie van Royen. Het gebouw met 309 stoelen was een onder leiding van architect Th. Philippi verbouwde paardenstal van Van Gend & Loos. De eerste directeur werd Bart Ottema, opgevolgd door diverse familieleden, tot er in de oorlogsjaren een Duits stempel op het theater kwam te staan. In 1945 nam de familie Ottema en directeur A.H. van der Linden de leiding weer over tot de bioscoop in augustus 1965 sloot. Het filmdoek van Olympia moest aanvankelijk nat gehouden worden om het doek doorschijnend te maken. De filmprojector stond namelijk achter het filmscherm. De bioscoop had in de buurt de bijnaam *de plump*. Hier een jeugdherinnering, waarschijnlijk uit de oorlogsjaren: *Het was een goedkoop buurttheater en er werden vooral slechte cowboyfilms vertoond. In de zaal bevond zich geen filmdoek, maar een helwit geschilderde rechthoek op de stenen muur diende als alternatief. Op warme zomeravonden zag je, als de zaal vol was, het condenswater langs de projectiewand naar beneden sijpelen. Wij gingen als 14 á 15-jarigen voornamelijk naar de Olympia om keet te trappen; de ver-*

toonde films hadden minder onze aandacht. Er liep daar tijdens de voorstelling een vreemd mens rond met een blad chocoladerepen, pindabrokken en frujetta. Ze schreeuwde dan in een brabbeltaaltje “faine sjoekoelade, piendareeps, schnoeproelletjes”. Het gebouw is nu moskee en Turks cultureel centrum.

Rechts: Voormalige bioscoop Olympia in de Bellamystraat 49, nu Turks cultureel centrum.

Astoria 1929-1966

Aan het Mosplein 18 in Noord opende op 17 mei 1929 bioscoop Astoria. Het in baksteen opgetrokken gebouw naar ontwerp van Willem Noorlander was onderdeel van een complex met winkels en woningen (zie foto hieronder). De bioscoop telde ruim 500 zitplaatsen, waarvan er in 1938 nog 100 bijkwamen door uitbouw van het balcon. De directie werd gevoerd door C.R. Hensel en J.J. Otter. Hensel verdween in 1936 naar de Odeon Zeeburgerstraat, maar Otter bleef verbonden aan de Astoria, na 1937 via zijn exploitatie-maatschappij Charlottenberg NV en na zijn overlijden vertegenwoordigd door zijn beide dochters. In 1946 werd de bioscoop nog eens verbouwd maar in 1966 wierp men de handdoek in de ring en sloot het theater. Hierna werd het een supermarkt.

Ooster Theater/Bio 1930-1975 zie pag. 129

Huize De Liefde/Cinema Room 1932-1974

Het kerkbestuur van de Parochie van de H. Nicolaas en Barbara “De Liefde” aan de Bilderdijkstraat verwierf in 1931 een voormalig kantoorgebouw aan de Da Costakade 74-102. Het gebouw was in 1903-'04 gebouwd als kantoor/pakhuis voor wijnhandelaar Ferwerda & Tieman. Architect Karel Tholens kreeg opdracht het gebouw geschikt te maken als onderkomen voor het parochiehuis. Het interieur onderging een ingrijpende verbouwing, waar een toneelzaal in het souterrain onderdeel van was. Deze zaal telde 340 stoelen (later uitgebreid tot 372) en was voorzien van een bioscoopcabine met een Zeiss geluidsfilmprojector. Op zondag 18 september 1932 is het parochiehuis in aanwezigheid van pastoor D.J.J. de Kok fees-

*Boven: Huize De Liefde oversteeg als bioscoop zijn oorsprong als patronaatsgebouw.
Links: Het Astoria Theater op het Mosveld.*

telijk in gebruik genomen. Alhoewel de programmering leek op die van andere bioscopen, bleef het natuurlijk wel een initiatief van een kerk. De filmkeuring werd door het bestuur nog eens heroverwogen en tijdens voorstellingen beschikte de zaal over 'zedelijkheidsverlichting'. In de pauze werd roomijs verkocht: '[zoo'n beker voor 15 cent](#)'. Op den duur werd het vooral een rooms zalenverhuurbedrijf, met naast de filmvoorstellingen vergaderingen en evenementen. In 1968 vond nog een verbouwing plaats, wat niet wegnam dat eind 1969 de bioscoop sloot. Als **Cinema Room** werd nog een doorstart geprobeerd, maar ook dat stopte in 1970. De parochie zag zich gedwongen het pand te verkopen. In 1974 werd het in de ge-

Boven: Alhambra op de Weteringschans (zie ook de foto uit betere dagen op pag. 69).

bruik genomen door twee onderdelen van de Theaterschool. Het laatste onderdeel, de dansschool verliet het pand weer in 2007. Na een paar jaar leegstand werd het gekocht door de idealistische multimiljonair Alex Muller (Uitzendbureau Unique) die Huub Oosterhuis de kans wilde geven hier zijn nieuwe droom te verwezenlijken. Door het architectenbureau van Wiel Arets werd het complex opnieuw ingrijpend verbouwd. Bij de ontwikkeling van het concept en de programmering speelde journalist en cultureel manager Joost Divendal een enthousiaste rol. In 2010 verhuisde Oosterhuis' studentekkerlesia van De Rode Hoed naar *De Nieuwe Liefde*.

Alhambra 1933-1977

Op 8 december 1933 werd op de Weteringschans 134 onder auspiciën van o.a. Cinema Royal NV het bioscooptheater Alhambra geopend. Het pand was de voormalige diaconieschool van de Nederlands Hervormde Gemeente. Het werd begin 1933 door architect Philip A. Warners verbouwd tot zalencomplex Dorado, waarbij in de vroegere aula een bioscoop opgenomen werd. Voor de opening van Alhambra in december was er al weer verbouwd en na overname in 1936 van de onderneming door Ambio NV (MGM zou daar een vinger in de pap hebben) kwam het accent helemaal op de bioscoop te liggen, met een veel grotere zaal (485 stoelen, geen balkon) tot gevolg. Na de oorlog werd het theater ingelijfd bij de Tuschinski Theater NV, die het gehele interieur van de bioscoop in 1947 vernieuwde. De portier liep in een blauw-grijs uniform en ook de bedrijfsleider en zaalchef liepen uniform in donkerblauw kostuum met wit pochet en uniform kapsel met middenscheiding. Boven de entree was een enorme ruimte gereserveerd voor een aankondigingsbord, dat steevast door Luhlff verzorgd werd. Omdat de Alhambra een *long-run* theater was, waar de films vele we-

ken liepen, kon van die borden werk gemaakt worden (zie foto pag. 69). Als er een nieuwe film aangekondigd werd reed Luhlif het nieuwe bord voor en lag het verkeer even stil. Het verhaal gaat dat de tram dan stopte om de passagiers de gelegenheid te geven te kijken welke acteurs deze keer vereeuwigd waren. In 1972 werd de foyer en de kegelbanen in de kelder omgetoverd in Alhambra 2, wat het aantal stoelen op 700 bracht. In 1995 ging Alhambra met de rest van Tuschinski Theater NV over in Pathé Theatres, dat in 1997 dit theater sloot en liet afbreken. De naam leeft voort in de vervanging: appartementengebouw *Alhambra Residentie*.

*Rechts:
Bioscoop Vic-
toria was een
uitgesproken
buurtbioscoop
van de REMA NV
van Van Royen.*

*Links:
Ook bioscoop
West-End in de
Jan Evertsen-
straat 18 was
zo'n buurtbio-
scoop van het
REMA-concern.*

West-End / Ambassade 1933-1970

Deze bioscoop, de eerste jaren onder directie van vader en zoon Hinke, was er een in de reeks van REMA NV van Van Royen en werd geopend op 20 december 1933. De architecten van de nieuwbouw waren Gulden & Geldmaker. Het werd een smal, diep pand waarvan de voorgevel bekleed was met bruine keramische tegels. Deze buurtbioscoop telde 373 stoelen, sloot eind 1961 om begin 1962 weer te openen als Amabassade. In 1970 viel ook voor deze doorstart het doek.

Victoria 1934-1976

Aan de Sloterkade 162 opende op 23 november 1934 bioscoop

Victoria de deuren. Het was een initiatief van de REMA NV van de familie Van Royen. Het gebouw werd ontworpen door architect Anton Hamaker; de bioscoopzaal telde 615 stoelen. De financier was de eigenaar van Cinema De Munt in de Kalverstraat.

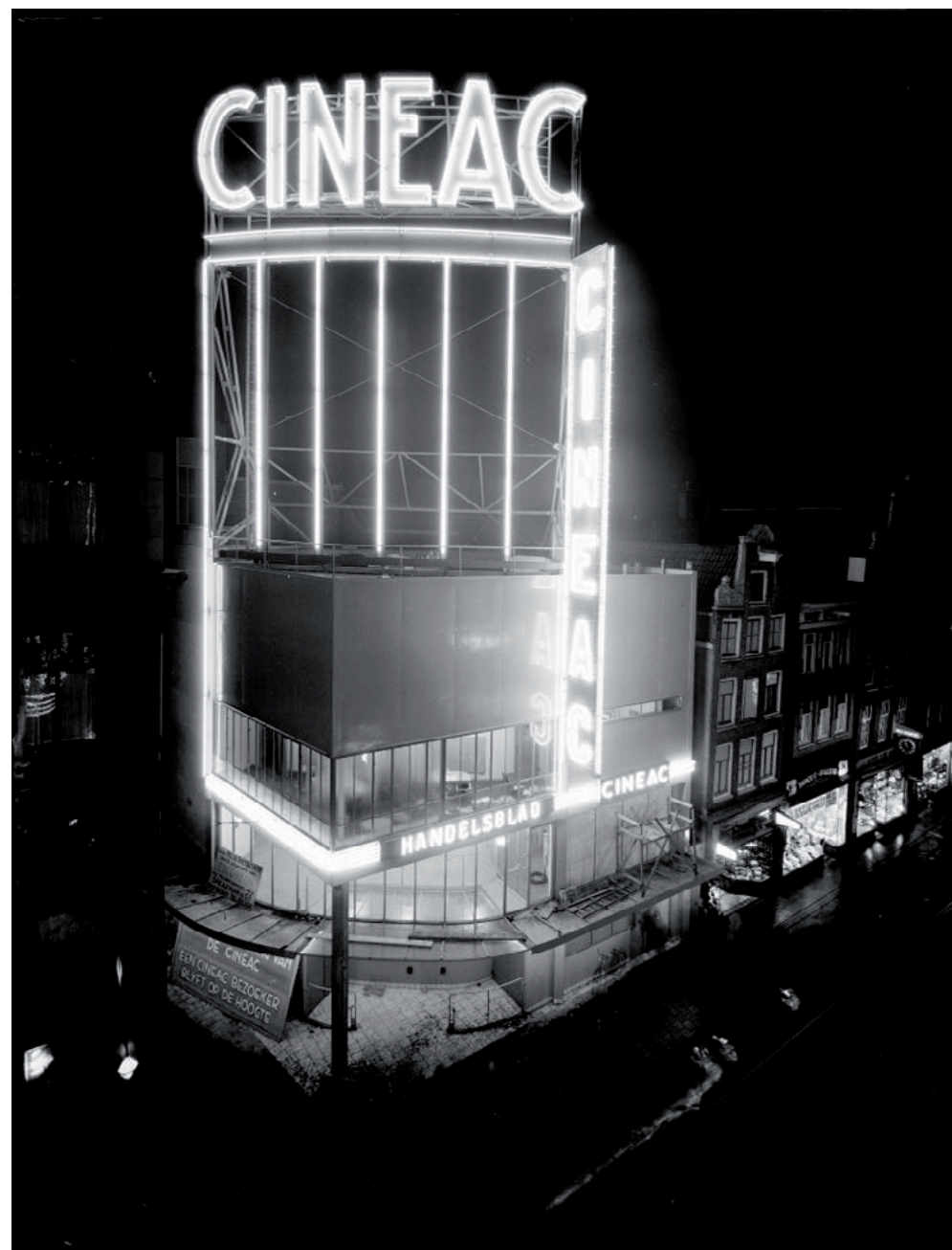
Op 12 augustus 1976 werd de laatste filmvoorstelling gegeven en sloot deze buurtbioscoop. In 1988 werd het gebouw afgebroken.

De Victoria is voor mij de mooiste bioscoop waar ik ooit binnen ben geweest. Alleen al het feit dat de portier, met glimmende knopen en tressen op zijn jas een lichte buiging maakte als je binnen kwam was al een wonder op zich. Hoe oud was ik helemaal, zestien of zeventien jaar. Gone with the wind heb ik daar zeker zeven keer gezien, op een veel te klein scherm....

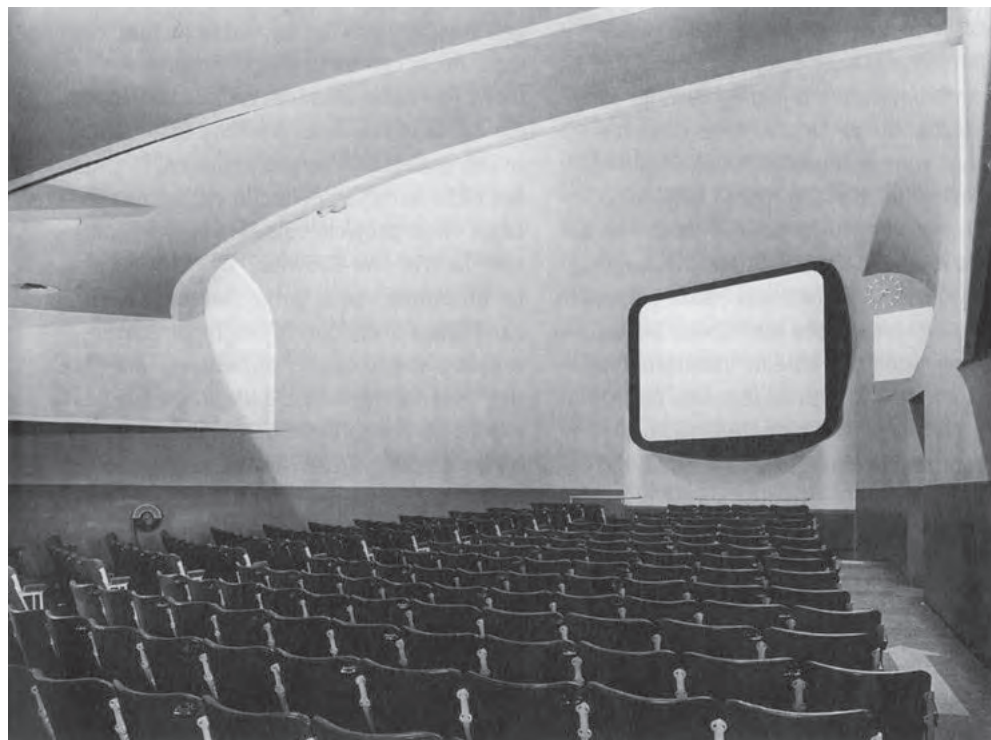
Cineac 1934-1996

Met deze bioscoop komen we aan een bijzondere formule: de journaalbioscoop. Cineac is een samentrekking van *Cinéma d'Actualité*. Afgezien van een duplicaat aan het Damrak – de ombouw van Capitol tot Cineac Damrak – bleef het ook bij dit experiment. Op het grondstuk van het voormalige Café de la Paix, Reguliersbreestraat 31-33, werd Johannes (Jan) Duiker uitgenodigd een bioscoop te ontwerpen, helemaal toegesneden op doorlopende voorstellingen van ongeveer een uur. Het zou een der laatste werken van Duiker worden; oktober 1934 ging de bioscoop open en februari 1935 overleed de gevierde architect (Zonnestraal, Openluchtschool). Het beschikbare grondstuk was grillig van vorm en bepaald niet ideaal voor de bouwstijl waarin Duiker werkte: Het Nieuwe Bouwen, een Nederlandse variant van het Functionalisme.

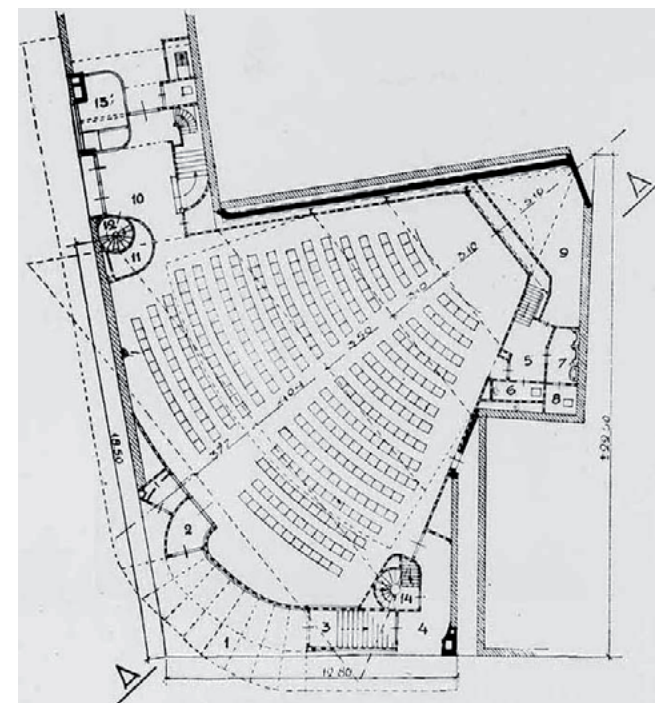
Rechts: Bovenop de eigenlijke bioscoop stond nog eens een even hoge constructie met lichtreclame en de naam in letters van 350cm hoog, die tot ver in de omtrek boven de bebouwing uit te zien was. In de letters al was 80 meter glasbuis verwerkt.

Verder hoefde het gebouw niet hoog te zijn maar wilden de geldschieters wel dat het pand tot ver in de omtrek waarneembaar zou zijn. Duiker loste alle problemen op een manier die het gebouw tot nationaal monument maakte. Duiker bouwde in staal en glas, zo rank en doorzichtig als maar mogelijk was. Niet zo geschikt voor een bioscoopzaal, die donker moet zijn. Daarom lag de projectiecabine aan de straatkant, zwevend boven de terugvallende entree met kassa, totaal van glas en gesteund door één ranke zuil. De zaal had een eivormige plattegrond en aan die associatie hielp het plafond ook mee. Ongewoon was het hoogteverschil van de zaalvloer. Die liep omhoog in afwijking van de amfiteateropstelling die bij bioscopen gebruikelijk geworden was. Er was eenrichtingverkeer

ingesteld op de ruime looppaden, aangegeven door pijlen op de vloer. Men kwam binnen via de ingang aan de Reguliersbreestraat en ging naar buiten door de zijuitgang in de Regulierssteeg. Allebei via lichtsluizen! De zaal hoefde niet verlicht te worden, omdat het heldere scherm continue beeld ver-

toonde hetgeen voldoende was om de zaal te verlichten voor de constante doorstroom van bezoekers. De verlichtte klok, rechts van het scherm, drong aan op het verlaten van de bioscoop als je 'uur' niet was en eerlijk gezegd was een journaal nu ook weer niet zo interessant dat men behoefte had aan een onmiddellijke reprise. Voor de zich vervelende jeugd liep er ook nog een suppoost rond die een beetje oplette. Ouvreuses waren onnodig, bij gebrek aan besproken plaatsen; je ging zitten waar plaats was. In de zaal liep je voorlangs naar de uitgang, onder het scherm door naar het linkerpad dat alleen voor uitgaand verkeer bestemd was. Kortom, geen bioscoop voor een avondje uit, maar voor een tussendoortje.

Links: De zaal van Cineac Reguliërsbreestraat in 1939.

Rechts: De plattegrond van de Cineac; onder is de Reguliersbreestraat

In 1969 had de televisie het niet alleen van de bioscoop in het algemeen gewonnen, maar zeker van de journaalbioscoop. Cineac schakelde over op 'normaal' filmtheater. Gelijktijdig begon de verloedering van het

gebouw. Om een of andere duistere reden kon de projectiecabine niet meer doorzichtig zijn en werd die op een belabberde wijze afgeplakt. Door gebrek aan onderhoud moest in 1983 de staalconstructie van de lichtreclame verwijderd worden en stond het bioscoopgebouw opeens als een onthoofde dwerg tussen de overige bebouwing.

In 1991 werden achtereenvolgens Cannon, MGM en Pathé eigenaar van Cineac en in 1992 werd dit een '**riksbioscoop**', in navolging van de '**dollarbioscopen**' in Amerika. De Cineac was de eerste met deze formule in Nederland maar er volgden snel anderen. Er werden films vertoond van minstens een half tot een heel jaar oud.

In 1994 vond Maup Caransa het tijd worden zich met Cineac te bemoeien en in april 1995 betekende dat het einde van de bioscoop. Een doorstart in welke vorm dan ook was onmogelijk door het concurrentiebeding waarmee de bioscoop verkocht was. Na veel losse flodders viel de keuze op een nachtrestaurant volgens de Planet Hollywood formule. Niemand minder dan architect Cees Dam mocht binnen de richtlijnen voor rijksmonumenten proberen hier een luxe uitgaansgelegenheid van te maken. Hij is daarbij grandioos door het ijs gezakt...

Boven: Planet Hollywood in de voormalige Cineac Reguliërsbreestraat.

Rechts: Het Hallen Theater in de Jan van Galenstraat, kort na de opening.

Hallen Theater 1936-1979

Aan de Jan van Galenstraat 41 opende de familie Van Royen hun zoveelste bioscooptheater. De architect was Karel J. (Dick) Greiner en voor de exploitatie werd de aparte Hallen Theater NV opgericht met allemaal leden van de Van Royens in de leiding. De opening van het theater met 640 stoelen was op 26 oktober 1936.

Toen Van Royen (REMA) eind jaren '60 zijn bioscopen aan City Theater NV overdeed bleef de Hallen buiten de deal en werd verder door de familie bestuurd. Tot 30 oktober 1974, toen ook voor de Hallen het einde kwam. In de voormalige bioscoop vestigde ex-haringverkoper Joop Steenberghe in 1976 zijn groothandel in DHZ-producten en vloerbedekking (Vinylon), de bakermat voor de Kwantum Hallen-formule. Een deel van het gebouw werd later ook als Kwantum-winkel ingericht.

Archipel/Odeon Theater 1934-1968

Naast de Funenkerk op de Zeeburgerstraat 6, op de voormalige Muiderschans, opende de firma De Bos en Holl bioscoop Archipel met 600 stoelen. Daar draaide op 1 april 1934 de eerste film. In november van dat jaar ging het theater tijdelijk dicht om in december als **Odeon** weer open te gaan onder een nieuwe directie (o.a. J.J.Otter en C.R. Hensel, die we beiden eerder tegenkwamen). Na 1938 kwam de bioscoop onder beheer van exploitatiemaatschappijen, vanaf 1951 de Pacific Filmmij. NV, die zich ook met de Hollandia/The Movies bestierde. Dat bedrijf sloot de bioscoop op 12 juni 1968. De ruimte werd ingenomen door ijzerwarenhandel Houtsma die zich via DHZ-markt op keukens ging specialiseren. In 1977 werden Funenkerk en de rest van de even zijde van de Zeeburgerstraat afgebroken en vervangen door nieuwbouw.

Ooster Theater/Bio 1930-1975

Op 13 januari 1930 opende het echtpaar Godefroa het Ooster Theater aan de Middenweg 18-20. Het gebouw was in 1926 met onbekende bestemming opgetrokken door de architecten Jan Brinkman en Leendert van der Vlugt. In september 1936 sloten de Godefroa's hun theater, waarna twee Duitse immigranten (Gabbe en Schaps) in november het theater weer openden als **Bio**, nu met 527 zitplaatsen. Vanwege de dreigende oorlog vertrokken beiden resp. in 1939 en '40 naar Zuid-Amerika, waarna achtereenvolgens Lichtspel Centrum en na de oorlog Holland Film (beiden Van Royen) de exploitatie overnamen. In 1970 ging de bioscoop, met vele anderen van Van Royen, over naar City Theater NV, die de Bio in januari 1975 sloot. Bio stond bekend om zijn muziekfilms.

Rechts: De nadagen van de Bio op de Middenweg 18-20, waar nu M&S Mode is.

Thalia / Cultura / CinéTol 1942-1979

In 1926 bouwden de architecten Brinkman en Van der Vlugt (het Nieuwe Bouwen), behalve het gebouw waar in 1930 het Ooster Theater gevestigd zou worden, in de Tolstraat 160 ook een onderkomen voor de Theosofische Vereniging. Die werd in 1875 in New York opgericht met als doel om zonder beperkingen van religies en politici *een milieu te scheppen waarin ernstige mensen samen kunnen zoeken naar de zin van het leven*. De theosofie beleefde rond de eeuwwisseling ook in Amsterdam een korte bloeitijd. Een paar steenrijke volgelingen, onder wie Willem B. Fricke en de weduwe Petronella Catharina Meuleman-Van Ginkel, woonden sinds 1890 samen op Amsteldijk 76, het informele hoofdkwartier van de beweging. Vanwege de populariteit bleek al snel een gro-

Boven: De bouw van de theosofische tempel in 1926

Rechts: Een foto uit de nadagen van CinéTol in 1978..

tere vergaderruimte nodig. Hiervoor kocht de speciaal opgerichte P.C. Meulemanstichting in 1905 het hele binnenterrein tussen Amsteldijk, Lutmastraat, Diamantstraat en Tolstraat. In 1908 werd daar eerst een nieuwe houten vergaderzaal geopend, een ontwerp van H. P. Berlage. Die deed 20 jaar dienst (tot de ronde tempel klaar was die er nu nog staat) en werd pas in 1983 gesloopt om plaats te maken voor het nieuwe buurthuis van architect H. Cornelisse. Niet lang na de opening van de nieuwe tempel kwam de klad in de vereniging en liep het ledental terug. Steeds vaker moest de zaal in de Tolstraat worden verhuurd aan anderen. In 1942 eiste de Duitse bezetter het gebouw op om er bioscoop Thalia te openen. *In Thalia in de Tolstraat, daar werd zondagmiddag live muziek gespeeld, in de oorlog!* herinnerde Simon Vinkenoog zich jaren later. Voor deze gelegenheid vond een verbouwing plaats tot een echt bioscoopthe-

ater met 680 stoelen, onder leiding van architect A. J. Westerman. Na de bevrijding kregen de theosofen hun gebouw weer in handen, maar het bleef een bioscoop, eerst onder de naam Cultura (Cultura Theater NV, 1946-'54), later als Cinétol (1954-'79). Deze laatste bioscoop was bij een jong publiek snel geliefd, want exploitant Cor Koppies programmeerde er uitsluitend artistieke en cultfilms (lees de biografie van Cor Koppies op pag. 65-67). Cinétol sloot in 1979, waarna er korte tijd nog een Turkse moskee in heeft gezeten. De noodlijdende theosofen probeerden het gebouw begin jaren tachtig tevergeefs aan een projectontwikkelaar te verkopen. Dankzij actiegroep *Geen Gesol met Cinétol* staat de voormalige theosofische tempel nu op de monumentenlijst, en doet dienst als openbare bibliotheek. Overigens is er ook nog steeds een archief ondergebracht van de theosofische beweging.

Amstel Amstelstraat 1943-1945

Theater Desmet 1946-2000

Plantage Middenlaan 4A-8. Het ontwerp voor het eerste theater op nr. 8 dateert van maart 1879. In datzelfde jaar vond de bouw van de schouwburg Frascati in opdracht van Gustave Prot plaats. In 1884 volgde een verbouwing, waarbij de bestaande schouwburg werd vergroot, een nooduitgang door het perceel Plantage Middenlaan 8 werd gemaakt en in de tuin een gebouw voor decors en kleedkamers werd toegevoegd. In 1892 volgde nog een verbouwing door

*Boven: Schouwburg Frascati van en voor het toneelgezelschap van Gustave Prot & Zoon
Links: Cinétol tijdens de verbouwing tot bibliotheek -1989*

A. L. van Gendt, waarbij de voortuin van Plantage Middenlaan 4A werd overdekt tot wintertuin met deurafsluiting.

In 1927 werd het pand gekocht door J.D. Citroen, de echtgenoot van Rika Hopper, beter bekend onder zijn toneelnaam Jacques van Hoven. De gevel werd toen in art décostijl verbouwd door Jan C. Boterenbrood. In 1938 ging Citroen failliet en sloot het theater. Onder de naam Beatrixtheater zette A. Joh. Sellmeyer nog enige jaren het beleid voort. In de oorlog werd het gebouw door de bezetter aangewezen als joods theater. Van 1944 tot 1946 beleefde het theater nog een kortstondige bloeiperiode als Hortustheater, dat 4 september 1946 gesloten werd. Tot dat moment was het theater hoofdzakelijk bespeeld door toneelgezelschappen, maar drie we-

Boven: Het Rika Hopper Theater, na de verbouwing in 1928.

Rechts: Dit is het interieur van het Rika Hopper Theater in 1927. In 1979, voor de verbouwing, kon dezelfde foto gemaakt worden van bioscoop Desmet. Niets was veranderd. In 1980 zou er wel flink verbouwd worden

ken later werd het heropend als bioscoop Desmet, dat toen dezelfde zaal met 500 stoelen omvatte (zie foto links).

In december 1969 werd de foyer omgevormd tot een kleine zaal CineD met 80 stoelen. Die zaal zakte snel af naar een hard-pornobioscoop, terwijl de Desmet zich op art-house programmering richtte. De eerste helft van 1980 bleef Desmet dicht voor een grote verbouwing. De Belgische architect Jef Groote restylede de grote zaal en de voorgevel en richtte een nieuwe foyer in. Het aantal stoelen nam door de verbouwing drastisch af tot 350.

Op 13 september 2000 ging Desmet dicht om het jaar daarop te openen als Desmet Studio's. met twee TV-studio's, zes geluidsstudio's en een eigen studiocafé. Er worden dagelijks meerdere

radio- en TV-uitzendingen opgenomen of live uitgezonden. Voor de publieke omroep worden wekelijks circa 50 radio-uitzendingen of gedeelten daarvan verzorgd. Een aantal programma's is gratis toegankelijk voor publiek.

De bioscoop heeft een groot aantal eigenaren gekend, maar het langst was de Desmet's Bioscoopexploitatie CV aan het roer, van 1946 tot 1982. Dat beheerde een aantal theaters in Brabant, waar de firma in 1940 voor opgericht was door een aantal nazaten van Jean Desmet, waaronder Theo Desmet Jr. In 1970 voegde de Eindhovense Bioscope Maatschappij NV zich tot eind 1996 bij de geldschieters. Van 1955 tot 1965 bemoeide Holland Film NV (dochter van REMA NV) zich nog even met Desmet.

Zonnehuis 1949-1975

In het in 1932 gebouwde buurthuis Zonnehuis op het Zonneplein 30 in Tuindorp Oostzaan had een zaal met 440 zitplaatsen. In 1949 werd de zaal geschikt gemaakt voor de vertoning van films op enkele werkdagen en verder in het weekend. De exploitatie als buurtbioscoop eindigde in 1975; voor, tijdens en na die periode fungeerde de zaal, naast filmvoorstellingen, ook voor allerlei andere voorstellingen en bijeenkomsten.

*Boven: De zaal van het Zonnehuis in 1934, nog voordat die als bioscoop werd gebruikt.
Links: Ook al is er tweemaal aan gesleuteld, toch wijkt de gevel niet veel af van die uit 1927 (vergelijk vorige pagina).*

Flora/Flora Disney Theater 1953-1980

Nadat het Variété Flora, een onderneming van Franz Nöggerath Sr, in 1929 afgebrand was bleef in de Amstelstraat 20-28 een gapend gat achter (zie ook pag. 53). Eigenaar van Flora sinds 1928 (en van de bouwval) was Madrid NV, die we eerder als eigenaar van Cinema Centraal tegenkwamen. In 1952-'53 bouwde Steven C. Barnstijn hier een nieuwe bioscoop **Flora** met bijna 700 zitplaatsen (626 zaal en 68 loge). Er was geen balcon maar een projectiecabine boven de loge. Op de bakstenen muren rust een houten kapconstructie. Een licht gebogen projectiedoek van 12,5 bij 5 meter maakte het theater, als eerste met de Rialto en de Asta/

Boven: Bioscoop Flora op de plek van het afgebrande Variété Flora in de Amstelstraat.

Den Haag, geschikt voor de op komst zijnde cinemascope films (februari 1954: *The Robe*). Deze voorziening maakte dat Flora en Rialto premièretheaters werden voor 20th Century-Fox, mede door het installeren van 70mm projectoren in 1961. Spectaculaire films waren bijvoorbeeld *El-Cid* (20 wk), *Cleopatra* (18 wk) en *My Fair Lady* (48 wk). Met het inzakken van de bioscoopmarkt nam ook het rendement van Flora af. Na een mislukt sexfilm-avontuur werd het theater verbouwd (door Luhl!) tot **Flora Disney Theater** dat uitsluitend Disney films draaide en op 12 mei 1977 geopend werd. Na een open huis op 17 augustus 1980 sloot Flora definitief de deuren, waarmee het bioscooptijdperk in de Amstelstraat eindigde. De 70mm projectoren gingen naar een verzamelaar in Amerika. Flora was in Amsterdam de eerst bioscoop die tot disco verbouwd zou worden. Op 25 september 1980 heropende het theater als Flora Dance Palace, mét behoud van de Disney wanddecoratie en mét filmprojectie, ...*Op liefst zeven schermen tegelijk kunnen films worden vertoond of trailers... Dit alles wordt niet gedraaid op de oude Flora-installatie maar op nieuwe projectoren die volledig computer gestuurd zijn zodat een druk op de knop voldoende is om een oude James Bond-, Charlie Chaplin- of griezelfilm te laten zien* [Wiering's Weekblad, 8-10-1980].

In 1989 werd het disco IT, tot 2005 toen Flora leeg kwam te staan. De oude foyer werd nachtclub Air en de rest zal gesloopt worden. Flora was het eerste van vier theaters met 70mm projectie.

Zie ook: <http://www.70mm.nl/site/id-1961-flora.html>

Tot 1974 bleven de eigendomsverhoudingen van Flora redelijk kleinschalig, daarna kwam de bioscoop onder de invloedssfeer van Meerburg en City Theater NV.

Cinemascope

*Cinemascope of CinemaScope is een in 1953 door de Amerikaanse filmmaatschappij Twentieth Century Fox geïntroduceerd systeem voor projectie van extra-brede beelden via een normale projector maar met speciale lens, die waren opgenomen met een normale camera met een even speciale lens (zie afbeelding rechts). De eerste film met dit systeem was *The Robe* die in 1954 o.a. in Flora in première ging. De basis voor het Cinemascope-systeem was reeds gelegd in de jaren twintig, toen ook al veel werd geëxperimenteerd met afwijkende filmformaten.*

Het brede Cinema-scope-beeld wordt tijdens de opname via een [anamorfotisch](#) objectief tot het gebruikelijke 35 mm-formaat samengeperst, en wordt dus op normale 35 mm-film opgenomen. Tijdens de projectie wordt het beeld door het objectief

weer 'uitgerekt' tot het brede Cinemascope-formaat. Er is hierdoor geen speciale camera en geen speciale projector nodig, men kan volstaan met het vervangen van de optiek. De beeldverhouding (of aspect ratio) varieerde tussen 1:2.55 voor films met magnetisch geluid en de latere standaard 1:2.35 met optisch geluid. Later heeft het betere [Panavision](#)-systeem het Cinemascope-systeem verdrongen. Debet daaraan was ook nog de lagere prijs van de Panavision apparatuur en het zich bevrijd weten van de druk die Twentieth Century Fox op de gebruikers van haar Cinemascope apparatuur uitoefende. Na de jaren '60 was Cinemascope uitgeteld, maar Panavision overleefde zelfs het 70mm tijdperk door ook voor dat formaat lenzen te ontwikkelen.

Er is in de jaren na de introductie verder geëxperimenteerd, wat een reeks varianten op het systeem opleverde. Vooral werd er geëxperimenteerd met meer geluidsporen die stereofonisch geluid leverden.

Boven: Een Panavision filmcamera met de speciale lens.

Links: Het bovenste beeld is zoals het geprojecteerd wordt, het onderste filmbeeldje toont het gecomprimeerde 35mm filmbeeldje.

Du Midi 1954-1982

Deze bioscoop werd door Adex CV in de Apollohal (Apollolaan 2-4) ingericht door architect Alexander Bodon (o.a. RAI) en opende op 07 april 1954 onder de leiding van L. Jacobson; de capaciteit was 780 stoelen. De banden met de Tuschinski Theater NV waren vanaf het begin sterk. Een voortijdig einde leek te komen door een grote brand op 3 september 1957. De architect Albert Boeken kreeg echter opdracht de bioscoop weer op te bouwen en op 3 september 1959 opende Du Midi weer, nu met 700 zitplaatsen. Van 25-8-1977 tot 1-12-1977 was Du Midi drie maanden gesloten en openbaarden zich exploitatiemoelijkheden van de afgelegen locatie. *Wegens exploitatietekorten zag de directie zich gedwongen de*

Boven: De verbouwing van een deel van de Apollohal tot bioscoop Du Midi - foto:1954

Rechts: Na een brand in 1957 moest de bioscoop opnieuw opgebouwd worden -foto:1969

poorten te sluiten... De heer [Max] van Praag van het Tuschinski-concern [toenmalig medehuurder]: De kosten werden veel te hoog. Het duidelijke beeld, dat buitenwijktheaters niet te exploiteren zijn, heeft zich ook bij dit theater gemanifesteerd. Desmet exploitant Theo Desmet jr. en zijn vrouw Lian probeerden het in 1978 toch nog eens en heropenden Du Midi met een nieuwe formule. De foyer werd verbouwd in de stijl van een grote huiskamer, met overal zithoeken en planten.

In december 1982 sloot Du Midi definitief zijn deuren. Toen waren beide 70 mm projectoren al enige tijd defect en werd er noodgedwongen weer op 35 mm gedraaid.

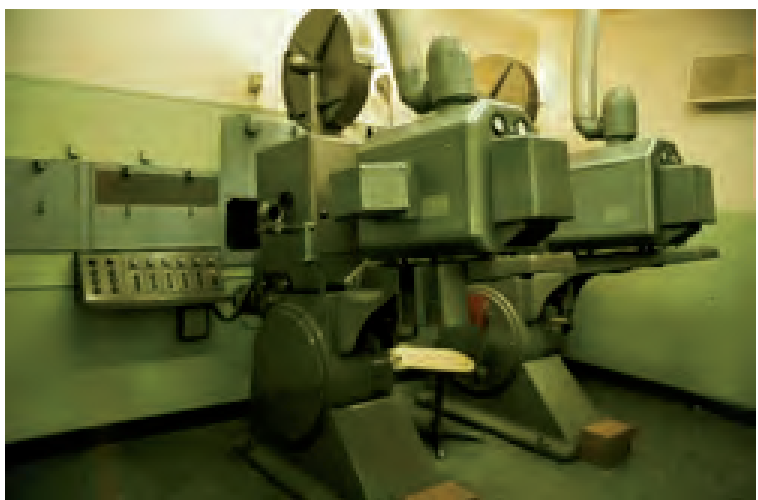
Du Midi kreeg faam als de bioscoop waar langdurig musicals draaiden, zoals Porgy & Bess (1960 18 wk), West Side Story (1962 93 wk), The Sound of Music (1966, 39 wk) Funny Girl (1969 34 wk) en Anatevka (1974).

Zie ook: http://www.70mm.nl/site/1960-DU_MIDI.html

Calypso 1955-2005

In de periode 1953-'55 werd het zalencomplex van Bellevue ingrijpend verbouwd door een heel team van architecten. Voor de verbouwing tot bioscoop Calypso tekende H. van Vreeswijk, dezelfde die de Witte Bioscoop in 1938 ombouwde tot Capitol. Het idee dat het hier om een totale nieuwbouw gaat is onterecht. Met Calypso keerde Bellevue zich voor 't eerst met het gezicht naar de Marnixstraat. Initiatiefnemer was Piet Meerburg van Kriterion, die al diverse bioscopen in en buiten Amsterdam bezat. Er voerde na de entree een trappenlabyrint naar de foyer één hoog (met uitzicht op de Marnixstraat) en de grote zaal twee hoog (op zes meter hoogte), met een laatste trap naar het monumentale balkon. Het interieur (Friso Wiegersma) is nooit gemoderniseerd en hield altijd de oorspronkelijke decoratie. John Grosman ontwierp twee gestileerde gipsplastieken op de zijwanden, met links Odysseus en rechts Calypso. De zaal met 602 plaatsen had een naar het scherm oplopende vloer. Dat scherm (direct achter de nieuwe gevel aan de Marnixstraat) was 3.70 m hoog

en kon vanuit de cabine op elke gewenste breedte versteld worden van normaalbeeld (5.15 m) tot cinemascope (9.73 m). In 1965, gelijk met de ver-

bouwing waardoor Bellevue Cinerama een plaats naast Calypso ging innemen, schakelde Calypso over op 70 mm projectie. Daarvoor werd het scherm iets vergroot (9.80 x 4.20 m). De twee Italiaanse Fedi projectoren bleken een miskoop en werden in 1968 vervangen door (tweedehands!) Philips DP70. In 1995 kwam Calypso in handen van Pathé, die het in 2002 afstootte aan het Filmmuseum. Zie voor de verdere geschiedenis van Calypso bij Bellevue Cinerama, omdat die parallel lopen. De sluiting van Calypso volgde in december 2005.

Zie ook: <http://www.70mm.nl/site/id-1965-calypso.html>

Boven: Calypso, ingepast in het zalencomplex van Bellevue.

Links: De cabine van Du Midi met twee 70mm projectoren. Foto © George Schuller

Leidseplein Theater 1958-1984

In het pand Leidseplein 12 was in 1934 een zaaltje ingericht dat bekend werd als Cornelis Broerehuis en waar voor de oorlog zeer diverse vergaderingen en congressen gehouden werden. Later werd het getransformeerd tot Leidseplein Theater, waar bijvoorbeeld het ABC Cabaret van Wim Kan stond. In 1958 werd het pand in opdracht van Maatschappij voor Cinegrafie NV (Meerburg) opnieuw

Boven: Het Leidseplein Theater in 1975

Rechts: Cinema West in de jaren '60

verbouwd, nu tot bioscoop Leidseplein Theater met 395 stoelen. De eerste twee jaren leerde Cor Koppies hier als bedrijfsleider het klappen van de zweep (zie biografie pag. ??-??). Het theater liep in de programmering als een soort dependance in de pas met De Uitkijk, ook van Meerburg. Eind juli 1984 sloot de bioscoop en werd een discotheek. Op 10 april 1999 werd dit pand na ruim 40 jaar weer een theater. De Amerikaanse groep Boom Chicago werd de vaste bespeler.

Cinema West/Cinema International/Cinema 1961-1999

In een winkelcentrum op het August Allebéplein in Slotervaart werd een bioscoop opgenomen, die door REMA NV (Van Royen) geëxploiteerd zou worden. Cinema West (531 stoelen) opende op 12 december 1961. De architect van het winkelcentrum, Leo Borst, tekende ook voor de bioscoop. Eind 1971 ging hij dicht en van januari 1972 tot maart 1975 stond hij leeg. In 1975 opende CIC de bioscoop opnieuw, nu als Cinema International, met nog

maar 328 stoelen. CIC was een internationale onderneming waar Universal en Paramount in deelnamen. In de Nederlandse directie had o.a. Max van Praag zitting. In 1991 stroomde dit theater in de overnamegolven mee van Cannon naar MGM Cinemas en door naar Pathé Theatres. Deze laatste onderneming sloot de bioscoop eind 1999. Cinema West/International was al die jaren een 35mm bioscoop gebleven. Van grote films, die in 70mm theaters in cine-mascope draaiden, werden hier versies in 35mm vertoond. Vanaf oktober 1988 heette de bioscoop overigens **Cinema**, zonder de toevoeging International.

Cinerama Bellevue 1965-2005

Dit theater aan de Marnixstraat 400 was rond de Calypso gedrapeerd. Het had zogenaamd een eigen entree maar binnen liep alles weer in elkaar. Beide bioscopen gebruikten dezelfde foyer/restauratie. Hoewel 13 jaar na de introductie heette het theater ingericht te zijn voor het tweede-generatie Cinerama-systeem. In plaats van drie 35mm projectoren gebruikte Bellevue Cinerama twee 70mm projectoren. Het naar Cinerama-normen sterk gebogen scherm van

Boven: Bellevue Cinerama lag om de Calypso gedrapeerd en beide theaters gebruikten dezelfde foyer boven de ingang.

Links: Cinema International in 1995, met de inrichting als Pathé theater..

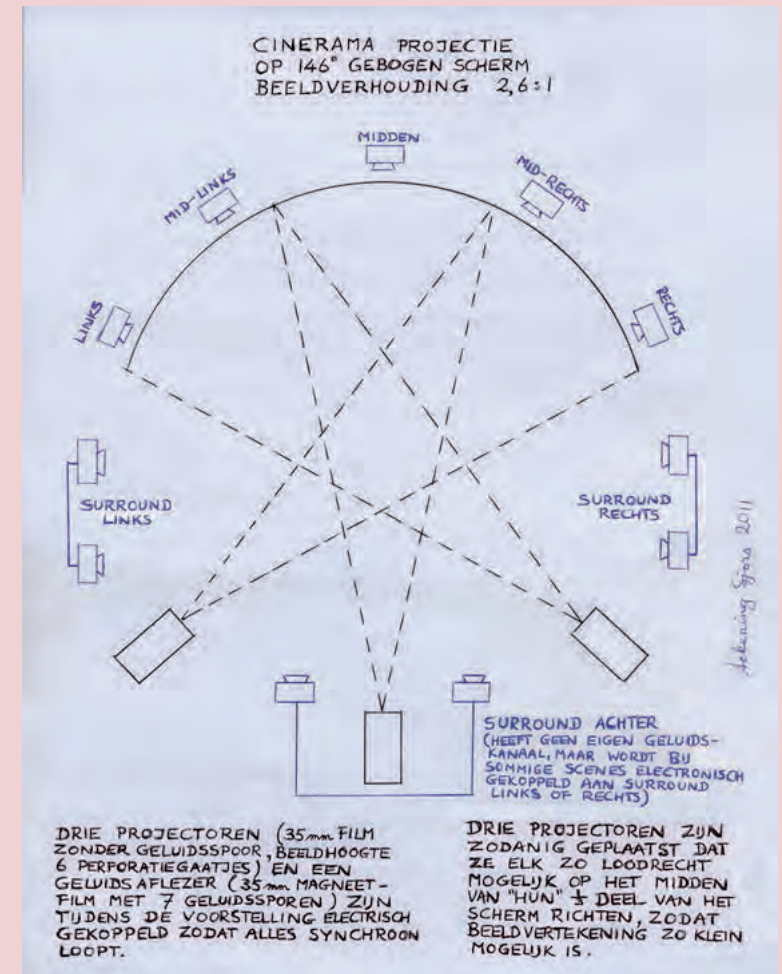

In 1952 werd **Cinerama** gelanceerd, dat met drie gekoppelde 35mm camera's werd opgenomen en met drie 35mm projectoren naast elkaar (zie schema), waarmee een groot gebogen scherm gevuld werd (1:2.59). Bellevue Cinerama had ook een origineel Cinerama scherm, hoewel met circa 17x7 meter veel kleiner dan het 23 meter brede scherm van Cinerama Rotterdam. Bellevue Cinerama bediende zich echter van twee 70 mm projectoren en niet van de bij het systeem horende drie 35mm Cinerama projectoren.

Drie-lens Cinerama-producties konden alleen in één-lens Cinerama-theaters zoals Bellevue vertoond worden, nadat ze op 70mm film overgezet waren. Dat gebeurde bijvoorbeeld met *HOW THE WEST WAS WON*. Voor de eerste vijf één-lens Cinerama films werden dure speciale optisch gecorrigeerde 70mm-kopieën gemaakt voor sterk gebogen schermen.

Cinerama was sensatie. Het ging de bezoekers om het effect en niet zozeer om de film. "Men zegt dat zo'n Cinerama theater weinig wordt bezocht door gewone bioscoopbezoekers. Uit alle hoeken van het land worden per bus mensen aangevoerd die het bezoek aan Cinerama verbinden met een toeristisch dagje uit. Zo is tenminste de ervaring in Rotterdam."

[B.J. Bertina, Volkskrant, december 1965].

Links:
Klik de afbeelding voor een trailer.

Rechts:
Het systeem in schema gebracht. Zwart is voor beeld, blauw voor geluid. Tekening gemaakt door George Schuller voor WIKI.

17x7 meter was opgebouwd uit smalle stroken reflecterend materiaal, die haaks op de kijkrichting van de toeschouwers gericht stonden (zie de afbeelding hieronder voor een schematische weergave). In 1978 werd het gebogen Cinerama-scherm vervangen door een iets vlakker eindelijk scherm van circa 14.25x6.9 meter voor 'normale' 70mm projectie. Dat was echter meer een antwoord op de baldadigheid van bezoekers, die de opstelling van de schermstrips verstoorden, waardoor er zwarte lijnen door het beeld ontstonden. Het Theater was net als Calypso uit de stal van Meerburg, telde 653 stoelen en had geen balcon. De verbouwing binnen het Bellevue zalencomplex werd begeleid door de architecten K. J. Roosendaal en Carel L.W. Wirtz (interieur). De eigendomsverhoudingen ontwikkelden zich parallel aan die van Calypso, dus ook Bellevue Cinerama werd eind 2002 een zaal van het Filmmuseum.

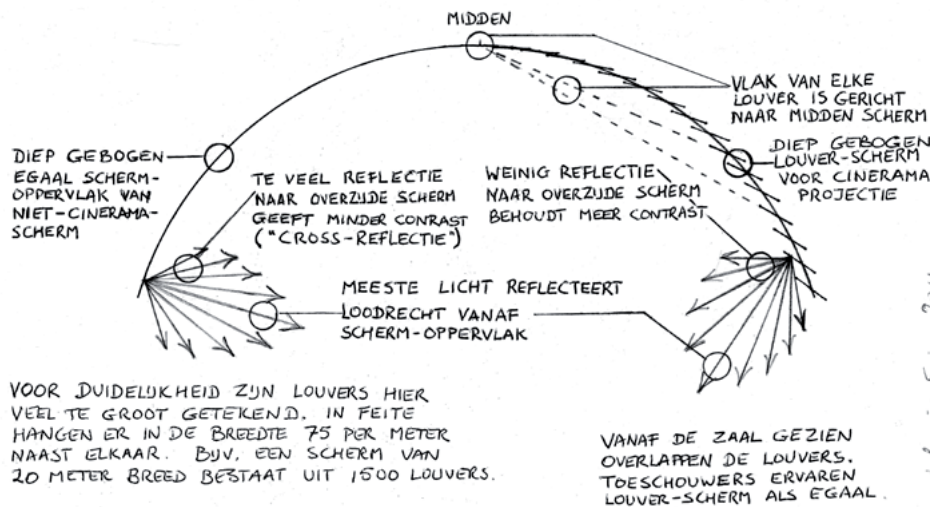
<http://www.70mm.nl/site/id-1965-bellevue-cinerama.html>

Het Filmmuseum programmeerde dagelijks films in Cinerama. In december 2005 nam men afscheid van dit theater, dat gesloopt zou worden voor de bouw van het theatercomplex van Joop van den Ende. Om recht te doen aan Cinerama's roemrijke verleden presenteerde het Filmmuseum in die decembermaand de best bezochte titels uit de Filmmuseum Cinerama-programmering. Te zien waren onder meer de klassiekers *Il gattopardo* (1962, Luchino Visconti), de 70mm-versie van Jacques Tati's *Playtime* (1967) en de recente producties *24 Hour Party People* (2002, Michael Winterbottom) en Marco Tullio Giordana's *La meglio gioventù* (2003). Ook Francis Ford Coppola's *Apocalypse Now Redux* (2001) werd opnieuw vertoond.

Boven: De grote zaal van Bellevue Cinerama.

Links: Principe van het louverscherm, speciaal voor het Cinerama-systeem ontwikkeld. Tekening gemaakt door George Schuller voor WIKI.

Achtung Sjors 2011

CINERAMA VERMINDERT D.M.V. LOUVERSCHERMSTRUCTUUR HET CROSS-REFLECTIE-PROBLEEM VAN DIEP-GEBOGEN PROJECTIESCHERMEN.

Saskia/Climax 1973-1984

Op pagina 117 hebben we de rokende puinhoop van het Rembrandttheater achter gelaten en al aangekondigd dat hier vlakbij ooit weer een bioscoop zou verrijzen. Dat zou echter anders uitpakken dan verwacht, want Caransa maakte in 1968 van de parterre van café De Kroon op Rembrandtplein 17 een winkelgalerij en daarin werd in 1973 een bioscoop Saskia ingericht, met 318 zitplaatsen. De exploitatie liet Caransa over aan Meerburg, die dat in 1977 doorsluisde naar City Theater NV; de programmering was vrij algemeen. In 1979 stopte de bioscoop toch om tot 1981 leeg te staan en daarna als pornobioscoop Climax weer te openen.

Boven: Winkelgalerij Rembrandtplein 17, waarin bioscoop Saskia/Climax gevestigd was.

Alfa 1979-1998

In juni 1979 opende in het Hirschgebouw (Hirschpassage 4) de bioscoop Alfa, waarvan de exploitatie in handen van Holland Exhibitors BV (de opvolger van Meerburg Theaterbeheer) gegeven werd. Deze ene zaal, vormgegeven door architect Gerard Poolman,

werd in de loop der tijd uitgebreid tot drie, met een totaal stoelental van 700. In september 1995 nam Pathé het theater over. In 1998 moesten de drie zalen weer dicht, omdat de ABN Bank de ruimte nodig had. Pathé, met zijn al ver ontwikkelde toekomstplannen, had geen bezwaar tegen sluiting en zo werd op 26 augustus 1998 de laatste film vertoond.

Holland Experience 3D Movie Theatre 1998-2006

Holland Experience werd op 20 maart 1998 geopend in de Jodenbreestraat 8-10 naast de nieuwbouw van het Rembrandthuis, doorlopend naar Waterlooplein 17. Geïnitieerd door RECO Productions (Wassenaar) en met inbreng van verschillende participanten

werd dit 3D-theater in het centrum van Amsterdam gerealiseerd. De opzet was om toeristische films van zo'n 30 minuten te vertonen. In de eerste film kon je kennis maken met Nederland. In de filmzaal zat je op een bewegend platform in echte vliegtuigstoelen en landde je als het ware op Schiphol. Je ging mee op reis met muzikanten en zag hoe zij Nederland beleefden. In 1999 en 2000 zijn de medewerkers van Holland Experience bezig geweest met de realisatie van een 3D film. Net als in de vorige film zag, hoorde en

Vorige: De wat ongelukkige entree, in een steeg die heel eufemistisch Hirschpassage werd genoemd, gaf toegang tot een bioscoopcomplex met voor die tijd ongekend luxe stoelen met veel beenruimte.

Boven: Holland Experience 3D Movie Theatre, een toeristenbioscoop in de Jodenbreestraat 8-10. Er was ook een ingang aan het Waterlooplein 17.

Links: De grootste zaal van Alfa.

rook je Nederland in 30 minuten. Op 20 september 2000 ging deze nieuwe 3D attractie in première en op 15 december 2003 werd de miljoenste bezoeker ontvangen. In oktober 2004 werden er naast Holland Experience in 3D twee andere attracties in het programma opgenomen: Alien Adventure en 3D Mania. Op 1 oktober 2006 was het definitief afgelopen met Holland Experience, het 3D - Movie Theatre in het hartje van Amsterdam heeft commercieel het hoofd niet boven water kunnen houden en hield op te bestaan.

Na een tijdje leegstand is Sportcity in 2008 in het pand een sportschool en fitnesscentrum begonnen.

Blowups

Wegens de hoge kosten van het filmen op 70mm en daardoor hoge huurprijzen van kopieën bleef er een markt voor eenvoudiger producten. Blowups waren daar een voorbeeld van. Een blowup is het kopiëren van een 35mm film naar 70mm, waarbij gelijktijdig het beeldformaat werd aangepast aan de (intussen gebruikelijk geworden) breedbeeldschermen, door het nemen van een uitsnede van het originele 35mm beeld. De productie van dergelijke films begon ongeveer begin jaren '70.

Wegens het kleinere 35mm-negatief hadden blowups minder beeldkwaliteit dan originele 70mm-film. Door de hogere kwaliteit van de 70mm projectie konden ze toch een stabielere, helderdere en scherper beeld opleveren, plus beter geluid door bredere magnetische geluidssporen, die bovendien sneller door de geluidslezer gingen. Dat blowups overigens niet altijd van goede kwaliteit waren, bleek o.a. met DOCTOR ZHIVAGO die in 1966 in Bellevue in première ging. Deze kopie was slecht geprint en had een matige beeldscherpte, vergeleken met de eerder dat jaar vertoonde blowup THE GREAT RACE. Dat was ook het geval met de enige 70mm blowup die ooit in Nederland is geweest van de CinemaScope-film THE LONGEST DAY. Wegens de verschillen in beeldverhouding verdween wel iets van het beeld. Bij blowups van CinemaScope (1:2.35) naar 70mm (1:2.20) wordt uiterst links en rechts een stukje 'afgehakt'.

Na 1971 werden van diverse 35mm producties nog steeds tevens blowups op 70mm uitgebracht, voor vertoning in grote theaters. De eerste blowup in Amsterdam was THE GREAT RACE in 1966 en de laatste conventionele blowup was TITANIC uit 1998 (in 1999 in Amsterdam). Blowups zijn oorspronkelijk op 35mm opgenomen (meestal in Panavision breedbeeld, soms widescreen), maar geprint op 70mm. Niet alle Nederlandse distributeurs en critici begrepen dit verschil omdat zij ook blowups soms 70mm producties noemden maar anderzijds kondigden producenten ze ook wel misleidend aan als "Presented in 70mm". DOCTOR ZHIVAGO was de meest succesvolle van tientallen blowups in Amsterdam. In Londen zijn circa 250 blowups vertoond. Het boek 'Widescreen memories' meldt in de Verenigde Staten minstens 227 blowups tussen 1963-1986 en het grootste Spaanse laboratorium Fotofilm had begin jaren zeventig al 300 verschillende 70mm prints geleverd, voornamelijk blowups.

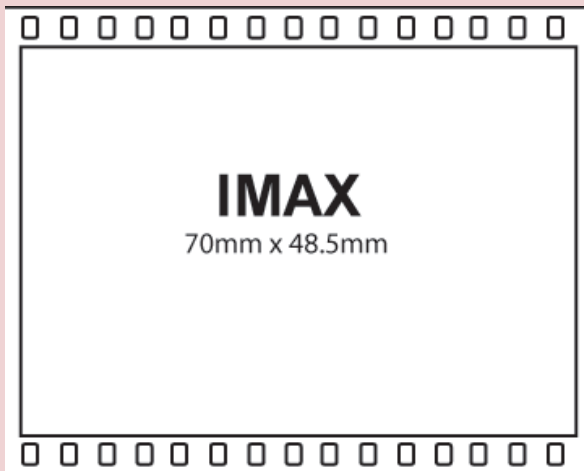
Een apart soort blowups waren de op 35mm overgezette producties die oorspronkelijk op 16mm gefilmd waren. Dat waren vaak documentaires en kleinschalige producties, met vaak een beroerde beeld- en geluidskwaliteit. Bron: www.70mm.nl

IMAX

Een belangrijke recente ontwikkeling is het IMAX systeem, waarbij op 70mm film de beelden niet verticaal door camera en projector lopen, maar horizontaal. Dat vergt uiteraard bijzondere camera's en projectors, maar de winst is een bijna drie maal zo groot beeldoppervlak. Dat betekent ook dat er drie maal zoveel film nodig is voor dezelfde tijdsduur. Anderhalf uur film weegt daardoor rond de 120 kg, die niet meer in een haspel rust maar op een rond plateau ligt. Aanvankelijk bevonden de geluidssporen zich niet langer op de film maar liepen gesynchroniseerd via een aparte 35mm magnetische band, met daarop 7 kanaals stereogeluid, net als voor Cinerama gespecificeerd werd. In de jaren '90 brak digitaal geluid door en nu is 6 kanaals Dolby Digital de standaard. De hoofdspeakers staan in de regel achter het scherm en voor ruimtelijk geluid hangen de overige speakers elders in de zaal.

Een standaard IMAX-scherm meet 22x16 meter, maar kan per theater verschillen. Dat betekent dat de vergroting van het film-

beeld 586x bedraagt. De constructie van IMAX theaters verschilt van standaard theaters. Er zijn minder rijen stoelen achter elkaar en de helling waarop die staan is groter, oplopend tot 30° voor het Omnimax in Den Haag. Dat plaatst de toeschouwer

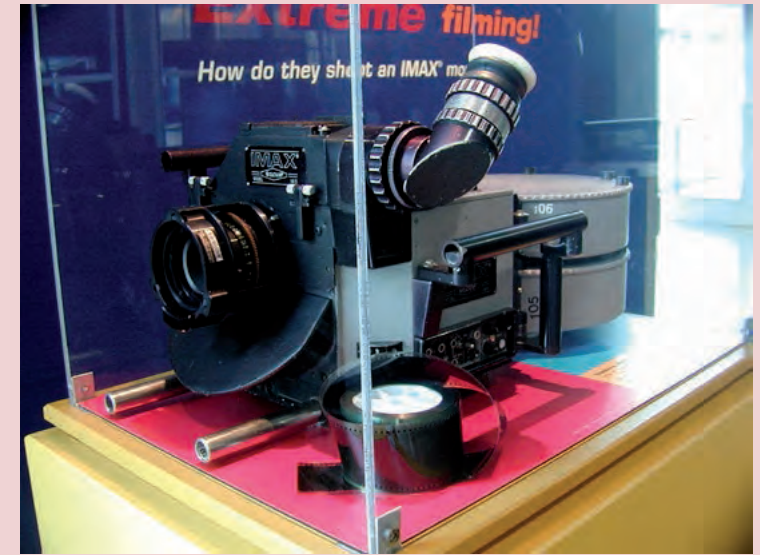
recht voor het scherm voor een sterkere beleving. In het zogenaamde Multiplex-design zijn alle stoelrijen binnen één schermhoogte te vinden, tegen zo'n tien schermhoogten of meer bij klassieke theaters.

Een IMAX projector is een bakbeest dat 3,5 m² plaats inneemt en een kleine twee ton weegt. De met xenongas gevulde projectielamp staat onder een druk van 25 atmosferen. Door de horizontale doorvoer van de 70mm film telt elk beeldje onder en boven 15 perforatiegaten (zie afbeelding links), die niet meer per paar gepositioneerd worden maar per vier gaten op de beeldhoeken. Voor maximale scherpte van het beeld wordt de film per beeld middels vacuüm tegen een glasplaat voor de lens getrokken. IMAX Corporation heeft dan ook nog eens vier verschillende typen projectoren in de handel gebracht, naar gelang de toepassing en het formaat van het theater.

Alle IMAX theaters kunnen vandaag ook zonder veel aanpassingen 3D films vertonen.

Boven: Een IMAX camera met daarvoor een rol 70mm film.

Links: Een IMAX filmbeeld omvat bijna 3x zoveel beeldvlak als standaard 70mm film

SMART Project Space 2001-2003

SPS werd in 1994 opgericht door Thomas Peutz, die momenteel de president en artistiek directeur is. Het eerste onderkomen van SPS was in een woonhuis op Kloveniersburgwal 7. Later verhuisde SPS naar een groter gebouw, het zogenaamde Bushuis op Kloveniersburgwal 48 (op dit moment een bibliotheek van de UvA) in het centrum van Amsterdam. Sinds de oprichting in 1994 heeft SPS een grote hoeveelheid tentoonstellingen en projecten geproduceerd met nationale en internationale kunstenaars.

In 2000 kraakte SPS het gebouw van het voormalig Jan Swammer-

Boven: Het Jan Swammerdam Instituut in de 1e Constantijn Huygensstraat werd in 2000 gekraakt en in 2004 gesloopt.

Rechts: Een collegezaal met een nieuwe functie in de Smart-periode.

dam Instituut van de UvA in de 1^e Constantijn Huygensstraat 20. Vanaf 31 juli 2001 kon SPS zich met enig recht bioscoop noemen, ondersteund door een geregelde programmering. Eind 2003 moest SPS het gebouw weer verlaten wegens de voorgenomen sloop. Sinds 2008 is SPS permanent gevestigd in het voormalig *Pathologisch Anatomisch Laboratorium*, ook bekend als het PAL-gebouw, Arie Biemondstraat 105-111 (zie daarvoor pag. 40-42). SMART kocht het PAL-gebouw in 2005. Het startte haar activiteiten in 2006 in een deel van het gebouw, terwijl de rest van het gebouw grondig werd gerenoveerd.

Literatuur

Luijters, Guus

Voormalige Amsterdamse bioscopen, Amsterdam, De Kans, 1992
(waaronder Du Midi, Flora, Nöggerath, Rembrandtplein)

Bueren, Richard van

Saturday night at the movies, het grote Amsterdamse bioscopenboek, A-Z, Oss, Ncad, 1996
(encyclopedie van alle afzonderlijke bioscopen, 2 delen)

Logger, Bob [et al. redactie]

Theaters in Nederland sinds de zeventiende eeuw, Amsterdam, Theater Instituut Nederland [et al.], 2007
(waaronder Desmet, Nöggerath, Tuschinski)

Leeflang, Thomas

Verstomde films, verdwenen Amsterdamse bioscopen, Soesterberg, Aspekt, 2008

Links

Cinema Context <http://www.cinemacontext.nl/>

Eye Film Instituut <http://www.eyefilm.nl/>

Wikipedia http://nl.wikipedia.org/wiki/Bioscopen_in_Amsterdam

Grootbeeldbioscopen <http://www.70mm.nl/>

Het beeldrecht van sommige hier geplaatste foto's berust bij [Roloff de Jeu](#)

Het auteursrecht van sommige hier geplaatste informatie berust bij Jan-Hein Bal en George Schuller van de site www.70mm.nl

Onder: Panoramafoto van de gerestaureerde grote hal van het Tuschinski Theater

